

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ

fənni üzrə

PRAKTİKUM

(Təkmilləşdirilmiş təkrar nəşr)

Tədris-metodiki vəsait AR DİN-in Polis Akademiyasının Elmi Şurasının “17” may 2017-ci il tarixli “05” nömrəli iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

BAKİ – 2024

Elmi redaktorlar:

Polis Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru

Canpolad Daanov

Polis Akademiyası rəisinin
birinci müavini, polis polkovniki

Vüqar Mansurov

Tərtib etdilər:

“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”
kafedrasının rəisi, polis polkovniki

Babək Nəsirov

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
əməkdar müəllim

Ceyhun Süleymanov

Rəyçilər:

Hüquq elmləri doktoru, professor,
əməkdar müəllim

Nazim Cəfərli

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Hikmət Eyvazov

FƏNNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR METODİK TÖVSIYƏ

Demokratik və hüquqi dövlət ideyalarına sadıq qalaraq öz dövlətçilik ənənələrini inkişaf etdirən Azərbaycan üçün dövlət və hüququn nəzəri əsaslarının araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən peşəkar hüquqşünasların, yüksək ixtisaslı hüquqşünas kadrların hazırlanmasında “Hüquq nəzəriyyəsi” fənni böyük rol oynayır.

“Hüquq nəzəriyyəsi” fənni hüquq elmləri arasında aparıcı və əsas yer tutur. Bu elm demək olar ki, informasiyanın çoxluğu ilə xarakterizə olunur və onun qavranılmasını nisbətən çətinləşdirir.

Fənnin tədrisində əsas məqsəd fənnə ayrılmış saatların həcmində kursant və dinləyicilərə fənnin səmərəli mənimsənilməsi üçün konkret istiqamət verməkdən ibarətdir. Əsas diqqət fənnin başlıca mövzularının öyrənilməsi və təhlilinə yönəldilmişdir. “Hüquq nəzəriyyəsi” fənninin nəzəri məsələlərinin dərinləndirilməsi təcrübi fəaliyyət zamanı ümumnəzəri müddəaların nəzərə alınması, bu sahədə yüksək peşəkarlığa malik olan hüquqşünas kadrların hazırlanması üçün olduqca əhəmiyyətlidir. «Hüquq nəzəriyyəsi» fənninin öyrənilməsi müstəqil Azərbaycan Respublikasında ixtisaslı hüquqşünas kadrların hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu fənn hüququn yaranması, inkişafı və ümumiyyətlə, ayrı-ayrı ölkələrdə dövlətçiliyin və hüquq sisteminin inkişafının öyrənilməsi baxımından da aktualdır.

Bu fənnin tədrisində qarşıda duran əsas vəzifə – dövlət və hüququn yaranması səbəblərini, onların forma və tipologiyasını, dövlət orqanları və hüquq sisteminin qurulmasının əsas qanunauyğunluqlarını, onların ictimai həyata funksional təsirini öyrətməkdir. Bu zaman elmi nəzəri müddələrdən, müqayisəli təhlillərdən və təcrübi materiallardan yaradıcılıqla istifadə edilməsi əhəmiyyətlidir və bunlar dərsin təcrübi əhəmiyyətinin başa düşülməsinə kömək edir.

Qeyd olunan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün “Hüquq nəzəriyyəsi” fənninin tədrisinin əsas məqsədi kursant və dinləyicilərə dövlət və hüquq hadisələrinin nəzəri və təcrübi məsələlərinin öyrənilməsi, normativ-hüquqi materiallarla işləmək, milli qanunvericiliyin müxtəlif mənbələrinin təhlili, onların müqayisəsi, mahiyyəti, müsbət və mənfi cəhətlərini aydınlaşdırma bacarıqlarını aşılamaq, əldə etdikləri bilik və vərdislərdən səmərəli istifadə etmək qabiliyyətini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

“Hüquq nəzəriyyəsi” fənninin tədrisi zamanı göstərilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- kursant və dinləyicilərə yüksək hüquq mədəniyyəti və hüquq düşüncəsinin aşılamaq;
- kursant və dinləyicilərdə hüquqa, qanuna, hüquqi dövlətin zəruri tələblərinə cavab verən biliklərin formalaşdırılması;
- Azərbaycanda hüquqi islahatların mövcud mənzərəsi və perspektivləri haqqında təsəvvürün formalaşdırılması;
- əldə olunmuş nəzəri biliklərin təcrübədə tətbiqinə nail olunması və təkmilləşdirilməsi sahəsində qabiliyyətin aşılamaq;
- kursant və dinləyicilərin hüquq hadisələrinin müstəqil təhlilinə, təhsilin müasir metodlarından istifadə etməklə hüquqi problemlərin, təcrübi məsələlərin optimal həllinin axtarışına stimullaşdırılması və s.;

«Hüquq nəzəriyyəsi» fənni üzrə biliklərin (materialların) dərinlən qavranılması üçün tədris proqramında, tədris vəsaitində göstərilmiş ədəbiyyat və monoqrafiyaların öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Öyrənilən nəzəri müddəalar hüquqi dövlət quruculuğu dövründə həyata keçirilən iqtisadi, siyasi, hüquqi islahatlarla, eləcə də, DİO-nun təcrübəsi ilə əlaqələndirilməlidir.

Fundamental hüquq elmi olan “Hüquq nəzəriyyəsi”nin kursant və dinləyicilər tərəfindən dərinlən öyrənilməsi dərslər, mühazirələr toplusu, müxtəlif tədris və metodik vəsaitlərin olmasını tələb edir. “Hüquq nəzəriyyəsi” fənni üzrə praktikumun tərtib edilməsində də əsas məqsəd Polis Akademiyasında tədris olunan

“Hüquq nəzəriyyəsi” fənninə ayrılmış saatların həcmində kursant və dinləyicilərə fənnin səmərəli mənimsənilməsi üçün konkret istiqamət verməkdən ibarətdir. “Hüquq nəzəriyyəsi” fənni üzrə praktikum Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının kursant və dinləyiciləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tədris vəsaiti tərtib edilərkən əsas diqqət fənn üzrə başlıca mövzuların öyrənilməsi və təhlilinə yönəldilmişdir. Hazırlanan praktikumda hər bir mövzu üzrə yoxlama sualları, yazılı, terminoloji və təcrübi tapşırıqlar nəzərdə tutulmuşdur.

MÖVZU №1. HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİNİN ANLAYIŞI VƏ PREDMETİ.

Seminar sualları

1. Hüquq nəzəriyyəsinin anlayışı və predmeti
2. Hüquq nəzəriyyəsinin funksiyaları.
3. Hüquq nəzəriyyəsinin ictimai elmlər və digər hüquq elmləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi.

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərində hüquq elmlərini qruplar üzrə sistemləşdirin:

a) nəzəri-tarixi

b) sahəvi

c) xüsusi

- konstitusiya hüququ
- cinayət hüququ
- dövlət və hüquqi təlimlər
- hüquq nəzəriyyəsi
- kriminalistika
- məhkəmə mühasibatı
- maliyyə hüququ
- inzibati hüquq
- mülki hüquq
- Azərbaycanın hüquq tarixi
- cinayət prosessual hüquq

2. Hüquq nəzəriyyəsinin hüquq elmləri sistemində yerini və rolunu müəyyən edən sxem tərtib edin.

3. Konspekt dəftərində əsaslandırın:

Hüquq nəzəriyyəsi:

- ictimai elmdir;
- nəzəri elmdir;
- siyasi elmdir;

- hüquqi elmdir;
- metodoloji elmdir;
- fundamental elmdir.

4. Hüquq nəzəriyyəsinin funksiyalarını və onların mahiyyətini qeyd edərək sxemi tamamlayın:

Funksiyalar	Mahiyyəti

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Hüquq nəzəriyyəsinin anlayışı və predmeti

Hüquq nəzəriyyəsi – ictimai həyatın dövlət və hüquq hadisələrini öyrənən ümumnəzəri hüquq elmidir.

Hüquq nəzəriyyəsi – dövlət və hüququn yaranması, inkişafı və fəaliyyətinin ümumi qanunauyğunluqlarını öyrənən ümumnəzəri, fundamental hüquq elmidir.

Elmin predmeti – həmin elmin nəyi öyrəndiyini göstərir.

Hüquq nəzəriyyəsinin predmetinə daxildir:

1. Dövlət və hüququn yaranması, inkişafı və fəaliyyətinin ümumi qanunauyğunluqları;

2. Dövlət və hüquq hadisələrinin mahiyyəti, tipləri, forma, funksiyaları, sistemi və s.

3. Bütün hüquq elmləri üçün xas olan əsas dövlət və hüquq anlayışları.

Hüquq nəzəriyyəsinin predmetinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Hüquq nəzəriyyəsi dövlət və hüquq hadisələrini bütöv, tam şəkildə öyrənir;

- Hüquq nəzəriyyəsi dövlət və hüquq hadisələrini vəhdətdə öyrənir;

- Hüquq nəzəriyyəsi predmetinin məzmununu dövlət və hüququn istənilən deyil, yalnız onların mahiyyətini və bütün ictimai həyat üçün sosial əhəmiyyətini əks etdirən əsas, ümumi qanunauyğunluqları təşkil edir;

MÖVZU № 2. HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİNİN METODOLOGİYASI.

Seminar sualları

1. Hüquq nəzəriyyəsinin metodologiyasının anlayışı, təsnifatı və prinsipləri.

2. Hüquq nəzəriyyəsinin ümumi elmi metodları.

3. Hüquq nəzəriyyəsinin xüsusi metodları.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **metod, metodologiya, prinsip, plüralizm, empirik, analiz, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya, hüquqi eksperiment, hüquqi modelləşdirmə.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Hüquq nəzəriyyəsinin metodlarını qruplar üzrə bölüşdürün:

a) ümumi fəlsəfi metodlar

b) ümumi elmi metodlar

c) xüsusi elmi metodlar

1. analiz
2. statistik
3. modelləşdirmə
4. induksiya
5. müqayisəli hüquqi metod
6. sintez
7. konkret sosioloji
8. hüquqi eksperiment
9. deduksiya
10. ideallaşdırma
11. materialist dialektika
12. formal hüquqi
13. metafizika
14. sistemli analiz

2. Hüquq nəzəriyyəsinin prinsiplərini və onların mahiyyətini qeyd edərək sxemi tamamlayın:

Prinsiplər	Mahiyyəti

3.Fəlsəfi cərəyanları fərqləndirərək cədvəli tamamlayın:

Dialektika	Metafizika

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər
Hüquq nəzəriyyəsinin metodologiyası

«Metod» yunan sözü olub etimoloji baxımdan yol, tədqiqat, şərh üsulu, subyektin fəaliyyət forması mənasına uyğun gəlir.

Hüquq nəzəriyyəsinin metodologiyası dövlət-hüquq hadisələrinin meydana gəlməsi və inkişafının öyrənilməsində istifadə olunan prinsiplər, üsul və qaydalar sistemidir.

Hüquq nəzəriyyəsinin prinsipləri:

- 1.Komplekslilik (predmetin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsi);
2. Tarixilik(dövlət və hüququn tarixi inkişafda öyrənilməsi);
3. Obyektivlik(obyektiv gerçəkliyə uyğun öyrənilməsi);
4. Plüralizm(müxtəliflik);
5. Nəzəriyyə ilə təcrübənin vəhdəti.

Hüquq nəzəriyyəsinin metodu dedikdə, hüquq hadisələrinin öyrənilməsi üçün istifadə olunan üsul və vasitələrin məcmusu başa düşülür.

Metodların ümumilik dərəcəsinə və tətbiq olunma sahəsinin genişliyinə görə metodlar aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

1) ümumi elmi metodlar (analiz və sintez, induksiya və deduksiya, eksperiment və müqayisə, analogiya və modelləşdirmə və s.);

2) konkret elmi və ya xüsusi metodlar (hüquqi təfsir metodu, müqayisəli-hüquqi metod, hüquqi eksperiment metodu və s.).

Hüquq nəzəriyyəsinin ümumfəlsəfi və məntiqi metodları
Ümumfəlsəfi metodlar fərqləndirilir:

1. Dialektik metodlar (bütün ictimai hadisələr ümumi əlaqədə və qarşılıqlı şərtlənmə şəraitində nəzərdən keçirilir).

2. Metafizik metodlar(cisim və hadisələr dəyişməz və bir-birindən asılı olmayan varlıq kimi nəzərdən keçirilir).

Ümumi məntiqi metodlara aid edilir:

- Analiz (tərkib hissələrə, elementlərə ayırmaq);
- Sintez (ayrı-ayrı hissə və elementləri birləşdirmə);
- İnduksiya (xüsusiyyətdən ümumiyyətə);
- Deduksiya (ümumidən xüsusiyyətə);
- Analogiya (məlum olanların əsasında məlum olmayanlar haqqında müəyyən nəticəyə gəlinir);
- Modelləşdirmə (obyektin modellərlə öyrənilməsi);
- Mücərrədləşdirmə (mücərrəddən konkretə yüksəlmə, ideallaşdırma);

Hüquq nəzəriyyəsinin xüsusi metodları

Xüsusi qeyri-hüquqi metodlar:

- Riyazi-statistik;
- Sosioloji;
- Struktur-analiz;
- Kibernetik;

Xüsusi hüquqi metodlar:

- Hüquqi müqayisəli;
- Hüquqi eksperiment(müşahidə);
- Hüquqi modelləşdirmə;
- Formal-məntiqi;

MÖVZU №3. DÖVLƏT VƏ HÜQUQUN NİSBƏTİ

I seminar dərsinin sualları

1. Dövlətəqədərki cəmiyyətdə hakimiyyət və sosial normaların xüsusiyyətləri.
2. Dövlətin meydana gəlməsi haqqında nəzəriyyələr.
3. Siyasi sistemin anlayışı, funksiyaları, strukturu və növləri.

II seminar dərsinin sualları

1. Dövlətin anlayışı və əlamətləri.
2. Dövlətin tipologiyası və ona dair yanaşmalar.
3. Dövlətin sosial təyinatına dair yanaşmalar.
4. Hüquqi dövlət ideyası və vətəndaş cəmiyyəti.

Yazılı tapşırıq:

1. Dövlətin mənşəyi haqqında nəzəriyyələrlə bağlı qeydiyyata almaq.
2. “Hüquqi dövlət ideyasının yaranması və inkişafı” mövzusunda qeydiyyata almaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq:

cəmiyyət, mononorma, tabu, adətlər, teologiya, bazis, ictimai müqavilə, sistem, siyasi sistem, dövlət, siyasi partiya, demokratiya, totalitarizm, avtoritarizm, suverenlik, vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət, liberalizm, anarxizm, hüquqi vəzifə, subyektiv hüquq, etatizm, bayraq, himn, gerb.

Təcrübi tapşırıq:

1. Siyasi sistemin funksiyalarının mahiyyətini qeyd edərək sxemi tamamlayın:

Funksiyalar	Mahiyyəti

2. Konspekt dəftərində tərkib elementləri və tamı əlaqələndirin:

- a) dövlət
- b) vətəndaş cəmiyyət
 - 1. dini qurumlar
 - 2. məhkəmə
 - 3. polis
 - 4. ictimai birliklər
 - 5. siyasi partiyalar
 - 6. vergi orqanları
 - 7. qanunverici orqan
 - 8. nazirliklər
 - 9. qeyri-hökumət təşkilatları
 - 10. xeyriyyə fondları

3.Konspekt dəftərinə köçürərək sxemi tamamlayın:

Siyasi sistemin tipologiyası				
		Digər dövlətlər ilə əlaqəsinin xarakterinə görə	Siyasi mədəniyyətin tipinə görə	Mədəni təbəqələşmənin dərəcəsinə görə
Quldarlıq			Anqlo-amerikan	
	Avtoritar			

4.Konspekt dəftərinə köçürərək sxemi tamamlayın:

Dövlətin yaranması haqqında nəzəriyyə	Tərəfdarları	Mahiyyəti
Teoloji		
Patriarxal		
Müqavilə		
Psixoloji		
Marksist		
Patrimonial		

5. Konspekt dəftərində dövlətin yaranması haqqında nəzəriyyələri və onların nümayəndələrini əlaqələndirin:	
a) Orqanik (üzvi)	1. Aristotel, Filmer
b) Marksist	2. Foma Akvinski
c) İrriqasion	3. K. Vittfoqel
d) Patriarxal	4. H. Qrotsi, C. Lokk, T. Hobbs
e) Dini (teoloji)	5. H. Spenser, Q. Preys
f) Müqavilə	6. L. Petrajitski, Z. Freyd
g) Psixoloji	7. L. Qumplovic, E. Dyuring,
h) Zorakılıq	8. K. Marks, F. Engels, V. Lenin

6. Konspekt dəftərinə köçürərək sxemi doldurun:

Dövlətin tipi	İqtisadi əsas	Siyasi əsas	Hüququn xarakteristikası
Quldarıq			
Feodal			
Burjua			

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

İbtidai cəmiyyətdə hakimiyyətin xüsusiyyətləri

- Hakimiyyət ictimai xarakterə malik olmaqla icmadaxili həyatın özündən ayrılmırdı;

- Ali hakimiyyət icma üzvlərinin yığıncağına məxsus idi;

- Qəbilə daxilində idarəçiliyi peşəkarcasına həyata keçirən hər hansı bir orqan yox idi;

- Qəbilə bütün qəbilə üzvlərinin müdafiəsini təmin edirdi;

- Qəbilə üzvləri arasındakı fərqlər təbii mənşəli idi;

- İcmanın idarə olunması həyat təcrübəsinə və mənəvi nüfuza malik olan şəxslərdən ibarət Şura və qəbilə, tayfa başçıları tərəfindən həyata keçirilirdi;

- Kahinlər icma daxilində icazəverici və qadağanedici normalara riayət edilməsi üzərində “nəzarəti” həyata keçirirdi.

İbtidai cəmiyyətdə sosial normaların xüsusiyyətləri

İbtidai cəmiyyətdə aşağıdakı sosial normalar fərqləndirilirdi:

-Mərasimlər;

-Miflər;

-Adətlər;

-Dini normalar;

-Mənəvi normalar.

Xüsusiyyətləri:

- Normativ tənzimləyicilər hüquq normalarına və digər sosial normalara diferensiasiya olunmamışdı;
- Sosial normalar dini və mifik təsəvvürlərlə bağlı idi;
- Normalar icma üzvləri tərəfindən qeyd-şərtsiz qəbul edilirdi;
- Sosial normalar, adətlər mövcudolma faktına görə şübhə altına alınmadan olduğu kimi də qəbul edilirdi;
- Sosial normalar hər bir icma üzvünün bütövlükdə icma tərəfindən himayə və müdafiə olunmasını təmin edirdi.

Dövlətin meydana gəlməsi haqqında nəzəriyyələr

- Teoloji nəzəriyyə (dövlət və hüquq Allahın iradəsi ilə yaranılır);
- Patriarxal nəzəriyyə (dövlət ailənin əsasında formalaşmışdır);
- Müqavilə nəzəriyyəsi (dövlətin meydana gəlməsi ictimai müqavilənin nəticəsidir);
- Materialist (sinfi) nəzəriyyə (dövlət və hüquq cəmiyyətin siniflərə bölünməsi nəticəsində əmələ gəlmişdir);
- Üzvi nəzəriyyə (cəmiyyət və dövlət – orqanizm kimi təsəvvür olunur və ona görə də onların mahiyyətini yalnız bu orqanizmin quruluş və funksiyalarını dərk etməklə anlamaq olar);
- Zorakılıq nəzəriyyəsi (dövlət zorakılıq və işğalçılıq nəticəsində əmələ gəlir);
- Psixoloji nəzəriyyə (dövlət insanların psixikasının məhsuludur).

Cəmiyyətin siyasi sisteminin anlayışı və strukturu

Cəmiyyətin siyasi sistemi – hüquq normaları əsasında cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak edən dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının sistemidir.

Cəmiyyətin siyasi sistemi – ölkənin siyasi həyatında iştirak edən dövlət təşkilatlarının və ictimai təşkilatların, o cümlədən, əmək kollektivlərinin məcmusunun təşkilatı ifadəsidir.

Siyasi sistemin yarım sistemləri:

İnstitusional – dövlət orqanları, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, KİV, dini təşkilatlar, həmkarlar ittifaqları və s;

Nizamlayıcı (normativ) – Siyasi, hüquqi, korporativ, mənəvi normalar, adətlər, ənənələr, ayinlər;

Funksional – hakimiyyətin həyata keçirilmə metod, vasitə və üsulları;

İdeoloji (mədəni) – siyasi şüur, ideologiya, dəyərlər sistemi, din, siyasi təcrübə, hüquq mədəniyyəti.

Siyasi partiya – ümumi siyasi ideyaları və məqsədləri olan, ölkənin siyasi həyatında iştirak edən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının birlikləridir.

Prinsipləri:

- Assosiasiya azadlığı;
- Könüllülük;
- Üzvlərinin hüquq bərabərliyi;
- Özünüidarə;
- Qanunçuluq;
- Aşkarlıq.

Siyasi partiyaların fəaliyyət formaları:

- İctimai rəyin formalaşmasına və dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə təsir göstərmək;
- Üzvlərinin siyasi fəallığına rəvac vermək;
- Seçkili dövlət orqanlarına namizədlərini irəli sürmək;
- Seçki blokları yaratmaq;
- Seçkiləri müşahidə etmək.

Qeyri-hökumət təşkilatı:

- İctimai birlik;
- Fond.

İctimai birlik – ümumi maraqlar əsasında birləşmiş, bir neçə fiziki və ya hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış, əsas məqsədi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan təşkilatdır.

Fond – üzvləri olmayan, bir və ya bir neçə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən könüllü əmlak haqqı əsasında təsis edilən,

sosial, xeyriyyə və s. İctimai-faydalı məqsədləri daşıyan təşkilatdır.

Qeyri hökumət təşkilatının növləri:

- Beynəlxalq;
- Ümumazərbaycan;
- Regional;
- Yerli.

Cəmiyyətin siyasi sistemində dövlətin mərkəzi (əsas) yeri aşağıdakı əlamətlərlə müəyyən olunur:

1. Cəmiyyətin idarə olunmasında başlıca rol dövlətə məxsusdur;
2. Cəmiyyətin yeganə rəsmi nümayəndəsi qismində çıxış edir və bütöv cəmiyyətin maraqlarını ifadə edir;
3. Suverenliyin yeganə daşıyıcısı hesab olunur;
4. Xüsusi aparata və «güc» strukturlarına malikdir;
5. Maddi ehtiyatların özünəməxsus şəkildə formalaşan yığımına malikdir;
6. Hüquqyaradıcılığına malikdir.

Dövlətin anlayışı və əlamətləri

DÖVLƏT - cəmiyyəti təmsil edən və onun integrasiyasını təmin edən, öz ərazi hüduqları daxilində məcburi hüquqi göstərişlər verən, xüsusi idarəçilik və məcburiyyət aparatı ilə bu göstərişləri təmin edən siyasi və suveren təşkilatdır.

DÖVLƏT - öz hakimiyyətini ölkənin bütün ərazisinə və əhalisinə şamil edən, bunun üçün xüsusi idarəetmə aparatına malik olan, hamı üçün məcburi hüquqi göstərişlər verən vahid siyasi-suveren təşkilatdır.

Dövləti digər qeyri-dövlət təşkilatlarından fərqləndirən əlamətlər:

Bəzi müəlliflərə görə:

1. Ərazi;
2. Əhali;
3. Hakimiyyət.

Əsas əlamətlər:

- Hakimiyyətin ərazi və əhali üzrə təşkili (ərazi və əhaliyə malik olması);

- Suverenlik(dövlət hakimiyyətinin aliliyi və müstəqilliyi);
- Hüquq sistemi, hüquq yaradıcılığının həyata keçirilməsi;
- Xüsusi idarəetmə və məcburiyyət aparatı;
- Vergilərin yığılması, dövlət büdcəsinin mövcudluğu;

Əlavə əlamətlər:

- Ordunun mövcudluğu;
- Ümumi ünsiyyət dilinin mövcudluğu;
- Dövlət atributları gerb, himn, bayraq;
- Vətəndaşlıq.

Dövlətin tipologiyası

Hal-hazırda dövlətlərin tipologiyasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur:

- 1) formasiya yanaşması;
- 2) sivilizasiyalı yanaşma;
- 3) dinə münasibətdə yanaşma.

Dövlətlərin tipologiyasına sinfi-formasiyon yanaşma son vaxtlara kimi elmi ədəbiyyatda yeganə yanaşma idi. Dövlətin marksist tipologiyası əsasında duran formasiya meyarı dövlətin aşağıdakı tiplərini fərqləndirir:

- quldarlıq dövləti;
- feodal dövləti;
- kapitalist (burjua) dövləti;
- sosialist dövləti.

Dövlətlərin tipologiyasının daha universal elmi meyarı sivilizasiyalı yanaşma hesab olunur. Bu meyara görə dövlətlərin tipologiyası aşağıdakı kimidir:

- Qədim Şərq dövləti;
- Qədim Afina dövləti;
- Qədim Roma dövləti;
- Orta əsrlər dövləti;
- müasir dövlətlər.

Dinə münasibətdə yanaşma:

- Dünyəvi;
- Klerikal;
- Ateist;
- Teokratik (siyasi hakimiyyətin ruhanilərin əlində cəmləşdiyi dövlət forması).

MÖVZU № 4. DÖVLƏTİN FORMALARININ HÜQUQİ TƏSNİFATI.

Yoxlama sualları

1. Dövlət formasının anlayışı və ona təsir göstərən amillər.
2. Dövlətin idarəetmə formasının anlayışı və növləri.
3. Dövlətin ərazi quruluş formasının anlayışı və növləri.
4. Dövlətin siyasi rejim formasının anlayışı və növləri.

Yazılı tapşırıq:

1. N. Tusinin “Əxlaqı-Nasiri” əsərinin üçüncü məqaləsi (“Ölkə (şəhərləri) idarəetmə qaydaları”) ilə tanış olmaq və zəruri qeydlər aparmaq.

2. “Azərbaycan Respublikasının dövlət forması” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **respublika, monarxiya, dualist monarxiya, unitar, federasiya, konfederasiya, anklav, imperiya, muxtariyyət, aristokratiya, tiraniya.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərində idarəetmə formalarını növləri ilə əlaqələndirin.

a) monarxiya

b) respublika

1. mütləq
2. prezidentli
3. silki-nümayəndəli

4. dualist
5. konstitusiyalı
6. parlamentli
7. qarışıq

2. Konspekt dəftərində qeyd etməklə sxemi doldurun:

	Mütləq monarxiya	Konstitusiyalı monarxiya	
		Dualist	Parlamentli
Qanunvericilik hakimiyyətinin mənsubiyyəti			
İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi			
Hökumətin təşkili qaydası və məsuliyyəti			
Parlamenti buraxmaq hüququ			
Monarxın parlamentin qərarlarına veto hüququ			
Müasir dövlətlər			

3. Konspekt dəftərində qeyd etməklə sxemi doldurun:

	Müsbət (üstün) cəhətlər	Mənfi (çatışmayan) cəhətlər
Parlamentli respublika		

Prezidentli respublika		
-------------------------------	--	--

4.Konspekt dəftərində qeyd etməklə sxemi doldurun:

	Parlamentli respublika	Prezidentli respublika
Prezidentin statusu		
Prezidentin seçilmə qaydası		
Hökumətin formalaşdırılma üsulu		
Hökumətin məsuliyyəti		
Prezidentin qanunvericilik hüququna malik olması		
Prezidentin parlamentin qərarlarına veto hüququ		
Prezidentin parlamenti buraxmaq hüququ		
Baş nazirin statusu		
Müasir dövlətlər		

5. Konspekt dəftərində aşağıda verilən dövlətlərin ərazi quruluşu formasını müəyyən edin:

1. Böyük Britaniya	8. Rusiya Federasiyası
2. Fransa	9. İtaliya
3. Meksika	10. Macarıstan
4. Almaniya Federativ	

Respublikası	11. Yaponiya
5. Avstriya-Macaristan (1867-1918)	12. Braziliya
6. Polşa	
7. ABŞ (1781-1787)	

6. Konspekt dəftərində qeyd edilən dövlətlərin idarəetmə formasını müəyyən edin:

1. Böyük Britaniya	13. Avstriya
2. Fransa	14. Yaponiya
3. İordaniya	15. İspaniya
4. Norveç	16. Qətər
5. ABŞ	17. Oman
6. İsveçrə	18. Səudiyyə Ərəbistanı
7. Belçika	19. Braziliya
8. Almaniya	20. İsveç
9. Çin	21. Meksika
10. İtaliya	22. Hindistan
11. Mərakeş	23. Rusiya Federasiyası
12. Danimarka	

7. Konspekt dəftərində qeyd etməklə səhvləri tapıb düzəldin:

Demokratik siyasi rejim	Avtoritar siyasi rejim	Totalitar siyasi rejim
1. İnsan hüquq və azadlıqlarının bəyan və təmin edilməsi 2 Cəmiyyət üzərində total nəzarət 3. İctimai həyatın militarizasiyası 4. Dövlət orqanların fəaliyyətinin hüquqi xarakteri 5. İctimai həyatın	1. Bir partiyanın mövcudluğu 2. Dövlət və partiya aparatının birləşməsi 3. Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinin ləğvi 4. Zəif siyasi müxalifət 5. Milli rəhbərin kultu	1. Qeyri-demokratik siyasi münasibətlərin mövcud olmaması 2. Hakim rejimə zidd olmayan siyasi və iqtisadi plüralizm 3. Dövlətin birbaşa demokratiya institutlarının üzərində güclü nəzarəti

siyasi müxtəlifliyi 6. Şəxsiyyətin qanunsuz hərəkətlərdən müdafiəsi 7. Hakimiyyətin həyata keçirilməsinin demokratik metodları	6.Dövlətin hüquqdan üstünlüyü	4. İctimai təşkilatların dövlət tərəfindən nəzarəti 5. Kütləvi repressiyalar 6. Hakimiyyətdə olan partiyanın özündə müxalifətin ləğvi 7. Demokratik hüquq və azadlıqların mövcud olmaması
--	-------------------------------	--

8. Sübut edin ki:

- a) Yaponiya- parlamentli monarxiya və unitar dövlətdir
- b) ABŞ – prezidentli respublika və federativ dövlətdir
- c) Almaniya – parlamentli respublika və federativ dövlətdir
- d) Azərbaycan – prezidentli respublika və unitar dövlətdir

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Monarxiyanın anlayışı, əlamətləri və növləri

Dövlətin idarəçilik forması – ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının strukturunu, təşkilini və onlar arasında səlahiyyətlər bölgüsü qaydasını özündə təcəssüm etdirir.

Monarxiya-ali dövlət hakimiyyətinin təkbaşına həyata keçirildiyi və bir qayda olaraq, irsən keçdiyi idarəçilik formasıdır.

Monarxiyanın əlamətləri:

-öz hakimiyyətindən ömürlük istifadə edən təkbaşına dövlət başçısının olması;

-ali hakimiyyətin varisliyinin irsi qaydası;

-monarx tərəfindən dövlətin öz mülahizəsinə görə təmsil edilməsi;

-monarxın hüquq məsuliyyətsizliyi.

Monarxiyanın növləri:

-Qədim Şərq monarxiyası;

-Qədim Roma monarxiyası;

- Feodal (orta əsrlər) monarxiyası (ilkin feodal monarxiyası, silki nümayəndəli monarxiya və mütləq monarxiya);

-Konstitusiyalı monarxiya (dualist və parlamentli monarxiya).

Respublikanın anlayışı, əlamətləri və növləri

Respublika-ali dövlət hakimiyyətinin müəyyən müddətə seçilən seçkili orqanlar tərəfindən həyata keçirildiyi idarəçilik formasıdır.

Respublikanın əlamətləri:

-seçkililik;

-müddətlilik;

-dövlət hakimiyyətinin xalqın adından həyata keçirilməsi;

-dövlət başçısının qanunla nəzərdə tutulan hallarda hüquqi məsuliyyəti;

-dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti.

Respublikanın növləri:

-Quldarlıq dövrünün respublikaları (demokratik və aristokratik);

-Feodalizm dövrünün şəhər respublikaları (Venetsiya, Florensiya);

-Parlamentli respublika;

-Prezidentli respublika.

Parlamentli və prezidentli respublikanın səciyyəvi cəhətləri:

Prezidentli respublika – idarəçilik formasının dövlət başçısı və hökumət başçısı səlahiyyətlərinin Prezidentə mənsub olmasını nəzərdə tutan müasir növlərdən biridir:

- prezidentin seçilməsinin və hökumətin təşkilinin parlamentdənkənar metodu;

- hökumətin parlament qarşısında deyil, prezident qarşısında məsuliyyəti;

- dövlət başçısının parlamentli respublikadakından daha geniş səlahiyyətlərə malik olması;

- dövlətin başçısı (prezident), həm də hökumətə başçılıq edir və yaxud özü hökumət başçısını təyin edir. Bu respublika formasında hökumətin tərkibi prezident tərəfindən müəyyən edilir.

Parlamentli respublika – idarəçilik formasının dövlət həyatının təşkilində ali rolun parlamentə məxsus olduğu müasir növlərindən biridir:

- hökumət parlamentdə əksər səsə malik partiyaların deputatlarından formalaşdırılır;

-hökumət öz fəaliyyətinə görə parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır. O, parlament çoxluğu tərəfindən dəstəkləndikdə, hakimiyyətdə qalır;

- dövlət başçısı adətən parlament və yaxud xüsusi olaraq yaradılan parlament kollegiyası tərəfindən seçilir. Dövlət başçısının parlament tərəfindən seçilməsi icra hakimiyyəti üzərində parlament nəzarətinin başlıca növüdür.

Unitar dövlətin anlayışı, əlamətləri və növləri

Unitar dövlət – mərkəzi hakimiyyət orqanlarına tabe olan və dövlət suverenliyi əlamətlərinə malik olmayan inzibati-ərazi vahidlərindən ibarət vahid bütöv dövlət birliyidir.

Unitar dövlətin əlamətləri:

– unitar dövlətin ərazisində ali hüquqi qüvvəyə malik olan vahid Konstitusiya mövcuddur;

– unitar dövlətin ərazisində vahid qanunvericilik sistemi, vahid vətəndaşlıq, vahid pul sistemi olur;

– unitar dövlətin ərazisi inzibati-ərazi vahidlərinə (rayonlara, şəhərlərə və s.) bölünür;

– bütün inzibati-ərazi vahidləri üçün məcburi ümumi vergi və kredit siyasəti həyata keçirilir;

– unitar dövlətin tərkib hissələri (vilayətlər, qraflıqlar, əyalətlər) dövlət suverenliyinə malik olmur;

– unitar dövlətdə bütün xarici dövlətlərarası əlaqələri ölkəni beynəlxalq aləmdə rəsmi təmsil edən mərkəzi orqanlar həyata keçirir;

– unitar dövlət rəhbərliyi mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən vahid silahlı qüvvələrə malikdir.

Unitar dövlətin növləri:

- Mərkəzləşdirilmiş;
- Nisbi-mərkəzləşdirilmiş;
- Mərkəzləşdirilməmiş;
- Mürəkkəb;
- Sadə.

Federasiyanın anlayışı, əlamətləri və növləri

Federasiya – müstəqil olan dövlət qurumlarının bir ittifaq dövlətində könüllü birliyindən ibarət mürəkkəb dövlətdir.

Federasiyanın əlamətləri:

– federasiyanın ərazisi onun ayrı-ayrı subyektlərinin: ştatların, kantonların, torpaqların, respublikaların və s. ərazilərindən ibarətdir;

– ittifaq dövlətində ali qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti federal dövlət orqanlarına məxsusdur.

-federasiya və onun subyektləri arasında səlahiyyətlər ittifaq (federal) konstitusiyası ilə dəqiq müəyyən edilir;

– federasiya subyektləri öz konstitusiyalarını qəbul etmək hüququna malikdirlər, özlərinin qanunverici, icra və məhkəmə orqanları vardır;

– əksər federasiyalarda vahid ittifaq vətəndaşlığı və federal vahidlərin vətəndaşlığı mövcuddur;

– federal dövlət quruluşunda parlamentin federasiya üzvlərinin mənafeələrini təmsil edən palatası olur;

– federasiyalarda əsas ümumdövlət xarici siyasət fəaliyyətini ittifaq dövlət orqanları həyata keçirir. Onlar federasiyanı dövlətlərarası münasibətlərdə rəsmi təmsil edirlər.

Federasiyanın növləri:

- Ərazi;
- Milli;

- Simmetrik;
- Asimmetrik;

Dövlət rejimi forması

Dövlət rejimi forması – dövlət tərəfindən hakimiyyətin həyata keçirilməsinin üsul və metodlarının məcmusunu özündə əks etdirir. Dövlət rejimləri demokratik və qeyri demokratik ola bilər.

Qeyri demokratik rejimin əlamətləri:

- ictimai həyatın bütün sahələri üzərində tam nəzarət;
- bütün ictimai təşkilatların dövlətləşdirilməsi;
- hüquq üzərində dövlətin üstünlüyü;
- bir partiyanın diktaturası;
- ictimai həyatın bütünlüklə hərbiləşdirilməsi.

Qeyri-demokratik rejimin növləri:

- Aristokratik;
- Avtoritar;
- Tiranlıq;
- Totalitar;
- Faşist.

Demokratik rejimin əlamətləri:

- iqtisadi fəaliyyət sahəsində şəxsiyyətin azadlığı;
- şəxsi hüquq və azadlıqların təminatı;
- şəxsiyyət özbaşınalıqdan, qanunsuzluqdan müdafiə olunur;

– cəmiyyətin və şəxsiyyətin obyektiv tələbatını əks etdirən qanunlar mövcuddur və s.

Demokratiyanın anlayışı, əlamətləri və formaları.

«Demokratiya» yunan sözü olub, «xalq hakimiyyəti» deməkdir.

Demokratiya aşağıdakı əlamətlərlə səciyyələnir:

- xalqın suverenliyinin hüquqi cəhətdən tanınması;
- əsas dövlət orqanlarının seçkili olması;

– dövlətin idarə olunmasında vətəndaşların hüquq bərabərliyi;

– qərarların çoxluq tərəfindən qəbul edilməsi və s.

Xalqın iradəsinin ifadəsi formasından asılı olaraq bilavasitə və nümayəndəli demokratiya fərqləndirilir.

Bilavasitə demokratiya forması birbaşa xalq hakimiyyəti ilə bağlıdır, xalqın bu və ya digər dövlət əhəmiyyətli məsələyə münasibətini bilavasitə öz iradə və arzusunu bildirməsi ilə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasında bilavasitə demokratiyanın ən mühüm növü ümumxalq səsverməsi-referendumdur.

Nümayəndəli demokratiya xalqın seçkili, nümayəndəli dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə hakimiyyətin həyata keçirilməsində iştirakını ifadə edir. Bu orqanlar ona görə nümayəndəli adlanır ki, onlar xalqın adından çıxış edir, onu təmsil edir.

Azərbaycan dövlətinin Konstitusiya hüquq forması.

Azərbaycan dövlətinin əsas qanunu ölkəmizdə respublika idarəçilik formasını təsbit edir. Əsas qanunda respublikanın konkret forması göstərilmişdir. Lakin, Konstitusiyanın məzmununa əsaslanaraq, qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda prezidentli respublika idarəçilik forması müəyyən olunur (məsələn, maddə 7, III hissə; maddə 99 və s.)

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan nisbi mərkəzləşdirilmiş, mürəkkəb unitar dövlətdir. Unitar (latın sözü «unus» – vahid) dövlət tam siyasi vahidliyi ilə fərqlənir.

Siyasi-dövlət rejimi formasına görə Azərbaycan Respublikası demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətdir. Azərbaycanın demokratik xarakteri dövlət hakimiyyətinin bölgüsü prinsipinin, yerli özünüidarəetmə sisteminin təmin olunmasında ifadə olunur. Demokratik prinsiplərə əsaslanaraq, Konstitusiyanın 12-ci maddəsində qeyd olunur: «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir».

MÖVZU № 5. DÖVLƏTİN FUNKSIYALARI VƏ DÖVLƏT APARATI (MEXANİZMİ)

I seminar dərsinin sualları

- 1.Dövlətin funksiyalarının anlayışı, əlamətləri və təsnifatı.
- 2.Dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin forma və metodları.
- 3.Dövlət hakimiyyətinin hüquqi mahiyyəti və əlamətləri.

II seminar dərsinin sualları

- 1.Dövlət mexanizminin (aparatının) anlayışı, təşkili və fəaliyyətinin hüquqi prinsipləri.
- 2.Dövlət orqanlarının anlayışı və təsnifatı.
- 3.Hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyası.

Yazılı tapşırıq:

- 1.“Dövlətin xarici funksiyaları” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.
- 2.“Hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyasının yaranması və inkişaf tarixi” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hakimiyyət, dövlət mexanizmi, dövlət aparatı, dövlət orqanı, dövlət müəssisəsi, dövlət qulluqçusu, impiçment, parlament, dövlət başçısı, hökumət, hökumət başçısı.**

Təcrübi tapşırıq:

1.Konspekt dəftərində aşağıda verilən orqanları qruplaşdırın:

- a) qanunverici
- b) icra
- c) məhkəmə

Milli Məclis, bələdiyyələr, Ədliyyə Nazirliyi, Ali Məhkəmə, Elm və Təhsil Nazirliyi, Nazirlər Kabineti, Konstitusiya Məhkəməsi.

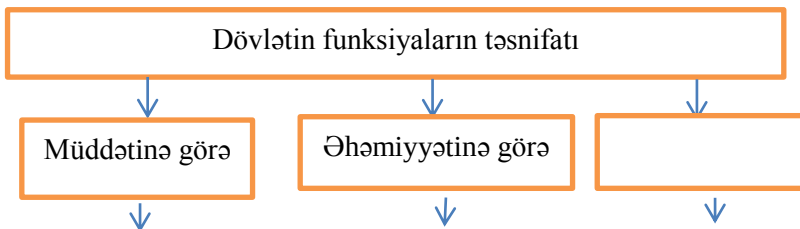
2.Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək tamamlayın:

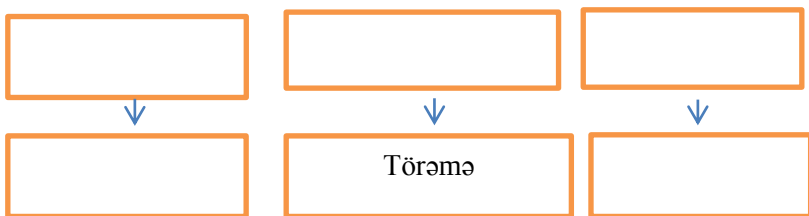
Dövlətin funksiyaları	Funksiyaları həyata keçirən orqanlar
Daxili funksiyalar	
Xarici funksiyalar	

3. Dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi metodlarını onun növləri ilə əlaqələndirin

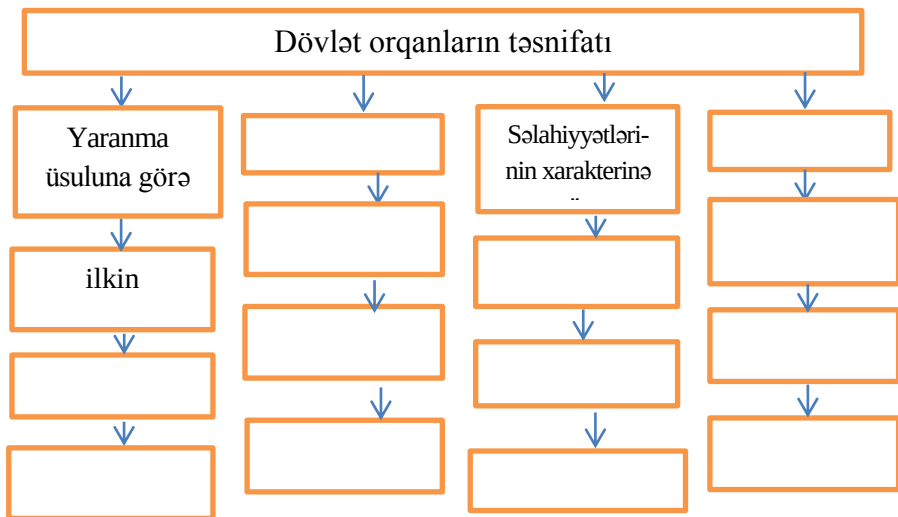
a) məsləhət	1. İmtiyazların verilməsi
b) nəzarət	2. Cərimə verilməsi
c) normativ-hüquqi tənzimləmə	3. Lisenziyalaşdırma
d) məcburetmə	4. Qanunyaratma

4. Konspekt dəftərində qeyd etməklə sxemi tamamlayın:

5 Konspekt dəftərində qeyd etməklə sxemi tamamlayın:

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Dövlətin funksiyalarının anlayışı və təsnifatı

Dövlətin funksiyaları – dövlətin mahiyyəti və sosial təyinatı ilə şərtlənən və qarşısında duran vəzifələrin həlli üzrə onun fəaliyyətinin əsas istiqamətləridir.

Dövlətin funksiyalarının əlamətləri:

1) dövlətin funksiyası – onun fəaliyyətinin əsas və başlıca istiqamətidir. Müvafiq tarixi mərhələdə, yaxud özünün bütün varlığı ərzində dövlət bunsuz keçinə bilməz;

2) dövlətin funksiyalarında onun fəal xidməti rolu bilavasitə ifadə olunur və konkretləşdirilir, ölkə daxilində və beynəlxalq aləmdə onun müxtəlif cəhətli praktiki fəaliyyəti reallaşır;

3) funksiyalarda dövlətin mahiyyətinin ən dərin və sabit cəhətləri predmetli şəkildə ifadə olunur;

4) dövlət öz funksiyalarını yerinə yetirməklə yanaşı, cəmiyyətin idarəçiliyi üzrə qarşısında duran vəzifələri həll edir, onun öz fəaliyyəti isə praktiki istiqamət alır;

5) dövlətin funksiyaları onun tarixi vəzifələrinə və məqsədlərinə uyğun yaranır və inkişaf edir;

6) funksiyalar müəyyən formalarda və dövlət hakimiyyəti üçün səciyyəvi olan metodlarla realizə olunur.

Dövlətin funksiyalarının təsnifatı:

1. Siyasi istiqamətin sferalarına görə:

-Daxili;

-Xarici.

2. Həyata keçirilməsinin xarakterinə görə:

-Nizamlayıcı;

-Mühafizəedici.

3. Əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə:

-Əsas;

-Əlavə (və ya İkinci dərəcəli).

4. Ərazi quruluşuna (miqyasına) görə:

Unitar dövlətdə vahid dövlətin ərazisində həyata keçirilən funksiyalar;

Federativ dövlətdə:

- federasiya subyektlərinin funksiyaları;

- federasiyanın funksiyaları.

Konfederasiyada ittifaqın bütün üzv dövlətlərini əlaqələndirən (koordinasiya edən) funksiya.

5. Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinə görə

- Qanunverici;
- İcra;
- Məhkəmə.

6. Fəaliyyətinin davamlılığına görə

- Daimi;
- Müvəqqəti.

Dövlətin daxili funksiyası – dövlət fəaliyyətinin cəmiyyətin daxili həyatının idarə edilməsi üzrə əsas istiqamətləridir.

Dövlətin daxili funksiyalarına aiddir:

1. İqtisadi funksiya – ölkə iqtisadiyyatının daha optimal rejimdə inkişafının strateji istiqamətlərinin dövlət tərəfindən işlə-nib hazırlanmasında və əlaqələndirilməsində ifadə olunur.

2. Sosial funksiya – şəxsiyyətin sosial müdafiəsini, bütün cəmiyyət üzvləri üçün onların nemətlər istehsalında bilavasitə iştirakından asılı olmayaraq, normal həyat şəraitini təmin etməyə xidmət edir.

3. Maliyyə nəzarəti funksiyası – istehsalçıların gəlirlərinin dövlət tərəfindən aşkar edilməsində və qeydiyyatında ifadə olunur.

4. Hüquq qaydasının mühafizəsi funksiyası – dövlətin qanunverici göstərişlərinin, ictimai münasibətlərin bütün iştirakçıları tərəfindən dürüst və tam həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə yönələn dövlət fəaliyyətidir.

5. Təbiəti mühafizə (ekoloji) funksiyası – hər bir müasir dövlətin, bütövlükdə dünya birliyinin həyati əhəmiyyətli fəaliyyətidir.

Dövlətin xarici funksiyaları – xaricdə dövlətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə dair dövlət fəaliyyətinin əsas istiqamətləridir.

Dövlətin xarici funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

1. Başqa dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq – həmin dövlətin mənafeələrini bütün dövlətlərin konkret və ümumi mənafeələrinə ahəngdar uzlaşdıran bərabərhüquqlu iqtisadi, siyasi, mə-

dəni və digər münasibətlərin müəyyən edilməsinə və inkişafına yönələn müxtəlif cəhətli dövlət fəaliyyətidir.

2. Dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlıq – beynəlxalq əmək bölgüsü, istehsalın birləşdirilməsi, ən yeni texnologiyalarla mübadilə, maliyyə-kredit və s. əlaqələri əhatə edir.

3. Mədəni və elmi-texniki əməkdaşlıq – müxtəlif formalarda və müxtəlif dövlətlərarası səviyyələrdə (BMT, YUNESKO) həyata keçirilir.

4. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq-planetdə normal ekoloji vəziyyəti qorumaq üzrə əksər dövlətlərin səylərini birləşdirir.

5. Ölkəni xarici hücumlardan qorumaq.

Dövlət mexanizminin anlayışı, əlamətləri və strukturu.

Dövlət mexanizmi – cəmiyyətdə dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsi vasitəsi olan xüsusi orqan və təsisatların sistemi-dir.

Dövlət mexanizminin əlamətləri:

-Öz hakimiyyət funksiyalarının həyata keçirilməsində bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən dövlət orqan, təsisat və təşkilatlarının mürəkkəb sistemini ifadə edir

-Öz funksional fəaliyyətinin həyata keçirilməsində zəruri olan bütün maddi-texniki, maliyyə və digər vasitələrlə təmin olunur

-Dövlət idarəçiliyi ilə xüsusi olaraq məşğul olan şəxslərdən (qanunları qəbul edən, icra edən və onları pozulmaqdan qoruyan şəxslərdən) ibarətdir

Dövlət mexanizminin strukturuna aiddir:

-dövlət orqanları;

-dövlət təşkilatı və müəssisələri;

-dövlət qulluqçuları;

-təşkilati və maliyyə vasitələri.

Dövlət aparatının təşkili və fəaliyyətinin əsas prinsipləri

Dövlət aparatının təşkili və fəaliyyətinin prinsipləri dövlət orqanlarının yaradılmasının və fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edən başlanğıc ideyalardır.

Konstitusiyada əks olunan prinsiplər:

- İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının üstünlüyü;
- Demokratizm;
- Hakimiyyətlərin bölgüsü;
- Qanunçuluq;
- Aşkarlıq;
- Humanizm;
- Dünyəvilik və s.

Digər normativ-hüquqi aktlarda əks olunan prinsiplər:

- Seçkililiyin və təyin olunmanın əlaqələndirilməsi;
- Təkbəşinə və kollegial rəhbərliyin uzlaşdırılması;
- Peşəkarlıq;
- Yuxarı orqanlar tərəfindən qəbul olunan qərarların məcburiliyi.

Dövlət orqanlarının anlayışı, əlamətləri və növləri

Dövlət orqanı dedikdə, dövlət mexanizminin bir hissəsi, onun əsas elementi başa düşülür. Dövlət orqanı öz strukturuna, ciddi müəyyən edilmiş səlahiyyətlərə, dövlətin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün zəruri maddi vəsaitlərə malik dövlət mexanizminin əsas elementidir.

Dövlət orqanının əlamətləri:

1. Dövlət orqanı hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir.
2. Dövlət orqanı təşkilati müstəqilliyə malikdir və dövlət mexanizminin digər hissələri ilə möhkəm əlaqədə fəaliyyət göstərir.
3. Dövlət orqanı yalnız qanuna uyğun olaraq ona həvalə olunmuş məsələləri yerinə yetirir və vəzifələri həll edir.
4. Dövlət orqanı daxili bölmələrə malik mürəkkəb struktur-dan ibarətdir və bu strukturlar vahid məqsədlərə nail olmaq üçün yaradılırlar.

6. Dövlət orqanı öz səlahiyyətlərini realizə etmək məqsədilə zəruri maddi vəsaitlərlə təmin edilir.

7. Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini dövlətin vəzifə və funksiyalarının realizə olunması təşkil edir.

Dövlət orqanlarının növləri:

1. Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinə əsasən- qanunverici, icra və məhkəmə orqanları.

2. Yaradılma üsulundan asılı olaraq- ilkin və törəmə dövlət orqanları.

3. Fəaliyyət müddətindən asılı olaraq- daimi və müvəqqəti orqanlar.

4. Səlahiyyətlərinin xarakterinə görə- ümumi və xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları.

MÖVZU № 6. HÜQUQUN ANLAYIŞI VƏ MAHİYYƏTİ.

Seminar sualları:

- 1.Hüququn anlayışı və əlamətləri.
- 2.Hüququn prinsipləri.
- 3.Hüququn funksiyalarının anlayışı və növləri.
- 4.Hüququn təbiəti haqqında müxtəlif nəzəriyyələr.

Yazılı tapşırıq:

“Sosial həyatda hüququn rolu” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hüquq, hüququn prinsipi, hüququn funksiyası, obyektiv hüquq, subyektiv hüquq, təbii hüquq, pozitiv hüquq.**

Təcrübi tapşırıq:

1.Konspekt dəftərində qeyd edilən prinsipləri qruplaşdırın:

- Hüququn ümumi prinsipləri
- Sahələrarası prinsiplər
- Sahəvi prinsiplər
- 1. çəkişmə
- 2. qanunçuluq
- 3. ədalətlik
- 4. humanizm
- 5.qanun qarşısında vətəndaşların bərabərliyi
- 6. hüquq və vəzifələrin vəhdəti
- 7. cəzanın fərdiləşdirilməsi
- 8. mülkiyyət formalarının bərabərliyi
- 9. mülki dövriyyə iştirakçılarının əmlak müstəqilliyi
- 10. məsuliyyətin labüdlüyü
- 11.əmək azadlığı

2. Konspekt dəftərində qeyd etməklə sxemi tamamlayın:

Nəzəriyyələr	Tərəfdarları	Mahiyyəti
Təbii hüquq nəzəriyyəsi		
Normativist nəzəriyyə		
Tarixi məktəb nəzəriyyəsi		
Psixoloji hüquq nəzəriyyəsi		
Sosioloji hüquq nəzəriyyəsi		

Marksist hüquq nəzəriyyəsi		
----------------------------	--	--

3.Hüququn funksiyalarının təsnifatını sxem şəklində göstərin.

4.Konspekt dəftərində hüququn ümumi (əsas) prinsiplərinin mahiyyətini qeyd etməklə sxemi tamamlayın:

Hüququn ümumi prinsipləri	Mahiyyəti
Ədalətlik	
Humanizm	
Vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi	
Demokratizm	
Hüquq və vəzifələrin vəhdəti	
Qanunçuluq	

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Hüququn anlayışı, əlamətləri və mahiyyəti

Hüquq – dövlət tərəfindən müəyyən edilən və mühafizə olunan, ictimai münasibətləri tənzimləyən, ümumməcburi xarakter daşıyan davranış qaydaları sistemidir.

Hüququn əlamətləri:

-hüquq dövlət tərəfindən müəyyən edilir və sanksiyalaşdırılır;

-hüquq dövlət tərəfindən mühafizə olunur

-hüquq dövlət tərəfindən rəsmi aktlarda ifadə olunur;

-hüquq ümumməcburi xarakter daşıyır;

-hüquq ictimai münasibətləri nizamlayır, insanların davranışının həddini müəyyən edir.

-hüquq zəruri hallarda dövlət aparatının məcbəretmə qüvvəsi ilə təmin olunur;

Hüququn mahiyyətinə dair yanaşmalar:

- sinfi yanaşma(hüquq hakim sinfin maraqlarını təmin edən bir vasitədir);

- ümumsosial yanaşma(hüquq demokratiyasının, iqtisadi azadlığın, insan və vətəndaş hüquqlarının real təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsi vasitəsidir).

Hüququn prinsipləri

Hüququn prinsipləri - hüquq sisteminin əsaslandığı başlıca ideyalar, rəhbər müddəalardır.

Hüququn prinsipləri ümumi, sahələrarası və sahəvi prinsiplərə bölünür.

Ümumi prinsiplər – hüququn bütün sahələrində qüvvədə olan prinsiplərdir.

-Qanunçuluq

-Qanunun aliliyi

-Humanizm

-Demokratiklik

-Ədalətlik

-Qanun və məhkəmə qarşısında hamının bərabərliyi

-Hüquq və vəzifələrin vəhdəti

-Bərabərlik

-Sosial azadlıq, vətəndaş borcu prinsipi və s.

Sahələrarası prinsiplər – iki və daha çox hüquq sahələrində qüvvədə olan prinsiplərdir.

-Ədalət mühakiməsində çəkişmə prinsipi (mülki prosessual və cinayət prosessual hüquqda);

-Tərəflərin bərabərliyi prinsipi (mülki və ailə hüququnda)

-Məsuliyyətin labüdlüyü prinsipi (cinayət, mülki, inzibati hüquqda);

Sahəvi prinsiplər – yalnız bir hüquq sahəsinə aid olan prinsiplərdir.

-Əməyin azadlığı, maddi maraqlılıq (əmək hüququ);

-Təqsirsizlik prezumpsiyası (cinayət prosesi);

-Mülki hüquqların ümumiliyi, zərərin tam ödənilməsi (mülki hüquqda);

-Hakimiyyət bölgüsü prinsipi (konstitusiya hüququnda);

-Torpaqdan təyinatına görə istifadə edilməsi prinsipi (torpaq hüququnda və s.).

Hüququn təbiəti haqqında müxtəlif nəzəriyyələr

Marksist hüquq nəzəriyyəsi (XIX–XX əsrlər).

Bu nəzəriyyənin əsas nümayəndələri K.Marks, F.Engels, V.Lenin olmuşdur

Mahiyyəti:

- nəzəriyyənin əsasını sinfi yanaşma təşkil edir;
- hüquq hakim sinfin iradəsini ifadə edir;
- hüquq mövcud istehsal münasibətlərini əks edir;
- hüquq dövlət tərəfindən müəyyən olunur və qorunur.

Psixoloji hüquq nəzəriyyəsi (XX əsr).

Psixoloji hüquq nəzəriyyəsinin görkəmli nümayəndələri L.Petrajtiski, Q.Tard, Peysner və s. olmuşdur.

Mahiyyəti:

- hüquq – psixikanın, insanların emosiyalarının nəticəsidir;
- hüquq normaları cəmiyyətdəki emosiyaların əksidir və insanlarda müvafiq psixi təəssüratın doğurduğu dərəcədə realdır.

Normativist hüquq nəzəriyyəsi (XX əsr).

Nümayəndələri – H.Kelzen, Ştammler, Novqorodçev.

Mahiyyəti:

- hüquq normaların piramidasıdır;
- bu piramidaların əvvəlini digər normaların mənasını müəyyən edən «suveren norma» təşkil edir (Konstitusiya);
- hər bir normanın mənbəsi son nəticədə «suveren» normadır;
- hüquq yalnız rəsmiləşdirilmiş hüquq normalarında yaşayır.

Sosioloji hüquq nəzəriyyəsi (XX əsr).

Nümayəndələri - E.Erlix, Muromsev.

Mahiyyəti:

- hüquq və qanun fərqləndirilir;
- qanun – yazılı hüquqdur;
- hüquq – qanunun realizəsidir (yəni, hüquq qaydası, hüquq təcrübəsi, hüququn tətbiqi).

Təbii hüquq nəzəriyyəsi (XVII–XVIII əsrlər).

Nümayəndələri – T.Hobbs, C.Lokk, Ş.L.Monteskye, D.Didro, J.J.Russo.

Mahiyyəti:

- hüquq və qanun fərqləndirilir;
- qanun (pozitiv hüquq) – qanunvericilik orqanı tərəfindən qəbul olunur;
- hüquq təbii xarakter daşıyır;
- hüquq – yüksək mənəvi dəyərlərin məcmusudur (azadlıq, bərabərlik, ədalət);
- müəyyən hallarda qanun təbii hüquqa zidd olur;
- insan hüquqları – hər kəsin doğulduğu andan malik olduğu ayrılmaz, toxunulmaz və pozulmaz hüquqlardır.

Tarixi məktəb nəzəriyyəsi (XVIII–XIX əsrlər).

Nümayəndələri – Q.Hüqo, G.Puxta, K.Savinyi

Mahiyyəti:

- hüquq tədricən formalaşır;
- hüququn əsası mövcud adətlərin hüquqi tərtibatıdır;
- qanunlar qəbul edilərkən, qanunverici mövcud ictimai münasibətləri nəzərə almalıdır.

MÖVZU № 7. HÜQUQ NORMALARI VƏ DİGƏR SOSIAL NORMALAR.

Seminar sualları:

- 1.Sosial normaların anlayışı və əlamətləri.
- 2.Sosial normaların növləri.
- 3.Hüquq və sosial normaların nisbəti.

Yazılı tapşırıq:

“Hüquq və əxlaqın qarşılıqlı əlaqəsi” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərində aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **adət, ənənə, əxlaq, korporativ norma, texniki norma, dini norma, mərasim norması, texniki-hüquqi norma, nəzakət qaydası.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərində sosial normaların növünü müəyyən edin:

- kommersiya sirrini yaymağı qadağan edən qayda
- özəl həyatın məlumatlarını yaymağı qadağan edən qayda
- oruc tutmağa çağıran qayda
- daşınmaz əmlakla bağlı əqdi qeydiyyatla salmağa yönələn qayda
- insanı öldürməyi qadağan edən qayda
- ictimai nəqliyyatda qocalara yer verməyə çağıran qayda
- ictimai yerlərdə spirtli içkilərin içilməsini qadağan edən qayda

2. Sxemləri konspekt dəftərinə köçürərək tamamlayın:

Fərqləndirmə əsası	Hüquq norması	Əxlaq norması
Mənşəyinə görə		
Formasına görə		
Pozulmaqdan mühafizə üsuluna görə		
Detallaşdırma dərəcəsinə görə		

Fərqləndirmə meyarları	Hüquq norması.	Adət norması.
Mənşəyinə görə		

Mühafizə üsuluna görə		
Məcburetməsi (sank-siyası) baxımından		

Fərqləndirmə meyarları	Hüquq norması.	Dini norma.
Mənşəyinə görə		
Təsir dairəsinə görə		
Məcburetməsi (sank-siyası) baxımından		
Fərqləndirmə meyarları	Hüquq n.	Nəzakət (etiket) normaları.
Mənşəyinə görə		
Təsir dairəsinə görə		
Məcburetməsi (sank-siyası) baxımından		

3. Konspekt dəftərində hüquq və əxlaqın ümumi və fərqli cəhətlərini qeyd etməklə sxemi tamamlayın:

Ümumi cəhətləri	Fərqli cəhətləri

--	--

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Sosial normaların anlayışı və əlamətləri və növləri

Sosial normalar – insanların davranışını və təşkilatların fəaliyyətini onların qarşılıqlı münasibətlərində tənzimləyən qaydalar-dır.

Sosial normaların əlamətləri:

-sosial normalar insanların davranış qaydalarıdır. Onlar müəyyən kollektivlərin, müxtəlif təşkilatların və ya dövlətin mülahizəsinə görə insan əməllərinin necə olmasını və necə ola biləcəyini göstərir;

-sosial normalar ümumi xarakterli davranış qaydalarıdır. Sosial normalanın ümumi xarakteri onun tələblərinin konkret şəxsə deyil, çoxlu insana şamil olunmasında ifadə olunur;

-sosial normalar nəinki ümumi, həm də məcburi davranış qaydalarıdır. Zəruri hallarda sosial normaların məcburiliyi məcburetmə ilə təmin olunur. Buna görə də sosial normaların tələblərini pozan şəxslərə dövlət və ictimai təsir tədbirləri tətbiq edilə bilər.

Sosial normaların növləri:

1.Hüquq normaları – dövlət tərəfindən müəyyən olunan və mühafizə edilən davranış qaydalarıdır;

2.Əxlaq normaları – cəmiyyətdə insanların xeyir və şər, ədalət və ədalətsizlik, boric, şərəf, ləyaqət haqqında əxlaqi təsəvvürlərinə uyğun olaraq müəyyən edilən və ictimai rəyin gücü ilə və ya daxili inamla mühafizə edilən davranış qaydalarıdır.

3. İctimai təşkilatların normaları – ictimai təşkilatların özü tərəfindən müəyyən olunan və bu təşkilatların nizamnamələrində nəzərdə tutulan ictimai təsir tədbirlərinin köməyi ilə mühafizə edilən davranış qaydalarıdır.

4. Adət normaları – müəyyən ictimai mühitdə təşəkkül tapmış və dəfələrlə təkrarlanması nəticəsində insanların vərdişinə çevrilən davranış qaydalarıdır.

5. Ənənə normaları – insan fəaliyyətinin müəyyən sahələrinin zamanla yoxlanılmış mütərəqqi əsaslarını qoruyub saxlamaqla əlaqədar yaranan, daha ümumiləşdirilmiş və sabit davranış qaydalarıdır.

6. Mərasim normaları – mərasim keçirilməsi qaydasını müəyyən edən və mənəvi təsir tədbirləri ilə mühafizə olunan davranış qaydalarıdır.

Hüquq və əxlaq normalarının fərqli cəhətləri.

1. Mənşəyinə görə – əxlaq normaları cəmiyyətdə xeyir və şər, şərəf, vicdan, ədalət haqqında insanların təsəvvürləri əsasında təşəkkül tapır və cəmiyyət üzvlərinin əksəriyyəti tərəfindən dərk edildikdə, tanındıqda məcburi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət tərəfindən müəyyən edilən hüquq normaları qanuni qüvvəyə mindiyi andan, onların təsir dairəsində olan bütün şəxslər üçün məcburi xarakter daşıyır;

2. İfadə formasına görə – əxlaq normaları insanların şüurunda əks olunur. Hüquq normaları isə rəsmi dövlət aktlarında (qanunlarda, fərmanlarda) ifadə olunur;

3. Pozulmaqdan mühafizə üsuluna görə – əxlaq normalarının realizəsi daxili inamla, habelə, ictimai təsir vasitələri ilə təmin olunur. Hüquq normalarının təmin edilməsi üçün isə həm də dövlət məcburetməsi tətbiq olunur;

4. Detallaşdırma dərəcəsinə görə – əxlaq normaları daha ümumiləşdirilmiş davranış qaydaları şəklində (xeyirxahlıq, ədalətçilik, daxili təmizlik) təzahür edir. Hüquq normaları isə detallaşdırılmış davranış qaydalarını özündə təcəssüm etdirir.

MÖVZU № 8. HÜQUQ NORMALARI.

Seminar sualları:

1. Hüquq normasının anlayışı, əlamətləri və növləri.
2. Hüquq normasının strukturu.

- a) hipotезanın anlayışı və növləri.
- b) dispozisiyanın anlayışı və növləri.
- c) sanksiyanın anlayışı və növləri.

3. Hüquq normalarının normativ-hüquqi aktlarda ifadə üsulları.

Yazılı tapşırıq:

“Hüquq normasının strukturu” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hüquq norması, hipoteza, dispozisiya, sanksiya, imperativ hüquq norması, dispozitiv hüquq norması, səlahiyyətverici hüquq norması, məcburedici hüquq norması, qadağanedici hüquq norması, stimullaşdırıcı hüquq norması, definitiv hüquq norması, deklorativ hüquq norması, kolliziyalı hüquq normaları.**

Təcrübi tapşırıq:

1. *Qeyd edilən normaların növünü və strukturunu müəyyən edin:*

AR Cinayət Məcəlləsi, Maddə 143. Təhlükədə qoyma

Həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə olan və özünü qorumaq üçün tədbir görmək imkanından məhrum olan şəxsi bilə-bilə köməksiz qoyma, əgər həmin şəxsi köməksiz qoyan onun qayğısına qalmalı idisə və ya onun özü zərərçəkmiş şəxsi həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə qoyduqda, zərərçəkmiş şəxsə kömək göstərmək imkanı olduğu halda bunu etmədikdə —

üç yüz manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

AR Cinayət Məcəlləsi, Maddə 276. Casusluq

Dövlət sirri olan məlumatları xarici dövlətə, xarici təşkilata və ya onların nümayəndələrinə vermə, yaxud vermək məqsədilə oğurlama, toplama və ya saxlama, habelə xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarının tapşırığı ilə Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyi zərərinə olaraq istifadə etmək üçün sair məlumatları vermə, vermək məqsədilə oğurlama və ya toplama, əgər casusluq əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən törədilərsə – on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

2. Davranış qaydalarının xarakterinə görə aşağıda göstərilən normaların növünü müəyyən edin:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə: 109; 126;
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, maddə: 30.2; 180.1;
- Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında Qanunu», maddə: 13; 26.

3. Hüquq normalarının göstərişlərinin ifadə formasına görə aşağıda göstərilən normaların növünü müəyyən edin:

- AR Konstitusiyası, maddə: 98; 152;
- AR Cinayət Məcəlləsi, maddə: 79.1; 18.4;
- AR Ailə Məcəlləsi, maddə 25.2. Nikah məhkəmə qaydasında etibarsız sayılır.
- AR Konstitusiyası: Maddə 76. Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur.

- AR Mülki Məcəlləsi: Maddə 593.2. Əgər alqı-satqı müqaviləsində taraya və qaba aid tələblər müəyyənləşdirilməyibsə, əşya belə mal üçün adi üsulla, belə üsul olmadıqda isə bu cür əşyaların adi şəraitdə salamatlığını təmin edən üsulla taralaşdırılmalı və (və ya) qablaşdırılmalıdır.

4. Aşağıdakı normaların dispoziziyasının növünü müəyyən edin:

- a) AR Cinayət Məcəlləsi. Maddə 178. Dələduzluq.

“Dələduzluq, yəni etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə”

b) AR Mülki Məcəlləsinin 30-cu maddəsinin I hissəsi:

“14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar Mülki Məcəllənin 30.2-ci maddəsində göstərilənlər istisna olmaqla, əqdləri öz qanuni nümayəndələrinin-valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin yazılı razılığı ilə bağlayırlar. Bu cür yetkinlik yaşına çatmayanın bağladığı əqd sonradan valideynləri, övladlığa götürənlər və ya himayəçi tərəfindən yazılı surətdə bəyənildikdə də etibarlıdır”.

c) AR Cinayət Məcəlləsi: Maddə 313. Vəzifə saxtakarlığı

Vəzifə saxtakarlığı, yəni vəzifəli şəxs tərəfindən rəsmi sənədlərə və ya informasiya resurslarına bilə-bilə yalan məlumatların daxil edilməsi, habelə göstərilən sənədlərdə və ya informasiya resurslarında onların həqiqi məzmununu təhrif edən düzəlişlərin edilməsi, bu əməllər tamah və ya sair şəxsi niyyətlərlə törədildikdə

d) AR Ailə Məcəlləsi: Maddə 141. Uşağın qəyyumunun (himayəçisinin) hüquq və vəzifələri

141.1. Uşağı tərbiyə etmək, onun sağlamlığının, fiziki və psixi, mənəvi və əxlaqi inkişafının qeydinə qalmaq uşağın qəyyumunun (himayəçisinin) hüquq və vəzifəsidir.

5. Hüquq normalarının sanksiyalarının növünü müəyyən edin:

AR Cinayət Məcəlləsi:

a) Maddə 268. Yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma.

“Avtomobil, tramvay və ya digər mexaniki nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs tərəfindən yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması, ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda - *iki ilədək müddətə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum edilməklə beş min manatdan yeddi min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri*

və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

b) AR Cinayət Məcəlləsi:

Maddə 120. Qəsdən adam öldürmə

Qəsdən adam öldürmə, yəni digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə - *yeddi ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.*

c) AR Cinayət Məcəlləsi:

Maddə 179. Mənimsəmə və ya israf etmə

Mənimsəmə və ya israf etmə, yəni təqsirkara etibar edilmiş özgə əmlakını talama - *yüz manatdan beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya yüz səksən saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.*

d) AR Cinayət Məcəlləsi:

Maddə 284. Dövlət sirrini yayma

284.1. Şəxs tərəfindən ona etibar edilmiş və ya xidməti vəzifəsinə və yaxud işinə görə ona məlum olan dövlət sirrini təşkil edən məlumatların yayılması, dövlətə xəyanət əlamətləri olmadıqda— *üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ildən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.*

6. Hüquq normasında əks olunan davranış qaydasının xarakterindən asılı olaraq hüquq normalarının növünü müəyyən edin:

-Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

-Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

-Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur.

-Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlığından çıxanların yerinə seçkilər Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi-

nin səlahiyyət müddətinin bitməsinə 120 gündən az müddət qalarsa, keçirilmir.

- Podratçı işi şəxsən yerinə yetirməyə yalnız bunun müqavilədən, yaxud konkret hallardan və ya işin xarakterindən irəli gəlmiş hallarda borcludur.

- Vərəsə mirası şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə qəbul edə bilər.

- Hər bir mülkiyyətçi qalan mülkiyyətçilərin hüquqları ilə bir araya sığan dərəcədə əşyaya sahiblik, ondan istifadə və ona dair sərəncam vermək ixtiyarına malikdir. Əşyanı özgəninkiləşdirmək və ya yüklü etmək, habelə onun təyinatını dəyişmək üçün bütün iştirakçıların razılığı tələb olunur, bu şərtlə ki, onlar yekdilliklə ayrı qayda barədə razılaşsınlar. Əgər ümumi mülkiyyətdəki paylar üzrə ipotekalar və ya torpaq sahələrinə yüklülük varsa, daha iştirakçılar əşyanın özünü həmin hüquqlarla yüklü edə bilməzlər.

Aşağıdakı şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verilmir:

- yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və anası olan) qardaş və bacılar);

- övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər;

- ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər;

- valideynlər uşaqlarını tərbiyə etmək hüququna malikdirlər və uşaqlarını tərbiyə etməyə borcludurlar.

7. *Hüquq normasının hipotезasının növünü müəyyən edin:*

a) AR Konstitusiyasının 112-ci maddəsi: Fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi .

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar baş verdikdə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə yönəl-

dilən hərəkətlər edildikdə, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşlar yarandıqda, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi, yaxud dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti üçün qorxu törədən digər münafişələr meydana gəldikdə Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

b) AR Mülki Məcəlləsi: Maddə 318. İpoteka verilməsi xərcləri.

318.1. Əgər müqavilədə ayrı şərt qoyulmayıbsa, ipoteka verilməsi xərclərini borclu çəkir.

318.2. Əgər əşya ipoteka ilə yüklü edilmişsə və əgər ipoteka verildikdən sonra mülkiyyətçi ipotekada dəyişikliklər və ya əlavələr etmişsə və bu zaman onları da tələbin təminatı kimi verməyə borclu deyilsə, həmin dəyişiklikləri və əlavələri geri götürərək əşyanın əvvəlki vəziyyətini bərpa edə bilər. Daşınmaz əşyanın dəyərinin azalması üçün məsuliyyət mülkiyyətçinin üzərinə düşür.

c) Mülki Məcəlləsi: Maddə 414. Müqavilənin hərracda bağlanması

414.1. Əgər müqavilənin mahiyyətindən ayrı qayda irəli gəlmirsə, o, hərrac keçirilməsi yolu ilə bağlana bilər. Müqavilə hərracı udan şəxslə bağlanır.

8. Hüquq normalarının növünü müəyyən edin:

a) AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsi:

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

b) Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəllənin 6-cı maddəsi:

Mülki qanunvericiliyin prinsipləri aşağıdakılardır:

- mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi;
- mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi;
- mülki dövrüyyə iştirakçılarının əmlak müstəqilliyi;

- mülkiyyətin toxunulmazlığı;
- müqavilələr azadlığı;
- şəxsi və ailə həyatına kimsənin özbaşına qarışmasının yolverilməzliyi;
- mülki hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinə şərait yaradılması;

9. *Hüquq normasının struktur elementlərini müəyyən edin:*

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 111-ci maddəsi: Hərbi vəziyyət elan edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktik işğal olunduqda, xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə, Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının ərazisi blokadaya alındıqda, habelə belə blokada üçün real təhlükə olduqda Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edir və bu barədə fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

10. *Aşağıdakı normanın müxtəlif əsaslara görə növünü müəyyən edin:* «Xırda talama, yəni oğurlama, mənimsəmə, israfçılıq, qulluq mövqeyindən sui-istifadə və ya dələduzluq yolu ilə özgəsinin əmlakını talama»

- tənzimləmə predmetinə görə
- davranışın xarakterinə görə
- tənzimləmə mexanizmində oynadığı rola uyğun olaraq

11. *Hüquq normalarının göstərişlərinin ifadə formasına görə aşağıda göstərilən normaların növünü müəyyən edin:*

➤ Azərbaycan xalqının heç bir hissəsi, sosial qrup, təşkilat və ya heç bir şəxs hakimiyyətin həyata keçirilməsi səlahiyyətini mənimsəyə bilməz.

➤ Konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında,

3-cü fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

➤ Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin etirazını doğursa, o, qanunu imzalamayıb öz etirazları ilə birlikdə göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qaytara bilər.

12. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək tamamlayın:

Hüquq normasının növü	AR Konstitusiyasının maddəsi
Səlahiyyətverici norma	
Məcbureddici norma	
Qadağanedici norma	

13. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək tamamlayın:

Hüquq normasının növü	AR Konstitusiyasının maddəsi
İmperativ norma	
Dispozitiv norma	

14. Konspekt dəftərində qeyd edilən normaları təhlil edin:

a) AR Cinayət Məcələsi. Maddə 192. Qanunsuz sahibkarlıq

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınmadan və ya xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunduğu halda belə razılıq (lisenziya) almadan, həmçinin lisenziyalandırılma şərtlərinin pozulması ilə və ya xüsusi icazə olmadan mülki dövryyəsi məhdudlaşdırılmış əşyalardan istifadə etməklə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olma vətəndaşlara, təşkilatlara və ya dövlətə xeyli

miqdarda ziyan vurduqda, habelə xeyli miqdarda gəlir əldə etməklə törədildikdə-cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) iki misli miqdarında cərimə və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

b) AR Cinayət Məcəlləsi. Maddə 120. Qəsdən adam öldürmə

Qəsdən adam öldürmə, yəni digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə —

yeddi ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

15. Qeyd hissəsində əks olunan normanın növünü müəyyən edin:

AR Cinayət Məcəlləsi.

Maddə 274. Dövlətə xəyanət

Dövlətə xəyanət, yəni Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi toxunulmazlığı, dövlət təhlükəsizliyi və ya müdafiə qabiliyyəti zərərinə olaraq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən qəsdən törədilən əməl: düşmən tərəfinə keçmə, casusluq, dövlət sirrini xarici dövlətə vermə, Azərbaycan Respublikasına qarşı düşmənçilik fəaliyyəti aparmaqda xarici dövlətə, təşkilata və ya onların nümayəndələrinə kömək etmə—

Qeyd: Bu maddədə, habelə bu Məcəllənin 276-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsi üçün xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları tərəfindən cəlb edilmiş şəxs aldığı cinayət tapşırığının icrası üzrə heç bir fəaliyyət göstərməmişsə və dövlət hakimiyyət orqanlarına könüllü surətdə və vaxtında məlumat vermişsə və ya Azərbaycan Respublikasının mənafelərinə ziyan vurulmasının qarşısının alınmasına sair formada kömək etmişsə, əgər onun hərəkətlərində başqa cinayətin tərkibi yoxdursa, cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Hüquq normalarının anlayışı və əlamətləri

Hüquq norması – dövlət tərəfindən müəyyən edilən və mühafizə olunan, rəsmi aktlarda ifadə olunan, ümumməcburi xarakter daşıyan davranış qaydalarıdır.

Hüquq normasının əlamətləri:

1) hüquq norması dövlət tərəfindən müəyyən olunur və sanksiyalaşdırılır;

2) hüquq norması səlahiyyətverici – məcbureddici xarakter daşıyır;

3) hüquq normasının realizəsi zəruri hallarda dövlət məcburiyyət tədbirləri vasitəsi ilə təmin edilir;

4) hüquq normaları ictimai münasibətlərin dövlət tənzimləyicisi kimi çıxış edir.

5) hüquq normalarının məzmunu rəsmi dövlət aktlarında ifadə olunur.

Hüquq normalarının növləri:

1. Hüquq sahələrinə görə:

– konstitusiya, inzibati, əmək, mülki, cinayət və s. normalar;

2. Hüquq normalarında əks olunmuş davranış qaydalarının xarakterinə görə:

– məcbureddici normalar;

– qadağanedici normalar;

– səlahiyyətverici normalar.

3. Hüquq normalarının yerinə yetirdikləri funksiyalara görə:

– tənzimləyici normalar;

– qoruyucu normalar.

4. Şəxslərin əhatəsinə görə:

– ümumi normalar;

– xüsusi normalar;

6. Funksional roluna görə:

– definitiv normalar;

– prinsip normalar;

– ilkin, göndərici;

– məqsəd normalar.

7. Hüquqi nizaməsalmanın (tənzimətmənin) xarakterinə görə:

– İmperativ

– Dispozitiv

– Həvəsləndirici

– Təvsiyəədicə.

8. Fəaliyyət müddətinə görə

– daimi;

– müddətli.

Hüquq normasının quruluşu

Hüquq norması üç ünsürdən ibarətdir: hipoteza, dispozisiya, sanksiya.

Hipoteza – hüquq normasının həmin normada əks olunan qaydanı hansı şəraitdə rəhbər tutmağı göstərən ünsürüdür.

Dispozisiya – hüquq normasının hipotezada nəzərdə tutulmuş şərtlər olduqda, davranışın necə ola biləcəyini və olmalı olduğunu əks edən ünsürüdür.

Sanksiya– hüquq normasının dispozisiyada nəzərdə tutulmuş qaydaları pozana qarşı hansı dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilə biləcəyini əks edən ünsürüdür.

Hipotezanın anlayışı və növləri:

Hipoteza - yunancadan tərcümədə ehtimal, fərziyyə deməkdir.

Hipoteza - hüquq normasının fəaliyyət şərtlərini nəzərdə tutan bir hissəsidir. O həyati şərtlərin, faktiki halların, hüquq normasının həyata keçirilməsinin, onun dispozisiyasının realizəsinin şərhini ehtiva edir. Hipotezanın növləri:

I. Quruluşuna görə.

- Sadə;

- Mürəkkəb;

- Alternativ.

II. İfadə olunma formasına görə.

- Mücərrəd;

- Kazual.

Dispozisiyanın anlayışı və növləri:

Dispozisiya (dispositio) – latıncadan tərcümədə müəyyən ardıcılıqda düzülüş, vəziyyət deməkdir.

Dispozisiya – hipotezada nəzərdə tutulan şərtləri rəhbər tutan davranış qaydasıdır.

Dispozisiya – hüquq normasının hipotezada nəzərdə tutulmuş şərtlər olduqda, davranışın necə ola biləcəyini və olmalı olduğunu əks edən ünsürüdür.

Dispozisiyalar bir neçə növə bölünür:

-Təsviri;

-Sadə;

-Blanket;

-Göndərici.

Əməlin xarakterik əlamətlərinin nisbətən geniş təsvir edildiyi dispozisiyaya təsviri dispozisiya deyilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.1-ci maddəsində deyilir: «Oğurluq, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talama».

Sadə dispozisiyada əməlin adı çəkilir, lakin onun əlamətləri göstərilmir. Məsələn, CM-in 124-cü maddəsində ehtiyatsızlıqdan adam öldürməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Qanunverici ancaq cinayətin adını çəkir, onun əlamətlərini isə aydın olduğuna görə sadalamır.

Blanket dispozisiyada davranış qaydası tam göstərilmir, yaxud da onların məzmunu açılır. Bu əlamətləri müəyyən etmək və onların məzmununu açmaq üçün digər hüquq sahəsinə aid olan qanunvericilik aktına istinad edilir.

Göndərici dispozisiyada isə davranış qaydasının məzmununun açıqlanması üçün həmin normativ-hüquqi aktın başqa yaxın maddələrinə istinad edilir. Məsələn, CM-in 127-ci maddəsinin dispozisiyası göndərici dispozisiya sayılır. Belə ki, həmin tərkibi aydınlaşdırmaq üçün 126-cı maddəyə müraciət etmək lazımdır.

İfadə formasından asılı olaraq:

- Səlahiyyətverici;
- Vəzifəqoyucu (məcburedici);
- Qadağanedicisi.

Sanksiyanın anlayışı və növləri:

Sanksiya (sanctio) –latıncadan tərcümədə – ən ciddi qətnamə deməkdir.

Sanksiya– hüquq normasının dispozisiyada nəzərdə tutulmuş qaydaları pozana qarşı hansı dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilə biləcəyini əks edən ünsürüdür.

Sanksiyaların nisbi-müəyyən, alternativ və mütləq-müəyyən növləri məlumdur.

Nisbi-müəyyən sanksiyada tənbehin növü, aşağı və yuxarı hədləri müəyyən olunur. Təqsirkar şəxs bu hədd daxilində tənbeh olunur.

Alternativ sanksiyada iki və daha artıq tənbeh növləri nəzərdə tutulur. Məsələn, iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində mütləq-müəyyən sanksiyalar yoxdur. Mütləq-müəyyən sanksiya tənbehin fərdiləşdirilməsi üzrə məhkəmənin fəaliyyətini faktiki aradan qaldırır.

Nəticələrinin xarakterinə görə:

- Hüquq bərpaedicisi;
- Cəriməedicisi (cəzalandırıcı);
- Həvəsləndirici.

Sahəvi mənsubiyyətindən (aidiyyatından) asılı olaraq:

- Cinayət – hüquqi;
- İnzibati-hüquqi;
- İntizam;
- Mülki – hüquqi.

Normativ-hüquqi aktlarda hüquq normalarının ifadə üsulları:

Birbaşa üsul - qanunverici hüquq normasının strukturunu təşkil edən hər 3 məntiqi elementi normativ aktın bir maddəsində verir (bir hüquq norması = normativ hüquqi aktın bir maddəsi);

Göndərici üsul - hüquq normasının elementləri bir normativ hüquqi aktın bir neçə maddəsində verilir (bir hüquq norması = normativ hüquqi aktın iki və daha çox maddəsi);

Blanket üsul - hüquq normasının elementləri müxtəlif normativ hüquqi aktların müxtəlif maddələrində verilir (bir hüquq norması = iki və daha çox normativ hüquqi aktın iki və daha çox maddəsi).

Qanunverici normativ aktın bir maddəsində bir neçə hüquq normasını verir - (iki və çox hüquq norması = normativ hüquqi aktın bir maddəsi);

MÖVZU № 9. HÜQUQUN MƏNBƏLƏRİ.

Seminar sualları:

- 1.Hüquq mənbələrinin anlayışı və ümumi xüsusiyyətləri.
- 2.Hüququn əsas mənbələri.
- 3.Hüququn köməkçi mənbələri.

Yazılı tapşırıq:

- 1.“Məhkəmə presedenti hüququn mənbəyi kimi” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.
- 2.“Hüququn köməkçi mənbələri” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq:**hüquq mənbələri, normativ-hüquqi akt, normativ müqavilə, hüquqi presedent, hüquqi adət, hüquqi fiksiya, hüquqi aksioma, hüquqi doktrina.**

Təcrübi tapşırıq:

1.Konspekt dəftərində müxtəlif mənalarda hüququn mənbəyi anlayışının mahiyyətini qeyd etməklə sxemi tamamlayın:

Hüququn mənbəyi	Mahiyyəti
Qnoseoloji mənada	

Genetik mənada	
İdeoloji mənada	
Maddi mənada	
Formal (yuridik) mənada	

2. Konspekt dəftərində ayrı-ayrı hüquq ailələrində hüququn əsas və köməkçi mənbələrini əks etdirən cədvəli tamamlayın:

Əsas hüquq ailələri	Əsas mənbələr	Köməkçi mənbələr

3. Konspekt dəftərində hüququn ayrı-ayrı mənbələrinə aid konkret nümunələr göstərin.

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Hüququn mənbələri (formaları): anlayışı və növləri

Hüquqsünas alimlərin fikrincə, «hüququn mənbəyi» anlayışı dövlət və hüquq nəzəriyyəsinin ən mübahisəli, qeyri-müəyyən anlayışları sırasına aiddir və «bu anlayışa dair hamı tərəfindən qəbul edilə biləcək tərifin olmamasından əlavə, onun işlədilmə mənası da mübahisəlidir». «Hüququn mənbəyi» çoxmənalı anlayış olduğuna və fikir dolaşığı yaratdığına görə, hətta alimlərdən bəziləri onun əvəzinə «hüququn forması» anlayışına müraciət etməyi daha məqbul hesab edir. Bəziləri onları bir-birindən fərqləndirməyə və ayrı-ayrı mənalarda işlətməyə üstünlük verir. Alimlərin bir qismi isə onları eynimənalı anlayışlar kimi qəbul edir və ya problemin tam həll olunması mümkün olmadığına görə hər ikisini eyni mənada işlətməyə təklif edir.

Bu anlayış çoxmənalı olsa da hüququn çox mühüm bir tərəfi onun ifadə olunması məsələsi ilə bağlı olduğundan, dövlət və hüquq nəzəriyyəsi ondan imtina etmir, əksinə ona xüsusi əhəmiyyət verir.

Hüququn mənbələri (formaları) – hüquq normalarının təsbiti və ifadəsi üsullarıdır.

Hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbələrinin (formalarının) növlərinə aşağıdakılar aid edilir:

- hüquqi adət;
- məhkəmə presedenti;
- normativ-hüquqi akt;
- dini-hüquqi qayda;
- doktrinal mətnlər;
- normativ müqavilə;
- hüququn ümumi prinsipləri.

Hüquqi adət uzun müddət təkrar olunmaqla faktiki olaraq konkret ictimai münasibəti tənzimləyən və ya bilavasitə münasibətdə ifadə olunan və dövlət tərəfindən hüquqi əhəmiyyətli norma kimi qəbul edilən (sanksiyalaşdırılan) normativ qaydadır.

Məhkəmə presedenti konkret iş üzrə səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən qəbul olunan və eyni, həmçinin aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən analogi işlərin həllində rəhbər tutulan normativ əhəmiyyətli qərardır.

Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanlarının və ya bilavasitə xalqın hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində rəsmi yazılı sənəd formasında yaranan və ümumi məcburi xarakterli hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunan aktdır.

Dini-hüquqi qayda hüquqi əhəmiyyət qazanan dini mənşəli normadır. Dini-hüquqi qaydalar, adətən müqəddəs hesab edilən mətnlərdə – ilahi mənşəli dini kitablarda və ya dini qaydalardan, göstərişlərdən ibarət məcmuələrdə əks olunur.

Doktrinal mətnlər yüksək nüfuza malik hüquqşünaslar, hüquqşünas-alimlər tərəfindən hazırlanan və münasibətlərin tən-

zimplənməsi üçün tətbiq olunan doktrinalardır. Doktrinalarda hüquqi əhəmiyyətli müddəalar, ideyalar ifadə olunur. Onlar sırf hüquqi və ya dini-hüquqi xarakterə malik ola bilər. Məsələn, Qədim Romada bəzi hüquqşünasların əsərləri məhkəmələr tərəfindən hüquqi əhəmiyyətli mətnlər kimi tanınmış və işlərə baxılarkən həmin mətnlərin müddəaları tətbiq olunmuşdur. İslam hüququnun inkişafında dini-hüquqi xarakterli doktrinalar – fiqh məktəbləri çox mühüm rol oynamışdır. Yəhudi hüququn inkişafı bütünlüklə doktrinalara əsaslanır.

Normativ müqavilə tərəflərin razılığı əsasında yaranmaqla hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən normativ aktdır. Ən mühüm normativ-müqavilələr dövlətlərin razılığı ilə müəyyənləşən ümumi məcburi xarakterli normalardan ibarət müqavilələrdir. Normativ-müqavilələr normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq, bir tərəfin yox, bir neçə tərəfin könüllü iradə ifadəsi və qarşılıqlı razılaşması əsasında yaranır. Normativ-müqavilələr beynəlxalq və dövlətdaxili müqavilələrə bölünür. Hazırda beynəlxalq müqavilələr dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində də çox mühüm rol oynayır. Hətta, bir sıra dövlətlərdə (Almaniya Federativ Respublikası, Rusiya Federasiyası və s.) beynəlxalq müqavilələr konstitusiyadan da üstün hüquqi qüvvəyə malikdir. Dövlətdaxili müqavilələrin özü də iki qismə bölünür. Onların bir qismi federativ dövlətlərdə federal hakimiyyətlə federasiya subyektləri arasında bağlanan müqavilələrdən ibarətdir. Dövlətdaxili müqavilələrin ikinci qismini isə, daha çox əmək kollektivləri ilə müəssisələrin rəhbərliyi arasında qarşılıqlı razılaşma əsasında bağlanan müqavilələr təşkil edir.

Hüququn ümumi prinsipləri bütövlükdə hüququn və ya onun müəyyən sahələrinin ilk başlanğıcları, əsas və prinsipial müddəalarıdır. Hüququn ümumi prinsiplərinin hüququn mənbəyi kimi çıxış etməsi konkret norma olmadıqda münasibətin tənzimlənməsi və ya məhkəmə tərəfindən mübahisənin həll olunması, işə baxılması üçün əsas prinsiplərin rəhbər tutulması ilə bağlıdır. Bu, yəni ümumi prinsiplərin hüququn mənbəyi kimi

çıxış etməsi, yalnız bəzi dövlətlər üçün (məsələn, Fransa, Rusiya Federasiyası) xarakterikdir.

Hüquqi sistemlər daxilindəki mövqeyinə və əhəmiyyətinə görə hüququn mənbələri iki yerə: əsas (ilkin) və köməkçi (törəmə) mənbələrə ayrılır. Bu bölgüyə əsasən, hüquqi adət, məhkəmə presedenti, dini qaydalar (ehkamlar) və normativ-hüquqi akt hüququn əsas mənbələridir. Tamamlayıcı mənbələrə isə normativ müqavilə, doktrinalar və hüququn ümumi prinsipləri aiddir.

MÖVZU № 10. HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ.

Seminar sualları:

1. Hüquq münasibətlərinin anlayışı və əlamətləri.
2. Hüquq münasibətlərinin növləri.
3. Hüquq münasibətlərinin tərkibi.
4. Hüquqi faktlar hüquq münasibətlərinin əsası kimi.

Yazılı tapşırıq:

“Hüquq münasibətlərinin tərkibi” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hüquq münasibətləri, hüququn subyekti, hüquq qabiliyyəti, fəaliyyət qabiliyyəti, hüquqi şəxs, subyektiv hüquq, hüquqi vəzifə, şəxsiyyətin hüquqi statusu, hüquq münasibətinin obyektı, hüquqi fakt, hadisə, delikt qabiliyyəti, emansipasiya.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərində aşağıda göstərilən həyatı hallar zamanı yaranan hüquq münasibətlərinin növünü və struktur elementlərini müəyyən edin.

- alqı-satqı zamanı alıcı və satıcı arasında yaranan münasibət;
- vətəndaşların nikaha daxil olması;

- atanın aliment verməkdən qərəzli boyun qaçırması;
- müstəntiqin təqsirləndirilən şəxsi dindirməsi;
- məhkəmə qərarının qərəzli icra edilməməsi;
- polis əməkdaşının vəzifələrinin icrası zamanı vətəndaşı tutması;
- prezidentin qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış etməsi;
- şəxsin həqiqi hərbi xidmətdən boyun qaçırması;
- məhkumun cəzaçəkmə müəssisəsində müəyyən olunmuş qaydalara riayət etməməsi;

2.Konspekt dəftərində hüquq münasibətlərinin müxtəlif meyarlara əsasən təsnifatını əks etdirən sxem tərtib edin.

3.Konspekt dəftərində ayrı-ayrı hüquq sahələrinin normaları üzrə fiziki şəxslərin hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyətinin yaranması müddətlərini qeyd edin:

Hüquq sahələri	Hüquq qabiliyyəti	Fəaliyyət qabiliyyəti
Əmək hüququ		
Cinayət hüququ		
Seçki hüququ		
Mülki hüquq		

4.Göstərilən hallardan hansında şəxsin mülki-hüquqi fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırıla bilər?

- şəxs uzun sürən xəstəliyə düşər olduqda;
- ər və arvad arasında boşanma baş verdikdə;
- şəxs özü-özünə xəsarət yetirdikdə;
- şəxs qumara qurşanması nəticəsində öz ailəsini ağır maddi vəziyyətə saldıqda;
- şəxs məhkum olunduqda.

5.Verilmiş hüquqi faktları hərəkət və hadisələrə bölün:

- uşağın anadan olması
- təhsil almaq
- 18 yaşına çatmaq
- avtomobil almaq

- daşqın
- nikahın pozulması
- təbii ölüm
- özünü öldürmə həddinə çatdırma
- işdən çıxarılma
- qəsdən adam öldürmə
- alqı-satqı müqaviləsini bağlamaq
- zəlzələ
- dəfinə aşkarlanması
- nikaha daxil olmaq
- yol hərəkəti qaydalarını pozmaq
- məhkəmədə hökmün çıxarılması

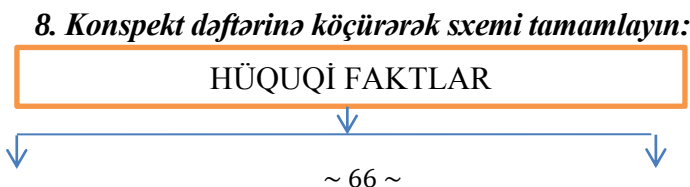
6. Konspekt dəftərində hüquq münasibətlərinin strukturunu müəyyən edin:

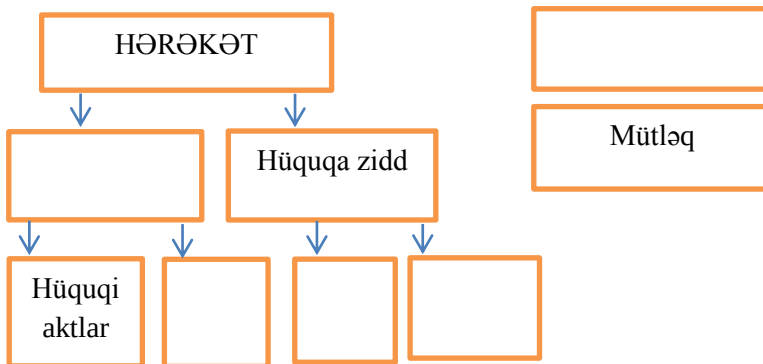
a) Vətəndaş Salmanov öz həyat yoldaşına Bakı şəhərində ev bağışlayır;

b) Azərbaycan Respublikası Rusiya Federasiyası ilə iqtisadi sahədə əməkdaşlıq barədə müqavilə bağlayır;

c) Vətəndaş Hüseynov əmək müqaviləsi ilə işə qəbul olunub.

7. Konspekt dəftərində alqı-satqı münasibətlərinin nümunəsi əsasında hüquq münasibətlərinin strukturunu sxem şəklinə göstərin:

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər **Hüquq münasibətlərinin anlayışı və əlamətləri**

Hüquq münasibəti – tərəflərin dövlət tərəfindən mühafizə edilən hüquq və vəzifələrlə əlaqədə olduğu ictimai münasibətlərdir.

Hüquq münasibətlərinin əlamətləri:

- hüquq münasibəti hüquq normaları əsasında qurulan faktiki ictimai münasibətlər formasıdır;
- hüquq münasibətlərinin iştirakçıları qarşılıqlı hüquq və vəzifələr daşıyırlar;
- hüquq münasibətləri şüurlu-iradəvi mahiyyətə malikdir;
- hüquq münasibətləri dövlət tərəfindən təmin edilir və zəruri hallarda onun məcburetmə qüvvəsi ilə qorunur.

Müasir ictimai həyatda və cəmiyyətin strukturunda xeyli dərəcədə geniş yayılması hüquq münasibətlərinin növlərinə görə təsnifləşdirilməsini zəruri edir. Belə təsnifləşdirmə müxtəlif əsaslara görə həyata keçirilə bilər.

Hüquq münasibətlərini, hər şeydən əvvəl, sahəvi mənsubiyyətinə görə dövlət (konstitusiya) inzibati, maliyyə, mülki, cinayət, əmək və s. hüquq münasibətlərinə bölmək olar.

Yerinə yetirdiyi funksiyalara görə hüquq münasibətləri tənzimləyici və mühafizəedici hüquq münasibətlərinə bölünürlər. Tənzimləyici hüquq münasibətləri subyektlərin hüququayğun hə-

rəkətlərindən, mühafizəedici hüquq münasibətləri isə dövlət məcburiyyətinin tətbiqilə əlaqədar hüquqazidd hərəkətlərdən irəli gəlir. Tənzimləyici hüquq münasibətlərinin yaranması hüquq normalarına zidd olmayan həyati amillərin meydana çıxması ilə bağlıdır. Onlar normativ rəqlamentləşdirmənin olmadığı zaman tərəflər arasındakı müqavilə əsasında da yarana bilərlər. Mühafizəedici hüquq münasibətləri isə hüquq normalarının tələblərini pozan hərəkətlərlə əlaqədar yaranırlar. Mühafizəedici hüquq münasibətləri mühafizəedici normalar və hüquq pozuntuları əsasında təzahür edirlər. Onlar mühafizəedici normanın sanksiyasında nəzərdə tutulan hüquqi məsuliyyətin tanınması və realizəsilə müşayiət olunurlar.

Subyektlərin konkretləşdirilməsi (fərdiləşdirilməsi) dərəcə-sindən asılı olaraq hüquq münasibətləri nisbi və mütləq ola bilərlər. Mütləq hüquq münasibətlərində yalnız bir tərəf (səlahiyyətli şəxs) müəyyən edilir, vəzifə daşıyan tərəf isə subyektiv hüququ pozmaqdan çəkinən hər kəs və hamı ola bilər. Hüquq münasibətlərinin bu qrupu içərisində bəzi ümumtənzimləyici (ümumi) hüquq münasibətlərini də fərqləndirirlər. Konkret hüquq münasibətlərindən fərqli olaraq ümumtənzimləyici hüquq münasibətləri dövlətlə vətəndaş arasında, həmçinin vətəndaşların öz aralarında şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı və həyata keçirilməsilə əlaqədar daha yüksək səviyyəli hüquqi əlaqələri ifadə edirlər. Ümumtənzimləyici hüquq münasibətləri bilavasitə qanundan irəli gəlirlər. Onlar, hipoteza hüquqi faktlara göstərişləri ehtiva etməyən hüquqi normalar əsasında yaranırlar. Belə normalar heç bir şərt olmadan bütün subyektlərdə eyni hüquq və vəzifələr yaradırlar.

Subyektlər arasında hüquq və vəzifələrin bölgüsünə görə hüquq münasibətləri sadə və mürəkkəb olurlar. Sadə hüquq münasibətləri çərçivəsində bir tərəfin ancaq hüquqlarının, digər tərəfin isə ancaq vəzifələrin olduğu münasibətlərdir. Mürəkkəb hüquq münasibətləri çərçivəsində tərəflərin hər ikisinin eyni vaxtda hüquq və vəzifələrinin olduğu münasibətlərdir.

Vəzifələrin xarakterindən asılı olaraq bütün hüquq münasibətləri fəal və passiv hüquq münasibətlərinə bölünürlər. Fəal vəzifə səlahiyyətli şəxsin xeyrinə müəyyən hərəkətləri etmək zərurətindən ibarətdir. Passiv vəzifə isə, əksinə, kontragentin davranışı üçün arzu olunmayan hərəkətləri etməkdən çəkinməkdən ibarətdir.

Hüquq sisteminin bu və ya digər cəhətinə mənsubiyyətdən asılı olaraq bütün hüquq münasibətləri maddi və prosessual hüquq münasibətlərinə bölünürlər. Maddi hüquq münasibətləri maddi hüquq normaları əsasında yaranırlar və onlar subyektlərin hüquq və vəzifələrinin özünəməxsus məzmununa malikdirlər. Prosessual hüquq münasibətləri prosessual hüquq normalarının əsasında təşəkkül tapırlar. Onlar maddi hüquq münasibətlərinin həyata keçirilməsi və müdafiə olunması qaydasını nəzərdə tuturlar.

Ümumi və konkret hüquq münasibətlərini də fərqləndirmək lazımdır. Ümumi hüquq münasibətləri şəxsiyyətlə dövlət arasında hüquq münasibətləri doğuran bilavasitə qanundan irəli gəlirlər. Qanun eyni zamanda hüquqi faktıdır və o, hüquq münasibətlərinin yaranmasını həmin faktla bağlamır. Konkret hüquq münasibətləri hüquqi faktlar – xətalər, konkret davranış aktları əsasında yaranırlar.

Hüquq münasibətlərinin subyektləri

Hüquq münasibətlərinin elementlərindən biri onun subyektləri hesab olunur. Hüquq münasibətlərinin strukturunda subyektlər xüsusi yerə (vəziyyətə) malikdirlər. Artıq deyildiyi kimi, bu onunla şərtləşir ki, subyektlər bir tərəfdən onun bilavasitə iştirakçıları, digər tərəfdən isə hüquq münasibətlərinin yaranması zəmininə xidmət edirlər. Hüquq münasibətlərinin subyektləri dedikdə, onların hüquq normasına uyğun olaraq subyektiv hüquqi hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları qismində çıxış edə bilən iştirakçıları (fərdlər və təşkilatlar) başa düşülür.

İstənilən hüquq münasibətində onun ən azı iki subyekt olmalıdır. Çünki ayrıca fərd öz-özü ilə hər hansı ictimai münasibətə daxil ola bilməz.

Hüquq ədəbiyyatında bəzən hüquq münasibətlərinin fərdi və kollektiv subyektləri fərqləndirilir.

Hüquq münasibətlərinin fərdi subyektlərinə əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və ikili vətəndaşlığı olan şəxslər aiddir.

Aşağıdakılar kollektiv subyektlər hesab olunurlar:

- dövlət;
- dövlət təşkilatları, ərazi vahidləri;
- dövlət orqanları və müəssisələri;
- qeyri-dövlət təşkilatları.

Hüquq münasibətlərinin bütün subyektləri bütövlükdə üç qrupa bölünürlər:

- 1) vətəndaşlar (fiziki şəxslər);
- 2) təşkilatlar (hüquqi şəxslər);
- 3) dövlət.

Vətəndaş konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrinin bütün məcmusuna, həmin dövlətin vətəndaşlığına malik olan insandır. Hüququn ümumi nəzəriyyəsində vətəndaş anlayışı ümumi səciyyə daşıyır. O özündə aşağıdakıları ehtiva edir: vətəndaşlar, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və ikili vətəndaşlığa malik olan şəxslər. Əcnəbilər xarici dövlətin vətəndaşı (təbəəsi) olan şəxsdir. Vətəndaşlığı olmayan şəxs heç bir dövlətin vətəndaşı olmasına dair sübutu olmayan şəxsdir. İkili vətəndaşlığı olan şəxslər iki və ya daha çox dövlətin vətəndaşı olan şəxslərdir.

Təşkilat hüquqi şəxs hesab olunur. Onun ixtiyarında özünə-məxsus mülkiyyəti və öz əmlakı üzərində əlahiddə təsərrüfat idarəçiliyi hüququ olur. O öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə edə və həyata keçirə, vəzifələr daşıya, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh kimi çıxış edə bilər. Hüquqi şəxslər müstəqil balans və ya smetaya malik olmalıdırlar.

Hüquq münasibətlərinin subyektlərin üçüncü qrupuna dövlət və onun orqanları aid edilir. Dövlət və onun strukturları həm daxili, həm də xarici iqtisadi dövriyyədə iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikasında, Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları Naxçıvan Muxtar Respublikası, respublika əhə-

miyyətli şəhərlər, həmçinin rayonlar, qəsəbə və kənd yaşayış məntəqələri və digər bələdiyyə təsisatları hüquq münasibətlərinin digər iştirakçıları ilə – vətəndaşlar və hüquqi şəxslərlə bərabər surətdə mülki qanunvericiliklə tənzimlənən münasibətlərdə iştirak edirlər.

Hüquq münasibətlərində Azərbaycan Respublikası, onun subyektləri və bələdiyyə təsisatları adından onların orqanları öz səlahiyyətləri daxilində çıxış edə bilirlər. Bu orqanların səlahiyyətləri onların statusunu müəyyən edən aktlarla müəyyən edilir.

Hüquq münasibətlərinin obyektləri: anlayışı və növləri

Hüquq münasibətlərinin obyektinə dair elmi ədəbiyyatda vahid fikir yoxdur. Hüquq münasibətinin obyektini dedikdə, ya subyektiv hüquqların və hüquqi vəzifələrin yönəldiyi ətraf aləmin hadisələri, ya da hüquq münasibətlərinin – subyektiv hüquqların və hüquqi vəzifələrin təşəkkül tapdığı hal başa düşülür. Ən geniş yayılmış mövqe hüquq münasibətlərinin obyektinə müxtəlif maddi və qeyri-maddi hadisələr, səlahiyyətli şəxsin mənafeələrini təmin etmək iqtidarında olan nemət kimi baxır.

Hüquq münasibətlərinin obyektini

- Hüquq münasibətlərinin yaranma əsası kimi çıxış edən maddi və qeyri-maddi (məənəvi) nemətlər, insanların davranışı (N.N. Xropanyuk), hüquq münasibətləri iştirakçılarının subyektiv hüquq və vəzifələrinin realizəsinin istiqamətləndiyi münasibətlərdir (V. Lazarev).

Monist yanaşma:

Obyekt qismində tərəflərin hərəkətləri çıxış edə bilər. Çünki məhz onlar hüquq normaları ilə nizamlanırlar. Bu nöqtəyi nəzərdən bütün hüquq münasibətləri ümumi obyektə malikdir.

Plüralist yanaşma:

Bu yanaşmaya əsasən hüquq münasibətlərinin obyektini müxtəlifdir:

- Maddi nemətlər (əşya, pul, əmlak və s.);
- Qeyri-maddi nemətlər (həyat, sağlamlıq, namus, şərəf və s.);

- Mənəvi yaradıcılıq məhsulları (ədəbi, incəsənət, rəsm əsərləri və s.);

- Qiymətli kağızlar, rəsmi sənədlər (pasport, diplom, veksəl, aksiz və s.);

- Subyektlərin fəaliyyətinin nəticəsi, müxtəlif növ xidmətlər və onların nəticəsi (daşıma müqaviləsi və s.).

Son zamanlar hüquq münasibətləri obyektinin xüsusi növü kimi informasiyanı da fərqləndirirlər (dövlət, kommersiya, xidməti)

Hüquq münasibətlərinin məzmunu

Subyektiv hüquq – dövlət tərəfindən verilən və qorunan obyektiv hüquqda nəzərdə tutulmuş maraqlarını subyektin öz mülahizələrinə görə ödəmək imkanındır.

Subyektə məxsus olan hüquq subyektiv hüquq adlandırılır, ona görə ki, onun haqqında sərəncam vermək, ancaq subyektin iradəsindən asılıdır. Bu sərbəst deyil, hüquqi, icazə verilmiş davranış həddini müəyyən edən imkandır.

Hüquqi vəzifə hüquq münasibəti iştirakçılarının cəmiyyətin, dövlətin mənafeyi naminə yerinə yetirməli olduğu, qanunla müəyyən edilmiş lazımi davranış ölçüsüdür.

Əgər subyektiv hüququn məzmununu mümkün ola bilən davranış ölçüsü təşkil edirsə, vəzifənin məzmununu isə hüquq münasibətində lazımi, zəruri davranış ölçüsü əmələ gətirir.

Subyektiv hüquq - dövlət tərəfindən müəyyən edilən və müdafiə olunan mümkün davranış ölçüsüdür.

Müsbət hərəkət hüququ - səlahiyyətli şəxsin (hüquqa olan) şəxsin müsbət davranışının mümkünlüyü.

Tələb hüququ- müvafiq davranışı digərlərindən (vəzifəli şəxslərdən, borcludan) tələb etmək imkanı, yəni digərlərinin hərəkətlərinə olan hüquq.

İddia hüququ - borclu tərəfin öz vəzifələrini yerinə yetirmədiyi təqdirdə dövlət məcburiyyət tədbirlərinə müraciət etməyin mümkünlüyü.

İstifadə hüququ - verilmiş hüquq əsasında müəyyən sosial rifahdan (dəyərdən, nemətdən) yararlanmaq imkanı.

Hüquqi vəzifə - hüquq normaları ilə nəzərdə tutulmuş zəruri davranış ölçüsüdür.

Müəyyən aktiv hərəkətləri etmək və ya onlardan çəkinməyin zəruriliyi.

Səlahiyyətli (hüququ olan) şəxsin qanuni tələblərinə cavab vermənin (münasibət bildirməyin) zəruriliyi.

Vəzifəli şəxsin qanunsuz göstərişlərinin yerinə yetirilməsinə görə dövlət məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmağın zəruriliyi.

Səlahiyyətli şəxsə, istifadə hüququ olduğu faydadan istifadəyə mane olmamağın zəruriliyi.

Hüquq subyektliliyinin anlayışı və elementləri

Hüquq subyektliliyi – subyektin dövlət tərəfindən tanınan və təmin olunan, subyektiv hüquqlara malik olma və hüquqi vəzifələr daşımaq, eyni zamanda öz hərəkətləri ilə onları həyata keçirmək qabiliyyətidir.

Hüquq subyektliliyi – hər hansı bir şəxsi hüququn subyekti kimi xarakterizə edən hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyətinin məcmusudur.

Hüquq qabiliyyəti – subyektin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqlara malik olmaq və hüquqi vəzifələr daşımaq qabiliyyətidir.

Fəaliyyət qabiliyyəti – subyektin obyektiv hüquq normaları ilə tanınan, müstəqil surətdə öz şüurlu hərəkətləri ilə hüquq və vəzifələr həyata keçirmək qabiliyyətidir.

Fəaliyyət qabiliyyəti – şəxsin öz hüquq və vəzifələrini həyata keçirmək və onların nəticəsinə görə cavab vermək qabiliyyətidir.

Fəaliyyət qabiliyyətinin növləri aşağıdakılardır:

- tam (18 yaşdan);
- məhdud (14 yaşdan 18 yaşa qədər);
- azyaşlıların fəaliyyət qabiliyyəti (6 yaşdan 14 yaşa qədər);
- məhdud (məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur);

– fəaliyyət qabiliyyəti olmayanlar (psixi pozuntusu olan şəxslər).

Hüquqda emansipasiya nəzərdə tutulmuşdur - şəxs 16 yaşdan etibarən tam fəaliyyət qabiliyyətli hesab olunur;

Emansipasiya üçün əsaslar:

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olma;

Əmək müqaviləsinin bağlanması;

Nikahın bağlanması (qanunda nəzərdə tutulan hallarda).

Delikt qabiliyyəti - şəxsin hüquqazidd hərəkətlərə (deliktlərə) görə məsuliyyət daşımaq qabiliyyətidir.

Müqavilə qabiliyyəti (mülki hüquqda fərqləndirilir) - şəxsin müqaviləyə əsasən üzərinə götürdüyü vəzifələri (öhdəlikləri) daşımaq qabiliyyətidir.

Hüquqi faktların anlayışı və təsnifatı

Hüquqi faktlar – hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitam olunmasına yönələn konkret həyatı hallardır.

Hüquqi faktlar aşağıdakı əsaslara görə təsnif edilir:

1) əməlin nəticəsinin xarakterinə görə:

– hüquqyaradıcı (məktəbə daxil olma);

– hüquq dəyişən (qiyabi şöbəyə keçmə);

– hüquq xitamedicisi (məktəbi bitirmə);

2) subyektin iradəsi ilə əlaqəsinə görə:

– hadisələr (insanların iradəsindən asılı olmayan hallar – zəlzələ, ölüm və s.);

– hərəkətlər (insanların iradəsindən və şüurundan asılı olan hallar).

Hərəkətlər özü də hüququayyğun və hüquqazidd hərəkətlərə bölünür.

Hüququayyğun hərəkətlər hüquqi aktlara və hüquqi əməllərə ayrılır.

Hüquqazidd hərəkətlər cinayət, inzibati, mülki və intizam xarakterli ola bilər.

MÖVZU № 11. NORMATİV-HÜQUQİ AKTLAR.

Seminar sualları:

1. Normativ-hüquqi aktların anlayışı, əlamətləri və digər hüquqi aktlardan fərqi.
2. Normativ-hüquqi aktların növləri.
3. Normativ-hüquqi aktların zamana, məkana və şəxslərə görə qüvvəsi.

Yazılı tapşırıq:

1. “Normativ xarakterli aktlar” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.
2. “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun (21 dekabr 2010-cu il tarixli) I, IV, VII, XV və XVI fəsilləri ilə tanış olmaq və əsas müddəaları konspektləşdirmək.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **qanun, qanunqüvvəli akt, əmr, qanunun geriye qüvvəsi, fərman, qərar, sərəncam, normativ-hüquqi akt, normativ xarakterli akt, qeyri-normativ hüquqi akt, lokal normativ hüquqi akt, texniki normativ hüquqi aktlar, hüquqi akt, inkorporasiya, konsolidasiya, məcəllələşdirmə, qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi, qanunlar külliyyəti.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Göstərilən aktlardan hansı normativ-hüquqi akt deyil? (Konspekt dəftərində əsaslandırın)

- Polis Akademiyasının nizamnaməsi;
- Prezidentin fərmanı;
- DİO-da xidmət keçmə haqqında əsasnamə;
- Məhkəmənin hökmü;
- Nazirlər Kabinetinin qərarı.

2. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək aşağıda verilən hüquqi aktları müvafiq xanalar üzrə qruplaşdırın:

Normativ hüquqi akt	Normativ xarakterli akt	Qeyri-normativ hüquqi akt

- AR Milli Məclisinin qərarları;
- referendumla qəbul olunmuş aktlar;
- AR Nazirlər Kabinetinin sərəncamları;
- Müstəntiqin cinayət işi başlama haqqında qərarı;
- “Dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin daxili və xarici borcalması Qaydası”nın təsdiqi haqqında AR Prezidentinin fərmanı;

-Bakı şəhəri Pirallahı Rayon İcra Hakimiyyətinin fəxri fərmanının təsis edilməsi, onun nümunəsinin və həmin fərmanla təltifetmə qaydasının təsdiq edilməsi haqqında Pirallahı Rayon İcra Hakimiyyətinin qərarı

- Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları
- yerli özünüidarə orqanlarının qərarları;
- Polis Akademiyasının Nizamnaməsi;
- AR Mərkəzi Bankının qərarları;
- Yol-patrul xidməti haqqında Təlimatın təsdiq edilməsi barədə AR Daxili İşlər Nazirliyinin qərarı;
- “Azərbaycan Respublikası apellyasiya, ağır cinayətlər, hərbi və inzibati-iqtisadi məhkəmələrinin ərazi yurisdiksiyası”nın təsdiq edilməsi barədə Məhkəmə Hüquq Şurasının qərarı.

3.Normativ hüquqi aktların zamana, məkana və şəxslərə görə qüvvəsi ilə bağlı məsələləri həll edin:

a) AR vətəndaşı Səlimov RF Tver şəhərində qəsdən adam öldürmə cinayəti törədir və Azərbaycan ərazisinə qaçır.

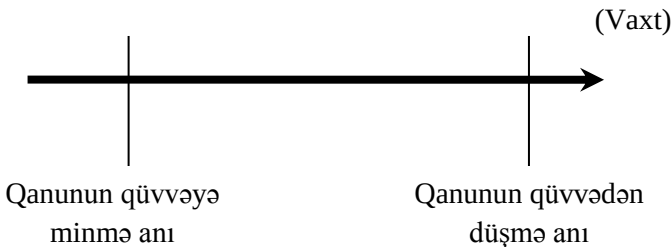
-Törətdiyi bu cinayətə görə Səlimov hansı ölkənin cinayət qanunvericiliyi əsasında hüquqi məsuliyyətə cəlb olunacaq?

-AR vətəndaşı Səlimov RF HMO-na təhvil verilə bilərmi?

b) Gürcüstan Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri ölüm ilə nəticələnən yol nəqliyyat hadisəsi törətmişdir. Bu halda səfirin hüquqi məsuliyyəti hansı ölkənin qanunvericiliyinə uyğun həll edilməlidir?

c) Rusiya Federasiyasının vətəndaşı Zaxarov Türkiyə Respublikasında insan alveri ilə məşğul olurdu. Hüquq-mühafizə orqanlarına yaxalanmamaq üçün Zaxarov Azərbaycan Respublikasına gəlmiş və Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları onu yaxalamışdır. Zaxarovu Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb etmək olarmı?

d) Vətəndaş Abdullayev 1997-ci ildə kompyuter məlumatlarının qəsdən zədələnməsi, korlanması, dəyişdirilməsi və bloklanması ilə məşğul idi və 2002-ci ildə polis əməkdaşları tərəfindən yaxalanmışdır. Həmin şəxsin cinayət məsuliyyəti məsələsi necə həll olunacaq? **4. Verilən qrafikdə qanunun geriyə şamil edilməsini və həddindən artıq qüvvədə olması şərtlərini göstərin:**

5. *Konspekt dəftərində normativ hüquqi aktların iyerarxiyasını müəyyən edin:*

-Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktları

- Konstitusiya
- Nazirlər Kabinetin qərarları
- Konstitusiya qanunları
- Prezidentin fərmanları
- Qanunlar

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Normativ-hüquqi aktların anlayışı, əlamətləri və növləri

Normativ-hüquqi akt – özündə hüquq norması əks etdirən rəsmi hüquqyaratma aktıdır.

Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir.

Əlamətləri:

- Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən və ya ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunur

- Normativ-hüquqi aktlar fərdi aktlara münasibətdə ümumiliyi ilə fərqlənir. Normativ-hüquqi aktlar hamıya aid ola bilər. Məsələn, Konstitusiya. Normativ-hüquqi aktlar bir qrup şəxsə də aid ola bilər. Məsələn, əlillərə, təqaüdçülərə aid qanunlar. Burada normativ-hüquqi aktlar həmin bir qrup şəxsin ayrı-ayrılıqda hamısına şamil edilir. Normativ-hüquqi aktların konkret yönəldiyi ünvanı yoxdur. Amma, fərdi aktların konkret ünvanı var. Fərdi aktlar, adından göründüyü kimi, fərdi səciyyə daşıyır. Məsələn, məhkəmənin konkret iş üzrə qərarı, Prezidentin hər hansı bir məsələyə aid sərəncamı.

- Normativ-hüquqi aktlar hüquq norması yaradır, fərdi aktlar isə yaratmır;

- Normativ-hüquqi aktlarda belə bir xüsusiyyət var ki, bu aktlar bir qrup şəxsə aid olmasa da, müəyyən müddət keçdikdən sonra, həmin şəxsə də şamil edilir. Məsələn, təqaüdçülər haqqında qanun şəxs qocalandan, müəyyən yaş həddinə çatdıqdan sonra ona aid edilir. Bundan başqa, Konstitusiya kimi qanunlar nə vaxt olursa-olsun, hamıya aiddir. Belə xüsusiyyətlər fərdi aktlarda yoxdur. Çünki, onların özü konkret hal üçün nəzərdə tutulur.

Normativ-hüquqi aktlar müxtəlif əsaslara görə təsnif edilir:

1. Hüquqi qüvvəsinə görə:

- qanun;
- qanunqüvvəli akt.

2. Məzmununa görə:

- cinayət qanunvericiliyi;

- ailə qanunvericiliyi;
- əmək qanunvericiliyi və s.
- 3. Qüvvəsinin həcmi və xarakterinə görə:
 - ümumi qüvvəli aktlar;
 - məhdud qüvvəli aktlar;
 - müstəsna (fövqəladə) qüvvəli aktlar.
- 4. Qüvvədə olduğu zamana görə:
 - Daimi;
 - Müvəqqəti.

Normativ hüquqi aktların zamana görə qüvvəsi

Bütün normativ aktlar zamana, məkana və müəyyən şəxslərin dairəsinə görə qüvvəyə malikdirlər. Ümumi qaydaya görə normativ hüquqi aktlar qüvvəyə mindiyi dövrdən öz qüvvəsini itirənədək mövcud olan münasibətlərə tətbiq edirlər.

Normativ hüquqi aktların qüvvəyə minməsi qaydaları.

- NHA dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir
- NHA özündə nəzərdə tutulmuş vaxtdan qüvvəyə minir
- NHA dərc edildikdən müəyyən müddət sonra qüvvəyə minir.

AR-da NHA həmin aktlarda qüvvəyə minmənin daha gec müddəti nəzərdə tutulmadıqda, rəsmi dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Azərbaycan Respublikasında normativ hüquqi aktların qüvvəsinin itirilməsi qaydaları.

- NHA tətbiqi müddəti başa çatdıqda;
- NHA ləğv edildikdə;
- NHA AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı ilə qüvvədən düşmüş hesab edildikdə;

NHA-nın geriyə qüvvəsi yoxdur -yəni NHA qüvvəyə mindiyi dövrdən əvvəl yaranmış münasibətlərə şamil edilmir, onun qüvvəyə minməsinə qədər edilmiş əməllərə tətbiq olunmur.

NHA-nın qüvvəsinin geriyə şamil olunma halları:

- Fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırdıqda

-Hüquq məsuliyyətini aradan qaldırdıqda və ya yüngülləşdirdikdə

Normativ hüquqi aktların məkana və şəxslərə görə qüvvəsi

Normativ hüquqi aktların məkana görə qüvvəsi dedikdə, onların qüvvəsinin ərazi məhdudiyyəti başa düşülür. Yəni normativ hüquqi akt dövlətin suverenliyinin və ya müvafiq orqanlarının səlahiyyətinin şamil olunduğu ərazidə qəbul edilir. Normativ aktların məkana görə qüvvəsi ərazi və eksərazi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Ərazi prinsipi normativ hüquqi aktın dövlət və ya inzibati ərazi sərhədləri hüdudlarında qüvvədə olduğunu, hüquq-yaratma orqanının fəaliyyətini nəzərdə tutur.

NHA-nın məkana görə qüvvəsi dedikdə onların qüvvəsinin ərazi məhdudiyyəti başa düşülür və həmin dövlətin yurisdiksiyası altında olan ərazidə qüvvədə olması nəzərdə tutulur.

Eksterritoriallıq prinsipi- hər hansı bir dövlətin NHA-nın başqa dövlətin ərazisində hüquqi qüvvəyə malik olması və ya başqa dövlətin ərazisində yaranan münasibətləri tənzimləməsi.

Normativ aktların şəxslərin dairəsinə görə qüvvəsi aktların fəaliyyətinin ərazi hüdudları ilə sıx bağlıdır. Mövcud ümumi qaydaya uyğun olaraq normativ aktlar hüquq-yaratma orqanının ərazi yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərə (həm həmin dövlətin vətəndaşlarına, həm də əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə) şamil olunur. Lakin bu qaydadan istisnalar da mövcuddur:

I. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi nəinki, Azərbaycanın ərazisində, həmçinin onun xaricdə olan vətəndaşlarına şamil olunur;

II. Normativ aktların ünvanlandırıldığı məkan onların məzmunundan və təyinatından törəmədir. Belə ki, bəzi aktlar hüquq-yaratma orqanının ərazi yurisdiksiyasında olan bütün fərdi və kollektiv subyektlər üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər. Digər normativ aktlar məhdud əhəmiyyətə malik ola və yalnız konkret şəxslər kateqoriyasına ünvanlana bilər;

III. Azərbaycan Respublikasının normativ aktlarının əcnəbi-lərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə hüquqi qüvvəsi bəzi xüsusiyyətlərə malikdir;

-bu kateqoriya şəxslərə bəzi hüquqlar verilmir, yaxud müəyyən vəzifələr tapşırılmır (dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək hüququ, Azərbaycan Respublikasına Silahlı Qüvvələrində qulluq etmək vəzifəsi və s.);

-xarici dövlətlərin nümayəndələri (dövlət və hökumət başçıları, səfirliklərin diplomatik heyəti, digər əcnəbi vətəndaşlar) diplomatik immunitet (eksərazilik) hüququna malikdirlər. Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədilmiş hüquq pozuntusuna görə onların cinayət və inzibati məsuliyyəti haqqında məsələ diplomatik yolla həll edilir.

Bu istisnalara baxmayaraq, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında insanın əsas hüquq və azadlıqlarının bütün kompleksinə Konstitusiyaya ilə təminat verilir.

NHA-nın şəxslərə görə qüvvəsi dedikdə onların ölkə ərazisində bütün şəxslərə yaxud müəyyən kateqoriyaya aid edilən şəxslərə şamil edilməsi başa düşülür.

Müəyyən kateqoriya şəxslərə aid edilən NHA fərqləndirilir:

I.Aktın özündə birbaşa onların aid edildiyi və ünvanlandığı şəxslərin dairəsi göstərilir.

II.Aktda şəxslərin dairəsi birbaşa göstərilmir, normaların məzmunundan məlum olur.

Qanun və qanunqüvvəli aktların anlayışı, əlamətləri və növləri.

Qanun-dövlətin ali nümayəndəli orqanı tərəfindən xüsusi qanunvericilik qaydasında qəbul edilən, ali hüquqi qüvvəyə malik, ölkə əhalisinin maraq və tələbləri baxımından ən mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktdır.

Qanun - xüsusi qaydada qəbul edilən və ali hüquqi qüvvəyə malik olan, ictimai həyatın başlıca məsələlərinə dair dövlət iradəsini ifadə edən normativ-hüquqi aktdır. Qanun ali nümayəndəli

hakimiyyət orqanı (parlament) tərəfindən xüsusi qaydada, yaxud birbaşa xalq tərəfindən referendumla qəbul edilir. Qanun ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki:

1) bütün digər normativ-hüquqi aktlar qanunlara əsaslanmalı və heç zaman onlara zidd olmamalıdır; digər normativ-hüquqi aktla qanun arasında ziddiyyətin varlığında sonuncu üstün qüvvəyə malikdir;

2) qanunu qəbul etmiş orqandan başqa heç kim qanunu ləğv etmək, yaxud dəyişmək hüququna malik deyil.

Qanunun əlamətləri:

– dövlətin ali nümayəndəli orqanı (parlament) tərəfindən və ya bilavasitə xalq tərəfindən referendumla qəbul edilir;

– ictimai həyatın mühüm məsələləri üzrə qəbul edilir;

– xüsusi qanunvericilik qaydasında qəbul edilir;

– qanun dövlətin bütün hüquq sisteminin özəyidir.

Qanunlar iki yerə ayrılır:

1. Konstitusiya qanunları.

2. Adi qanunlar.

Konstitusiya qanunları dövlət və ictimai quruluşun əsaslarını, şəxsiyyətin və təşkilatların hüquqi vəziyyətini müəyyən edərək, digər qanunlara münasibətdə ali hüquqi qüvvəyə malik olur.

Adi qanunlar konstitusiya aktlarına müvafiq surətdə qəbul edilir və ictimai həyatın müəyyən, məhdud sahələrini tənzimləyirlər.

Qanunqüvvəli aktlar səlahiyyətli dövlət orqanlarının qanuna əsaslanan və ona zidd olmayan hüquqyaratma aktıdır.

Qanunqüvvəli aktlar məzmununa görə bir qayda olaraq müxtəlif icraedici hakimiyyət orqanlarının aktlarıdır. Qəbul edən subyektlərə və əhatə dairəsinə görə qanunqüvvəli aktlar bölünür:

1) ümumi qanunqüvvəli aktlar – bu cür aktlara ali (mərkəzi) icra hakimiyyəti orqanlarının normayaradıcı aktları aiddir. Ümumi qanunqüvvəli aktlar öz ifadəsini iki formada tapır:

- Prezidentin normativ fərmanları;

- Hökumətin qərarları.

2) idarə normativ hüquqi aktları;

3) təşkilatdaxili qanunqüvvəli aktlar – bunlar müxtəlif təşkilatlar tərəfindən öz daxili məsələlərinin tənzimlənməsi üçün qəbul edilən və həmin təşkilatların üzvlərinə aid olan normativ-hüquqi aktlardır.

Qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi- hüquqi təzimlənmənin sistemli təkmilləşdirilməsi, köhnəlmiş və ziddiyyətli normalardan azad olunması və qüvvədə olan hüquq normalarının qaydaya salınması üzrə özünəməxsus hüquqi fəaliyyətdir.

Qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi - normativ hüquqi aktların nizama salınması, onların daxili uzlaşdırılmış vahid sistemə çevrilməsi üzrə fəaliyyətdir.

Normativ hüquqi aktların inkorporasiyasının anlayışı və növləri.

İnkorporasiya-normativ hüquqi aktların məzmunu dəyişdirilmədən müəyyən qaydada toplularda (külliyyatlarda) birləşdirilməsidir.

İnkorporasiya- normativ hüquqi aktların yalnız zahirən işlənməsi, müəyyən qaydaya salınmasıdır.

Rəsmi inkorporasiya-NHA qəbul edən orqanlar, yaxud onların tapşırığı ilə başqa orqanlar tərəfindən həyata keçirilən inkorporasiyadır.

Qeyri -rəsmi inkorporasiya-hüquqyaratma orqanının iradəsindən asılı olmadan ayrı-ayrı subyektlər tərəfindən müstəqil şəkildə həyata keçirilən inkorporasiyadır.

Xronoloji inkorporasiya-dərc edildiyi vaxta görə normativ hüquqi aktların məzmunu dəyişdirilmədən müəyyən qaydada toplularda (külliyyatlarda,məcmuələrdə) birləşdirilməsidir.

Predmet (sistemli) inkorporasiya-predmet prinsipi üzrə (hüquq sahələrinə, dövlətin fəaliyyət sahələrinə görə) normativ hüquqi aktların məzmunu dəyişdirilmədən müəyyən qaydada toplularda (külliyyatlarda,məcmuələrdə) birləşdirilməsidir.

Konsolidasiya - hüquqi nizaməsalma predmeti eyni olan bir neçə aktın ciddi məzmun dəyişikliyinə yol vermədən vahid normativ-hüquqi aktda birləşdirilməsidir.

Konsolidasiyanın xarakterik cəhətləri

-Dövlət orqanlarının hüquqyaratma metodu kimi çıxış edir
-Yalnız hüquqyaratma orqanları tərəfindən həyata keçirilir və rəsmi xarakter daşıyır

-Bir çox NHA-ın əsasında yeni NHA-ın qəbul edilməsi ilə nəticələnir

Məcəllələşdirmənin anlayışı

Məcəllələşdirmə-normativ hüquqi aktların forma və məzmun baxımından yenidən işlənməsi yolu ilə vahid NHA-da birləşdirilməsidir.

Məcəllələşdirmənin əlamətləri

-Vahid NHA-nın yaranması ilə nəticələnir
-Səlahiyyətli hüquqyaratma orqanları tərəfindən həyata keçirilir

-Uzun müddət qüvvədə olan sabit normaların yaradılmasına xidmət edir

- Məcəllələşdirilmiş akt cari qanunlara münasibətdə üstün qüvvəyə malik olur

MÖVZU № 12. HÜQUQUN SİSTEMİ

Seminar sualları:

- 1.Hüquqi sistem anlayışı, hüquqi sistemlərin (hüquq ailələrinin) təsnifatı və xüsusiyyətləri.
- 2.Hüququn sisteminin anlayışı, əlamətləri və elementləri.
- 3.Hüquqi nizaməsalma predmeti və metodları.
- 4.Qanunvericilik sistemi və hüququn sisteminin nisbəti.

Yazılı tapşırıq:

1.“İslam hüququnun xüsusiyyətləri” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

2.“Hüququn sistemi və qanunvericilik sisteminin nisbəti” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib, mənasını açıqlamaq: **hüquqi sistem, hüququn sistemi, hüquq sahəsi, hüququn yarım sahəsi, hüquq institutu, hüquqi nizamasalma predmeti, hüquqi nizamasalmanın metodu, qanunvericilik sistemi, hüquqi sistem, implementasiya, transformasiya, inkorporasiya.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək müqayisəli cədvəli doldurun:

Müqayisə üçün əlamət	İngilis-sakson hüquq sistemi	Roman-german hüquq sistemi	Müsəlman hüquq sistemi
Yaranma tarixi və inkişafı			
Əsas hüquq mənbəsi			
Hüququn strukturu			
Hüquq normasının xüsusiyyətləri			

2.Konspekt dəftərinə “Hüququn sisteminin elementləri”ni və hüquq sahələrinin müxtəlif meyarlara görə təsnifatını sxem şəklində göstərmək.

3. Konspekt dəftərində qeyd edilən əlamətləri qruplaşdırın:

a) hüquq sisteminə xas olan

b) qanunvericilik sisteminə xas olan

1.obyektiv xarakter daşıyır

2. yalnız üfüqi(sahəvi) quruluşa malikdir

3. hüququn zahiri formasıdır

4. başlanğıc elementi hüquq normasıdır

5. subyektiv olaraq yaranır

6. həm üfqi, həm də şaquli quruluşa malikdir

7. ilkin xarakter daşıyır.

4. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək tamamlayın:

Hüquq sahəsi	Hüquqi nizamasalma predmeti	Əsas hüquqi nizamasalma metodu
Konstitusiyə hüququ		
Mülki hüquq		
Cinayət hüququ		
İnzibati hüquq		
Maliyyə hüququ		
Əmək hüququ		
Ailə hüququ		

5. Konspekt dəftərində hüquq sisteminin struktur elementlərini konkret nümunələr ilə əlaqələndirin:

a) mülki hüququn institutu	1. Mənzil hüququ
b) hüququn yarımsahəsi	2. Mülki hüquq
c) hüquq sahəsi	3. Malların
göndərilməsi
d) hüququn kompleks institutu	4. Mülkiyyət hüququ

6. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək müqayisəli cədvəli doldurun:

Hüququn sistemi və qanunvericilik sisteminin nisbəti	
Hüququn sistemi (daxili forması)	Qanunvericilik sistemi (zəhəri forması)

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Müasir dövrün hüquqi sistemləri

Cəmiyyətin hüquqi sistemi mürəkkəb anlayışdır. O, cəmiyyətdə mövcud olan hüquqi hadisələrin bütün məcmusunu səciyyələndirir. Dövlət məhz bu hüquqi hadisələrin vasitəsilə ictimai münasibətləri və insanların davranışlarını tənzimləyir.

Hüquqi sistem cəmiyyətin bütün hüquqi təşkilini, hüquqi gerçəkliyin bütövlüyünü əks etdirən kompleks kateqoriyadır. Hüquq, hüquq düşüncəsi, hüquq mədəniyyəti, hüquqi tərbiyə, hüquq münasibətləri, qanunçuluq, hüquq qaydası və s. hüquqi sistem anlayışına daxildir.

Müxtəlif dövlətlərin hüquq sistemini birləşdirən aşağıdakı meyarlar mövcuddur:

- ✓ təşəkkülün və inkişafın ümumiliyi;
- ✓ təsbitetmə mənbələrinin və ifadə formalarının ümumiliyi;
- ✓ ictimai münasibətlərin tənziminin vahidliyi;
- ✓ hüquqi anlayışların və hüquqi kateqoriyaların vahidliyi.

Xatırladılanlar nəzərə alınmaqla hüquq elmində aşağıdakı hüquqi sistemlər fərqləndirilir:

1) ingilis-sakson (İngiltərə, ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya və başqaları) hüquqi sistemi;

2) roman-german (Avropa qitəsi, Latın Amerikas, Afrikanın bəzi ölkələri, habelə Türkiyə) hüquqi sistemi;

3) dini (dövlət dini qismində islama, induizm, iudaizm, etiqad edən ölkələr) hüquqi sistemlər;

4) sosialist (Çin, Vyetnam, KXDR, Kuba) hüquqi sistemi;

5) adət hüququ (ekvatorial Afrika və Madaqaskar) sistemi.

Əsas hüquq ailələrinin müqayisəli xarakteristikası

Roma-german (kontinental)

- Roma hüququnun və təbii-hüquq doktrinasının təsiri altında formalaşır.

- Hüququn əsas mənbəyi - normativ hüquqi aktdır.

- Hüququn ümumi və xüsusi hüquqa, eləcə də sahələr üzrə bölgüsü mövcuddur. Hüquq normaları mücərrəd xarakter daşıyır.

Anqlo-sakson (ümumi hüquq)

- Hüquq konkret işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi nəticəsində formalaşır.

- Roma hüququnun təsiri olmadan formalaşır.

- Hüququn əsas mənbəyi - məhkəmə presedentidir.

Normativ akt yalnız köməkçi rola malikdir.

- Hüququn ümumi və xüsusi hüquqa, eləcə də sahələr üzrə bölgüsü aparılmır. Hüquq normaları kazuistik (təcrübi) xarakter daşıyır

Dini (müsəlman hüququ, induş hüququ)

- Hüquq dinin təsiri altında formalaşır;

- Hüququn əsas mənbəyi - dini mətnlər. Dünyəvi hakimiyyətin aktları isə əlavə mənbə qismində çıxış edir;

- Dəqiq sahəvi bölgünün mövcud olmaması.

Ənənəvi (adət) hüquq

- Hüquq – adət, ənənə və mərasimlərdən formalaşır;

- Hüququn əsas mənbəyi - qanunvericilikdə öz əksini tapmış adətlərdir;

- Bir qayda olaraq, keçmiş müstəmləkə sahibliyi ilə şərtlənir.

Hüququn sisteminin anlayışı və əlamətləri.

Hüququn sistemi hüququn tərkib elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsində ifadə olunan, ictimai münasibətlərin xarakteri ilə şərtlənən hüququn daxili strukturudur.

Hüquq sisteminin əlamətləri

-Hüquq normalarının vəhdəti və qarşılıqlı əlaqəsi

-Fərqlilik

-Obyektivlik

-Dinamiklik

Hüquq sisteminin elementləri.

-Hüquq sahəsi

-Hüquq yarım sahəsi

-Hüquq institutu

-Hüquq norması

Hüquq sahəsi -eyni xarakterli və keyfiyyətə həmcins ictimai münasibətləri nizama salan və hüququn sisteminin nisbətən müstəqil hissəsini təşkil edən hüquq normalarının məcmusudur.

Hüquq sahələri:

- Konstitusiya hüququ;
- İnzibati hüquq;
- Maliyyə hüququ;
- Mülki hüquq;
- Əmək hüququ;
- Cinayət hüququ;
- Cinayət-prosessual-hüquq;
- Mülki-prosessual hüquq və s.

Hüquq institutu – hüquq sahəsi daxilində ictimai münasibətlərin eynicinsli qrupunu tənzimləyən hüquq normalarının məcmusudur.

Mülki hüquq sahəsində– bağışlama institutu, alqı-satqı institutu;

Cinayət hüququ sahəsində– cəza institutu, zəruri müdafiə, son zərurət institutları;

Konstitusiya hüququ sahəsində– referendum, prezidentlik institutu.

Hüquqi nizamasalmanın predmeti və metodları.

Hüquqi nizamasalma predmeti – hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərin müəyyən növləridir.

Hüquqi nizamasalma metodu – hüququn ictimai münasibətlərin müəyyən sahələrinə təsir vasitəsi və üsullarının məcmusudur.

- İmperativ metod;
- Dispozitiv metod;
- Stimullaşdırıcı metod.

Hüquqi nizamasalmanın üsulları:

1. İcazə;
2. Məcburetmə;

3. Qadağa.

Qanunvericilik sistemi dedikdə, hüququn daxili məzmunlu və strukturlu xarakteristikasını obyektivləşdirən normativ hüquqi aktların məcmusu başa düşülür. Həmin sistem hüququn sisteminin zahiri ifadəsidir.

Qanunvericilik sistemi – hüquq normalarının ifadə formaları olan hüquq mənbələrinin məcmusudur.

Qanunvericilik sisteminin elementləri aşağıdakılardır:

1. Sahəvi qanunvericilik – bir hüquq sahəsinin predmeti olan müəyyən növ ictimai münasibətləri nizama salan normalarını özündə birləşdirir (məsələn, torpaq, ailə, cinayət qanunvericiliyi).

2. Sahədaxili qanunvericilik – sahəvi ictimai münasibətlərin növ müxtəlifliklərini tənzim edən hüquq yarım sahələrinin və hüquq institutlarının normalarını ifadə edir (mülki qanunvericiliyin tərkibində müəlliflik qanunvericiliyi; maliyyə qanunvericiliyi daxilində olan bank qanunvericiliyi və s.).

3. Kompleks qanunvericilik – öz məzmununa görə müxtəlif olan ictimai münasibətləri tənzimləyən bir neçə hüquq sahəsinin normalarını özündə birləşdirir (təsərrüfat, nəqliyyat, hərbi qanunvericilik).

Hüquqi sistemi və qanunvericilik sistemi sıx qarşılıqlı əlaqəyə malik olsalar da, müstəqil kateqoriyalardır. Onlar məzmun və forma kimi bir-birinə uyğundur. Hüququn sistemi – onun məzmunu, yəni hüququn daxili strukturudur. Qanunvericilik sistemi – hüququn zahiri forması, mənbələrin düzümünü ifadə edən zahiri formadır.

Hüququn sistemini qanunvericiliyin sistemindən fərqləndirən aşağıdakı əsas əlamətləri fərqləndirmək olar:

1) hüququn sisteminin ilkin elementi hüquq norması, qanunvericilik sisteminin ilkin elementi isə normativ hüquqi aktdır;

2) qanunvericilik sistemi təmsil olunan materialın həcminə görə hüququn sistemindən genişdir, çünki o, məzmununda hüquqa aid edilə bilməyən müddəaları ehtiva edir;

3) hüququn sistemi əsasən obyektiv xarakter daşıyır, qanunvericilik sistemi isə böyük dərəcədə subyektiv məqamların təsirinə məruz qalır;

4) hüququn sisteminin sahələrə və institutlara bölgüsünün əsasında hüquqi tənzimətmə predmeti və metodu durur. Qanunvericilik sistemi isə sahələrə ancaq tənzimətmə predmetinə görə bölünür və vahid metoda malik deyildir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi aşağıdakı normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir:

- Konstitusiya;
- referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- qanunlar;
- fərmanlar;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları;
- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

MÖVZU № 13. HÜQUQUN REALİZƏSİ VƏ TƏFSİRİ.

I seminar dərsinin sualları:

1. Hüququn realizəsinin anlayışı və formaları.
2. Hüququn tətbiqinin anlayışı, xüsusiyyətləri və mərhələləri.
3. Hüquq normalarının tətbiqi aktlarının anlayışı və növləri.

II seminar dərsinin sualları:

1. Hüquq normalarının təfsirinin anlayışı və növləri.
2. Təfsirin üsulları və hüquq normalarının təfsiri aktları.
3. Hüquqda boşluqlar və hüquqi kolliziya.

Yazılı tapşırıq:

1. “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun (21 dekabr 2010-cu il tarixli) II və III fəsilləri ilə tanış olmaq və əsas müddəaları konspektləşdirmək.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hüququn realizəsi, hüquqa riayətmə, hüququn icrası, hüququn tətbiqi, hüququn tətbiqi aktı, hüquq normasının təfsiri, hüquq normasının rəsmi təfsiri, hüquq normalarının təfsiri aktı, doktrinal təfsir, autentik təfsir, legal təfsir, hüquqda boşluq, qanunun analogiyası, hüququn analogiyası, hüquqi kolliziya.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Göstərilən hallar hüququn hansı realizə formasına aiddir?

- polisın tabel silahını hüquqauyğun tətbiq etməsi;
- kursantın bütün seminarlarda iştirak etməsi;
- həkimin ağır vəziyyətdə olan xəstəyə kömək göstərməsi;
- vətəndaşların nikaha daxil olması;
- hakimın təqsirləndirilən şəxsə cəza təyin etməsi;
- prezidentin vətəndaşı «Şöhrət» ordeni ilə təltif etməsi;
- şəxsin özü üçün yaşayış mənzili alması.

2. Düzgün fikri tamamlayın:

a) _____ məcburedici hüquq normalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan aktiv hərəkətlərin edilməsini tələb edir.

b) _____ qadağanedici hüquq normaları ilə qadağan olunan hərəkətlərdən çəkinmədə ifadə olunur.

c) _____ hüquq normalarının tələblərinin konkret həyatı hallar və şəxslərlə bağlı tətbiqi üzrə fəaliyyətidir

d) _____ şəxsin malik olduğu imkanların həyata keçirilməsinə istiqamətlənmişdir..

3. Hüququn realizəsinin formasını müəyyən edin:

1. sənişin gediş haqqı ödəyir;

2. vətəndaş seçkilərdə iştirak edir;
3. nikahın VVAQ orqanlarında qeydiyyatı alınması;
4. vətəndaş hüquq qaydasını pozmur;
5. məhkəmə konkret iş üzrə qərar çıxarır.

4. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək aşağıda verilən əlamətləri uyğun xanalara yerləşdirin:

Normativ-hüquqi akt	Hüquq tətbiqetmə aktı

- özündə hüquq norması əks etdirir;
- fərdi xarakter daşıyır;
- ümumməcburi xarakter daşıyır;
- konkret şəxslərə şamil olunur;
- özündə hüquq norması əks etdirmir;
- qeyri-müəyyən subyektlər dairəsinə şamil olunur;
- dəfələrlə tətbiq olunur;

5. Hüququn realizəsinin hər bir formasına aid nümunələr yazın:

Riayət	İcra	İstifadə	Tətbiq

6. Hüquq tətbiqetmə hərəkətlərinin məntiqi ardıcılığını müəyyən edin:

- ❖ Faktiki halların müəyyən edilməsi
- ❖ Hüquq norması ilə təsbit olunan hüquqi faktların və faktiki həyati halların müqayisəsi
- ❖ Sübutların əldə olunması və onların tamlığı, həqiqətə, qanuna uyğunluğunun yoxlanılması
- ❖ İş üzrə qərarın qəbul edilməsi

❖ Rəsmi təfsir yolu ilə seçilən normanın təhlili, aydınlaşdırılması

7. Konspekt dəftərində “Hüquq tətbiqetmə prosesi” adlı sxemi tamamlayın:

I mərhələ _____
 Məqsəd _____
 Hansı hərəkətlərdə ifadə olunur _____
 II mərhələ _____
 Məqsəd _____
 Hansı hərəkətlərdə ifadə olunur _____
 III mərhələ _____
 Məqsəd _____

Hüquq normasının təfsiri

Hansı hərəkətlərdə ifadə olunur _____

8. Sxemi konspekt dəftərinə köçürərək tamamlayın:

Üsuluna görə				Həcminə görə			Subyektinə görə	
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓

9. AR Konstitusiyasının qeyd edilən normalarının təfsirinin həcminə görə növünü müəyyənləşdirin:

a) məhdudlaşdırıcı təfsir	1. Maddə 58
b) genişləndirici təfsir	2. Maddə 76
c) hərfi təfsir	3. Maddə 127.1

10. Konspekt dəftərində hüquq normalarının təfsirinin həcminə görə növünü müəyyən edin:

Hüquq norması	Təfsirin növü
1. AR Ailə Məcəlləsi Maddə 82.1 “Əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış övladlar maddi yardıma ehtiyacı olan əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa və onlara qayğı göstərməyə borcludurlar”.	
2. AR Ailə Məcəlləsi Maddə 34.2. “Zinət əşyaları istisna olmaqla, fərdi istifadə şeyləri (geyim, ayaqqabı və s.) nikah zamanı ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əldə edilsə də, ər-arvaddan kimin istifadəsində olubsa, ona məxsusdur”.	
3. AR Konstitusiyası Maddə 73.1 “Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər bir kəsin borcudur”.	
4. AR Mülki Məcəlləsi Maddə 30.1 “14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar əqdləri öz qanuni nümayəndələrinin—valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin yazılı razılığı ilə bağlayırlar”.	
5. AR Ailə Məcəlləsi Maddə 35 “Nikahda olduqları dövrdə ər-arvadın ümumi əmlakı və ya hər birinin əmlakı, yaxud da ər-arvadın hansınsa əməyi hesabına ər-arvadın hər birinin əmlakının dəyərini xeyli artıran vəsaitin qoyulması (əsaslı təmir, yenidən quraşdırma, avadanlığı dəyişdirmə və s.) müəyyən edilərsə, həmin əmlak onların birgə mülkiyyəti sayıla bilər”	
6. AR Mülki Məcəllə Maddə 379 “İddia müddəti axımının dayandırılması”	

11. Hüquq normalarının təfsirinin üsulunu müəyyən edin:

a) AR Mülki Məcəlləsi. Maddə 337.1. *“Mülki Məcəllədə müəyyənləşdirilmiş şərtləri pozmaqla bağlanmış əqd etibarsızdır. Etibarsız əqdlər mübahisə edilən əqdlər və ya əhəmiyyətsiz əqdlər ola bilər”*.

b) AR Cinayət Məcəlləsi. Maddə 120.1 *“Qəsdən adam öldürmə, yəni digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə”*

c) AR Cinayət Məcəlləsi Maddə 127.1. *“Zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükəli olmayan və Cinayət Məcəlləsinin 126-cı maddəsində nəzərdə tutulan nəticələrə səbəb olmayan, lakin sağlamlığın uzun müddət pozulmasına səbəb olmuş və ya ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsi ilə nəticələnən qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma”*

d) AR Cinayət Məcəlləsi. Maddə 127.1. *“Təcavüzkar müharibəni başlamağa açıq çağırışlar”*

e) AR Ailə Məcəlləsi. Maddə 75.1. *“Validəynlər uşaqlarını saxlamağa borcludurlar”*.

f) AR Mülki Məcəlləsi. Maddə 32.1. *“Spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə etməsi, habelə qumara qurşanması nəticəsində öz ailəsini ağır maddi vəziyyətə salan fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər. Belə şəxsin üzərində himayəçilik təyin edilir. Onun xırda məişət əqdləri bağlamaq ixtiyarı vardır. O yalnız himayəçisinin razılığı ilə başqa əqdlər bağlaya bilər, habelə qazanc, pensiya və digər gəlirlər götürə bilər və bunlar barəsində sərəncam verə bilər. Lakin bu cür fiziki şəxs bağladığı əqdlər üzrə və vurduğu ziyan üçün müstəqil surətdə əmlak məsuliyyəti daşıyır. Fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin himayəçinin razılığı tələb olunan hallarda, belə razılıq*

olmadan bağladığı əqd sonradan himayəçinin yazılı razılığı ilə etibarlı hesab edilə bilər”.

g) AR Ailə Məcəlləsi. Maddə 82.1. “*Əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış övladlar maddi yardıma ehtiyacı olan əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa və onlara qayğı göstərməyə borcludurlar*”.

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Hüququn realizəsinin anlayışı və formaları

Hüquq normalarının realizəsi – onların tələblərinin insanların davranışında təcəssüm etməsidir.

Hüququn realizə formaları aşağıdakılardır:

1. Hüquqların həyata keçirilməsi (hüquqlardan istifadə edilməsi) – hüquq normalarının ictimai münasibətlərin iştirakçılarına verdiyi imkanların realizəsində əks olunur. Bu realizə formasının xüsusiyyəti ondadır ki, ictimai münasibətlərin iştirakçıları hüquq normalarının onlara imkan verdiyi hərəkətləri edə bilərlər.

2. Vəzifələrin icrası – hüquq normalarının tələb etdiyi fəal hərəkətlərin mütləq yerinə yetirilməsində ifadə olunur. Bu formanın xüsusiyyəti ondadır ki, subyektlər öz istəklərindən asılı olmayaraq hüquq normalarının nəzərdə tutduğu fəal hərəkətləri etməlidirlər.

3. Vəzifələrə riayət etmək – hüquq normalarının qadağan etdiyi əməlləri etməkdən çəkinməkdə ifadə olunur. Bu realizə formasının mahiyyəti cəmiyyətə, dövlətə, şəxsiyyətə zərər vura biləcək hərəkətləri etməməkdən ibarətdir.

4. Hüquq normalarının tətbiqi.

Hüququn tətbiqi onun realizəsinin elə formasıdır ki, subyektlər qismində hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan və hüquq normalarının realizəsi prosesində konkret həyati situasiyaların tənziminə yönələn qərarlar qəbul edən səlahiyyətli orqanlar çıxış edirlər.

Hüququn tətbiqi aşağıdakı əlamətlərə malikdir:

-dövlət hakimiyyəti funksiyalarına malik olan orqanlar və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən həyata keçirilir;

-fərdi xarakterə malikdir;

-konkret hüquqi nəticələrin – subyektiv hüquqların, vəzifələrin, məsuliyyətin müəyyən edilməsinə yönəlmişdir;

-xüsusi olaraq nəzərdə tutulmuş prosessual formalarda realizə olunur;

-fərdi hüquqi aktın çıxarılması ilə başa çatır.

Hüququn tətbiqinin əsas mərhələləri

1. İşin faktiki hallarının müəyyən edilməsi. Bu mərhələdə konkret həyati halların aşkar edilməsi baş verir. Bu hallar əsasında bu və ya digər hüquq normasının tətbiqi zərurəti yaranır. Faktiki hallar içərisində hüquqi formaların tətbiq etdiyi hal, hadisə faktının özü ayrılmalıdır. Faktiki halların müəyyən edilməsi maddi sübutlar və qanunlarla müəyyən olunmuş qaydada əldə edilən faktlar vasitəsilə həyata keçirilir.

2. İşin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi. Burada müəyyən edilmiş faktiki halların hüquqi, hüquqi tövsifi baş verir. İşin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi fəaliyyəti aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- tətbiq edilməli olan normanın seçilməsi;

- seçilmiş normanın ehtiva olunduğu belə aktın mətninin düzgünlüyünün yoxlanması;

- normanın özünün həqiqiliyinin, zamana, məkana və şəxslərin dairəsinə görə qüvvəsinin yoxlanması;

- normanın məna və məzmununun müəyyən edilməsi. İşin həlli üçün hüquq normasının seçilməsi nəzərdən keçirilən halların hüquqi xarakteri müəyyən edildikdən sonra həyata keçirilir.

3. İş üzrə qərarın qəbulu. Bu, sonuncu həm və də hüquqi tətbiqetmə prosesinin əsas mərhələsidir. Burada bu sözün birbaşa mənasında hüququn tətbiqi baş verir. İş üzrə qərarın çıxarılmasını iki aspektdə nəzərdən keçirmək lazımdır. Birincisi, bu, toplanmış sübutların qiymətləndirilməsi və onların əsasında hadisənin həqiqi mənzərəsini müəyyən etməkdən ibarət olan əqli fəaliyyətdir. İkinci

cisi, iş üzrə çıxarılan qərar sənəd – hüququ tətbiqetmə aktıdır. Məhz həmin aktda hüquqi işin həlli üzrə əqli fəaliyyətin nəticələri möhkəmləndirilir, konkret şəxslər üçün hüquqi nəticələr rəsmiləşdirilir.

Hüququn tətbiqi aktlarının anlayışı və əlamətləri.

HÜQUQTƏTBİQETMƏ AKTI-konkret hüquqi işin həllinin nəticəsi kimi çıxarılan, səlahiyyətli orqanın fərdi dövlət-hakimiyyət göstərişlərini əks etdirən rəsmi hüquqi sənəddir.

HÜQUQTƏTBİQETMƏ AKTININ ƏLAMƏTLƏRİ

1. Səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən hüquq normasının tətbiqinin nəticəsidir;

2. Hüquq normasını ehtiva etmir;

3. Qüvvəsi konkret münasibətlə məhdudlaşır;

4. Yalnız konkret şəxslər və konkret həyati hallar üçün məcburi xarakter daşıyır;

5. Fərdi nizaməsalma metodunu ifadə edir

6. Hüquqi fakt qismində çıxış edir.

Hüququn tətbiqi aktlarının növləri.

Formasına görə:

a) Sənəd-aktlar (əmrələr, göstərişlər, qərarlar və s.);

b) Hərəkət-aktlar (şifahi və konklyudent);

Subyektinə görə:

a) Qanunvericilik hakimiyyəti orqanının aktları;

b) İcra hakimiyyəti orqanlarının aktları;

c) Məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının aktları.

Qüvvədə olma müddətinə görə:

a) Birdəfəlik aktlar;

b) Davam edən aktlar.

Normativ hüquqi aktla fərdi hüquqi aktın (hüququn tətbiqi aktı) nisbəti

Normativ hüquqi aktlar:

- səlahiyyətli dövlət hakimiyyət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyətinin nəticəsidir (parlament, icra hakimiyyəti);

- hüquq normasını ehtiva edir;

- mücərrəd məcburi xarakter daşıyır;
- hüquqi nizamasalmanın ümumnormativlik metodunu ifadə edir;
- realizənin dəfələrlə təkrar olunması ilə xarakterizə olunur;
- hüquqi fakt qismində çıxış etmir.

Hüququn tətbiqi aktı:

- səlahiyyətli dövlət orqanları (məhkəmə, icra orqanları) tərəfindən hüquq normasının tətbiqinin nəticəsidir.
- hüquq normasını ehtiva etmir;
- yalnız konkret şəxslər və konkret həyatı hallar üçün məcburi xarakter;
- fərdi (kazual) nizamasalma metodunu ifadə edir;
- yalnız bir dəfə tətbiq olunur;
- hüquqi fakt qismində çıxış edir.

Hüquq normalarının təfsirinin anlayışı, növləri və üsulları

Hüquq normalarının təfsiri– səlahiyyətli dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların və ayrı-ayrı vətəndaşların normanın həqiqi mənasının dərk edilməsinə dair fəaliyyətidir.

Subyektlərinə görə təfsir rəsmi və qeyri-rəsmi təfsirə bölünür.

Rəsmi təfsir– səlahiyyətli orqanın verdiyi təfsirdir. Bu cür təfsir həmin normanı tətbiq edən bütün şəxslər üçün məcburi xarakterə malikdir və öz ifadəsini xüsusi aktda tapır (qərar, təlimat və s.).

Təfsiri həyata keçirən orqandan asılı olaraq rəsmi təfsirin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

Autentik – normativ-hüquqi aktı qəbul edən subyektin özü tərəfindən verilən təfsir;

Leqal – qanunla icazə verilən səlahiyyətli orqan tərəfindən həyata keçirilən təfsir.

Ümumiləşdirmə dərəcəsinə görə:

- Normativ (ümumi);
- Kazual (fərdi).

Normativ təfsir – tətbiq edilən müəyyən hüquq normasının və ya normalarının bütün şəxslər və orqanlar üçün məcburi xarakter daşıyan rəsmi izahıdır. Rəsmi təfsir normanı qəbul edən orqanın özü tərəfindən verilsə, bu autentik təfsir adlanır.

Kazual təfsir – baxılan konkret hüquqi iş ilə bağlı hüquq normasının məzmununun izahıdır. Bu təfsir ona görə kazual təfsir adlanır ki, həmin təfsir yalnız konkret hala (kazusa) aid edilir.

Təfsirin həcminə görə növləri:

- Hərfi təfsir (mətn = məzmun);
- Genişləndirici təfsir (mətn<məzmun);
- Məhdudlaşdırıcı təfsir (mətn>məzmun).

Qeyri-rəsmi təfsir – hüquq normalarının mənasının məcburi xarakter daşımayan təfsiridir.

Qeyri-rəsmi təfsirin növləri:

- professional (hüquqşünaslar tərəfindən verilir);
- doktrinal (elmi izah);
- adi (vətəndaşlar tərəfindən verilən izah).

Hüquq normalarının təfsirinin aşağıdakı üsulları vardır:

1. Qrammatik təfsir– hüquq normasının mətninin qrammatik təhlil yolu ilə aydınlaşdırılmasıdır. Bu cür təfsirdə hüquq normasının hipoteza, dispozisiya və sanksiyasının hansı söz və ya cümlədə ifadə olunduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Çünki, belə sözlər qanunda xüsusi məna kəsb edir (məsələn, «vəzifəli şəxs», «təqsir» və s.).

2. Sistemativ təfsir – hüquq normalarının məzmunu həmin normanın digər hüquq norması ilə müqayisə edilməsi və onların bir-biri ilə əlaqəsinin müəyyən edilməsi yolu ilə aydınlaşdırılır. Məsələn, döyüş, xüsusi və ya nəqliyyat maşınlarının idarə olunması və ya istismarı qaydalarının pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan normanı tətbiq etmək üçün məhz hansı qaydaların pozulduğunu dəqiq bilmək lazımdır.

3. Tarixi-siyasi təfsir– hüquq normalarının tarixi-siyasi təfsiri hüquq normasının qəbul olunduğu tarixi şəraitin təhlili əsasında

da hüquq normasının məqsəd və vəzifələrinin aydınlaşdırılmasıdır.

4. Məntiqi üsul – bu üsul zamanı məntiqin qanunlarının tətbiqi ilə normativ aktın mənasının tətbiqi baş verir. Qrammatik təfsir üsulundan fərqli olaraq bu üsulla sözlərin özləri deyil, onları əks etdirən terminlər, anlayışlar, hallar və onların arasındakı qarşılıqlı əlaqələr təhlil edilir. Məhz bu üsul vasitəsilə normaların məzmununun bütün həcmi müəyyən edilir, onlardakı anlaşılmazlıqlar aradan qaldırılır. Əgər qrammatik təfsirin vəzifəsi bilavasitə mətndə təsbit edilmiş sözlərin hərfi məzmununu aydınlaşdırmaqdırsa, məntiqi təfsirin məqsədi formal məntiqin qaydalarının köməyi ilə qanunvericinin qanunun mətnində nəyi ifadə etmək istədiyini, ifadə etmədiyini aşkar etməkdir.

MÖVZU № 14. HÜQUQAUYĞUN DAVRANIŞ, HÜQUQ POZUNTUSU, HÜQUQİ MƏSULİYYƏT.

I seminar dərsinin sualları:

- 1.Hüquqauyğun davranışın anlayışı, əlamətləri və növləri.
- 2.Hüquq pozuntusunun anlayışı və əlamətləri.
- 3.Hüquq pozuntusunun növləri.

II seminar dərsinin sualları:

- 1.Hüquq pozuntusunun tərkib elementləri.
- 2.Hüquqi məsuliyyətin anlayışı, əlamətləri və növləri.
- 3.Hüquqi məsuliyyətdən azad etmənin əsasları və hüquqi məsuliyyəti istisna edən hallar.

Yazılı tapşırıq:

“Hüquqi məsuliyyətin növləri” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hüquqauyğun davranış, sosial fəal hüquqauyğun davranış, konformist hüquqauyğun davranış, marginal hüquq-**

qayıqın davranış, utilitar hüquqauyğun davranış, hüquq pozuntusu, hüquq pozuntusunun tərkibi, təqsir, hüquqi məsuliyyət, mülki-hüquqi məsuliyyət, cinayət məsuliyyəti, inzibati-hüquqi məsuliyyət, intizam məsuliyyəti, maddi məsuliyyət, hüquqi məsuliyyətdən azad etmə, birbaşa qəsd, dolay qəsd, hüquqazidd özünəgüvənmə, hüquqazidd etinasızlıq

Təcrübi tapşırıq:

1. Göstərilən halda şəxs hansı növ hüquqauyğun davranış göstərir?

Şəxs mağazada açıqda qalmış xeyli pul görüb götürmək istəyir. Lakin, bu zaman oğurluq etdiyinə görə məhkum olunmuş qonşusu onun yadına düşür və o qorxaraq fikrindən daşınır. Satıcıya müraciət edərək, pulu götürməsinə xahiş edir.

2. Konspekt dəftərində hüquq pozuntusunun tərkib elementləri ilə bağlı cədvəli doldurun:

Obyekt	
Obyektiv tərəf	
Subyekt	
Subyektiv tərəf	

3. Konkret misalları hüquq pozuntusunun elementləri ilə əlaqələndirin:

- a) Obyekt
 - b) Obyektiv tərəf
 - c) Subyekt
 - d) Subyektiv tərəf
1. fiziki şəxs
 2. birbaşa qəsd
 3. hüquq qaydası
 4. hüquqazidd əməl
 5. etinasızlıq

6. zərər
7. insanın sağlamlığı
8. ehtiyatsızlıq
9. hüquqi şəxs

4. Konspekt dəftərində qeyd olunan hüquq pozuntularının növünü müəyyən edib, tərkib elementlərini təhlil edin:

a) Vətəndaş İsmaylov ədavəti olan qonşusunun evini yandırmaq fikrinə düşür. Bir gün İsmaylov qonşuların evdən çıxdığını görüb, tez alışan maddə götürüb, onların evini yandırdı. Yanğından sonra məlum oldu ki, qonşunun iki azyaşlı uşağı evdə qalmış və yanaraq ölmüşdür. Dəymiş maddi ziyan isə 100 min manat dəyərində qiymətləndirilmişdir.

c) Sürücü Qurbanov sərxoş vəziyyətdə «Kamaz» markalı avtomobili idarə edərək sürət həddini (30 km/saat) aşmışdır. Döngələrin birində avtomobil yoldan kənara çıxmış və burada istirahət edən insanların olduqları istiqamətə doğru istiqamətlənmişdir. Bir qədər hərəkət etdikdən sonra sürücü avtomobili dayandırmağı bacarmışdır. Vətəndaş Xəlilov avtomobilin uzaqdan onlara tərəf gəldiyini görüb qaçmaq istəyərkən yıxılmış və başı yerdəki daşa dəyərək ölmüşdür.

d) Vətəndaş Hüseynov işlədiyi zavodda iş yoldaşından 10 min manat borc almış və bir aydan sonra qaytaracağı ilə bağlı öhdəlik götürmüşdür. Lakin Hüseynov bu müddət tamam olduqdan sonra pulu qaytarmamış və iş yoldaşını görməsin deyə 7 gün işə çıxmamışdır.

5. Konspekt dəftərində məsələləri həll edin:

a) Vətəndaş Aslanov aptekə girib əczaçı işləyən Ağayevanı bıcaq ilə hədələyərək ondan narkotik maddə hesab olunan promedol istəyib. Hədədən qorxaraq 10 ampula promedol verən Ağayeva cinayət məsuliyyətinə cəlb olunacaqmı?

b) 25 yaşlı vətəndaş Yusifov öz 12 yaşlı bacısı oğlu Tələtə hədiyyə vəd verməklə onu mağazadan 200 manat pul oğurlamağa

sövk etdi. Polis tərəfindən yoxlanılan Tələt məsuliyyətə cəlb olunacaqmı?

6. *Konspekt dəftərində məsələləri həll edib cədvəli doldurun:*

Hüquq pozuntunun növü	
Obyekt	
Obyektiv tərəf	
Subyekt	
Subyektiv tərəf	

a) Vətəndaş Məmmədov öz dostu Əkbərov ilə qısqanclıq zəminində dalaşaraq, onu öldürməyə qərar verdi. Axşam Məmmədov Əkbərovu evinin qarşısında gözləyərək ona xəsarət yetirdi.

b) 37 yaşlı mühafizəçi Sadıqov yaxınlıqda olan mağazanın satıcısını görüşə çağırırdı. Bu səbəbdən də Sadıqov mühafizə etdiyi obyektə iki saat olmadı.

7. *Hansı misalda valideyn öz uşağının hərəkətinə görə məsuliyyət daşıyır?*

a) 11 yaşlı Nərgiz qonşunun pəncərəsinə daş ataraq qırmış və bunun nəticəsində qonşuya 60 manat ziyan dəymişdir.

b) 12 yaşlı Səlim və 15 yaşlı Fazil qabaqcadan əlbir olaraq Rauf adlı sinif yoldaşına başından zərbə vurmuşlar. Nəticədə Rauf görmə qabiliyyətini itirmişdir.

c) 15 yaşlı Nadir təhsil aldığı məktəbdə xırda xuliqanlıq törətmişdir.

d) Məhdud fəaliyyət qabiliyyətli sayılmış Səməd sərxoş vəziyyətdə ticarət köşkünün qapısını sındırmış və oradan 170 manat məbləğində pul oğurlamışdır.

8. *Konspekt dəftərində qeyd edilən hüquqi məsuliyyət tədbirlərini təhlil edin və sxemi doldurun:*

1. cərimə
2. azadlıqdan məhrum etmə
3. xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə;
4. parlamentin buraxılması
5. ziyanın ödənilməsi
6. işdən çıxarılma
7. nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququndan məhrum etmək
8. deputatın geri çağırılması
9. xəbərdarlıq;
10. inzibati cərimə;
11. inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi;

Hüquq məsuliyyətinin növü	Hüquq məsuliyyəti tədbiri
Cinayət məsuliyyəti	
Mülki məsuliyyət	
Konstitusiya məsuliyyəti	
İnzibati məsuliyyəti	
İntizam məsuliyyəti	

9. *Sxemi doldurun:*

Hüquq məsuliyyətinin növü	Hüquq məsuliyyətinin əsası
Cinayət məsuliyyəti	
Mülki məsuliyyət	
Maddi məsuliyyət	
İnzibati məsuliyyəti	
İntizam məsuliyyəti	

10. *Sxemi doldurun:*

Hüquq məsuliyyətini istisna edən hallar	Hüquqi məsuliyyətdən azad olunmanın əsasları
---	--

--	--

11. Məsələləri həll edin:

a) Vətəndaş İsmayilov hər gün gecə saat 1-də evə sərxoş vəziyyətdə qayıdırdı. Bundan bezən həyat yoldaşı Əmirova bu dəfə İsmayılova qapını açmadı. İsmayılovun təkidlə qapını döyməsinə baxmayaraq Əmirova qapını açmadı. Mənzilə girmək üçün nərdivanı götürüb evin hasarından düşmək istəyəndə İsmayılov yerə yıxıldı və xəsarət aldı. Əmirovanın əməlinə hüquq pozuntusu varmı?

b) Hərbi hissənin komandiri Əliyev məzmununda dövlət sirri olan sənədləri təhlil etmək üçün evə aparmışdı. Ona məlum idi ki, bu sənədləri evə aparmaq olmaz. Evə gedərkən yolda Əliyevə hücum etdilər və əlindəki olan çantanı götürüb qaçdılar. Əliyevin məsuliyyətini müəyyən edin.

c) Kərimovun qan düşməni olan Həsənovu cinayət məsuliyyətinə cəlb etmişdirlər. Həsənovdan qisas almaq üçün Kərimov istintaqda həqiqətə uyğun olmayan məlumatları vermişdi. Kərimovun məsuliyyətini müəyyən edin.

d) Polis əməkdaşı D.Əliyev gecə saat 12-də bankdan naməlum şəxsin çıxdığını gördü. Qapıya yaxınlaşanda məlum oldu ki, qapı sınıb. Səsi eşidən naməlum şəxs qaçmağa başladı. Polis onu tuta bilmədiyinə görə naməlum şəxsə atəş açaraq onu ayağından yaraladı. Polis əməkdaşı D.Əliyev məsuliyyətə cəlb olunacaqmı?

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Hüquqa uyğun davranışın anlayışı və əlamətləri

İnsan sosial, ictimai varlıqdır. O, öz tələbat və mənafeələrini təmin etmək üçün hər gün digər insanlarla münasibətlərə daxil olur. Hüquqi nöqteyi-nəzərdən insanların davranışı hüquqa uyğun, qeyri-hüquqi və hüquqi cəhətdən laqeyd ola bilər. Laqeydlik heç bir hüquqi nəticələr doğurmur və o, hüquqi cəhətdən qiymətləndirilmir. Hüquqi davranışa davranışın ancaq iki növü – hüquqa uy-

ğun və hüquqazidd davranış aiddir. Bunların mahiyyəti hüquq normasının tələblərinə əməl etməkdən, yaxud onu pozmaqdan ibarətdir. Hüquqi davranışın əsas növünü hüquqa uyğun davranış təşkil edir. Çünki vətəndaşların və ya təşkilatların böyük əksəriyyəti hüquq sferasında məhz bu tərzdə hərəkət edirlər. Hüquqa uyğun davranış hüquq subyektlərinin, hüquq normalarının tələblərinə uyğun, qəbul edilən və dövlət tərəfindən təmin edilən davranışın sosial cəhətdən faydalı variantıdır.

Hüquqa uyğun davranışın əlamətləri:

1. Sosial əhəmiyyətlik (fayda) – hüquqa uyğun davranış, həyat tərz, bəzən isə cəmiyyətin normal fəaliyyəti üçün adekvat, faydalı olan hərəkətdir. Bunun sayəsində azadlıqlar təmin edilir, şəxsiyyətin qanuni mənafehləri müdafiə olunur.

2. Hüquq normalarının tələblərinə müvafiqlik (uyğunluq).

3. Şəxsin şüurun və iradə azadlığının nəzarət altında olması.

4. Hüquqa uyğun davranış dövlətin təsiri çərçivəsində həyata keçirilir. Sosial-siyasi baxımdan hüquqa uyğun davranış həmişə arzu edilən və yol verilən olur və buna görə də dövlət tərəfindən təmin və mühafizə olunur. Hüquqa uyğun davranış dövlət tərəfindən müdafiə edilir. Qanunvericilikdə vətəndaşların, onların birliklərinin və kollektivlərinin qanuni hüquq və mənafehlərinin realizəsini təmin edən bir sıra təminatlar müəyyən edilir. Vətəndaşlar tərəfindən öz yaradıcılıq qüvvələrini, qabiliyyət və bacarıqlarını tətbiq etmək üçün imkanların genişləndirilməsi dövlətin məqsədidir. Davranışın hüquqa uyğun hesab olunması eyni zamanda onun dövlət orqanları tərəfindən müdafiə edilməsi imkanı deməkdir.

5. Hüquqa uyğun davranış müəyyən hüquqi nəticələr doğurur. Xoşagəlməz nəticələrdən başqa, bütün çoxşaxəli hüquqi nəticələr hüquqa uyğun davranışla əlaqələndirilir.

Hüquqa uyğun davranışın növləri

Hüquqauyğun davranışın konkret növləri üzrə təsnifatı müxtəlif əsaslara görə aparılır.

Onların sosial əhəmiyyəti və dövlət prioriteti nöqtəyi-nəzərindən cəmiyyətin normal inkişafı üçün obyektiv cəhətdən zəruri olan (Vətənin müdafiəsi, əmək vəzifələrinin icrası, daxili əmək qaydalarına, yol hərəkəti qaydalarına əməl edilməsi) davranış; cəmiyyət üçün arzu olunan (seçkilərdə iştirak etmək, nikaha daxil olmaq, vəzifəli şəxslərin qeyri-qanuni hərəkətlərindən şikayət etmək) davranış; sosial cəhətdən mümkün (boşanmaq, iş yerini dəyişdirmək, tətillik etmək) davranış fərqləndirilir. Hüquqauyğun hərəkətləri həyata keçirən hüquq subyektlərindən asılı olaraq hüquqauyğun davranış fərdi hüquqauyğun və qrup hüquqauyğun davranışa bölünür.

Zahiri, obyektiv cəhətdən hüquqauyğun davranışın cəhətləri fəal hərəkətlər və ya hərəkətsizlik formasında ifadə oluna bilər. İnsan öz hərəkətsizliyi ilə cəmiyyətə, dövlətə və şəxsiyyətə zərər vura biləcəyi hərəkətləri etməkdən sadəcə olaraq çəkinir.

Subyektin realizəsinə nail olmaq istədiyi hüquqi nəticələrdən asılı olaraq obyektivləşmiş nəticələr yaradan hüquqi aktlar, hüquqi xəta və hərəkətlər fərqləndirilir.

Hüquqauyğun hərəkətlərin subyektiv cəhətə görə təsnifatı çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hüquqauyğun hərəkətlərin subyektiv cəhəti yüksək məsuliyyət, yaxud məsuliyyətsizlik hissi ilə hüquq normasının realizəsinə aid ola bilən subyektlərin məsuliyyət səviyyəsilə səciyyələndirilir. Məsuliyyətin dərəcəsi, subyektin öz davranışına münasibətindən, onun motivləşdirilməsindən asılı olaraq hüquqauyğun davranışın bir neçə növü fərqləndirilir:

sosial cəhətdən fəal davranış– subyektin məsuliyyətinin yüksək dərəcəsi xarakterizə olunur. O, hüquq normalarının realizəsi zamanı hüquqi göstərişləri mümkün qədər daha yaxşı, səmərəli həyata keçirməyə, cəmiyyətə maksimum fayda verməyə, öz qabiliyyətini realizə etməyə səy göstərərək, son dərəcə fəal hərəkət edir;

qanuna riayətəddici davranış – insanların qanunun tələblərinə şüurlu təbəliyi ilə səciyyələndirilən məsuliyyətli hüququayğun davranışdır;

konformist davranış – sosial fəallığın aşağı dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Şəxs hüquqi göstərişlərə passiv əməl edir, ətrafdakılara uyğunlaşmağa səy göstərir, «hamının etdiyi kimi etməklə» nəzərə çarpmır;

marginal davranış – hüququayğun olmasına baxmayaraq, məsuliyyət dərəcəsinin aşağı olması sayəsində subyekt sanki hüquqazidd davranışın astanasında olur. Cəza verilməsi və ya hər hansı tamah motivləri belə davranışın qeyri-hüquqi davranışa çevrilməsinə imkan vermir.

Subyektin sosial fəallıq dərəcəsinə görə adi, fəal və passiv hüququayğun davranış fərqləndirilir. Adi davranış insanın hüquq normalarına uyğun olan gündəlik həyatında ifadə olunur. Fəal davranış – bu, vətəndaşın əlavə vaxt, maddi vəsaitlər, fiziki qüvvə, bəzən sağlamlıq itkiləri ilə əlaqədar olan məqsədyönlü, təşəbbüskar fəaliyyətdir. Passiv davranış şəxsə məxsus hüquq və azadlıqlardan istifadədən imtina edilməsində ifadə olunur.

Hüquq pozuntusunun anlayışı, əlamətləri və növləri

Hüquq pozuntusu – hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli fərdin hüquq normalarının tələblərinə zidd olan, başqa şəxslərə zərər vuran və hüquq məsuliyyətinə səbəb olan təqsirli davranışdır.

Hüquq pozuntusunun əlamətləri:

1.Hüquq pozuntusu – insanın hərəkət və ya hərəkətsizlikdə ifadə olunan davranışdır.

2.Hüquq pozuntusu – insanın hüquq normasının tələblərinə zidd olan davranışdır.

3.Hüquq pozuntusu – hüquq subyektlərinin yalnız təqsirli davranışdır.

4.Hüquq pozuntusu – cəmiyyətə, dövlətə, vətəndaşlara zərər yetirən davranışdır.

5.Hüquq pozuntusu – baş verdikdə hüquq pozuntusu törədənə qarşı dövlət tərəfindən məcburi təsir tədbirləri tətbiq edilir.

Hüququuyğun davranış aktları kimi hüquq pozuntuları son dərəcə müxtəlifdirlər. Onlar ictimai zərərlik dərəcəsinə, törədilmə müddətinə, subyektlərə, pozulmuş qanunvericilik sahəsinə, qəsdin obyektlərinə və s. görə fərqləndirilir.

Öz ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə bütün hüquq pozuntuları iki növə - xətalər və cinayətlərə bölünürlər. cinayət cəza hədəsi altında Cinayət Məcəlləsi ilə qadağan olunan təqsirli ictimai təhlükəli əməldir. Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulan hər hansı əməlin əlamətləri formal olaraq mövcud olsa da, lakin ictimai təhlükəli olmadığına görə cinayət hesab oluna bilməz. Cinayət ictimai təhlükəliliyin maksimum dərəcəsi ilə fərqlənir. O, cəmiyyətin cinayət qanunvericiliyi ilə mühafizə olunan əhəmiyyətli, mühüm mənaflərinə qəsd edir.

İctimai quruluş və dövlət quruluşu, mövcud iqtisadi sistem, mülkiyyətin müxtəlif formaları, şəxsiyyət, vətəndaşların siyasi, əmək, əmlak və digər hüquqları cinayətkar əməlin obyektləridir.

Cinayətlərin yüksək ictimai təhlükəliliyi ilə əlaqədar olaraq qanun onların törədilməsinə görə sərt cəza tədbirləri müəyyən edir. Hüquq pozuntularının digər növlərindən fərqli olaraq cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cinayətkar əməllərin siyahısı bitkindir və genişləndirici təfsirə ehtiyac duyulmur.

Xətalər cinayətlərlə müqayisədə az ictimai təhlükəliliyi ilə səciyyələndirilən hüquq pozuntularıdır və onlar cəmiyyətdə mövcud olan hüquq qaydasının ayrı-ayrı cəhətlərinə qəsd edirlər. İntizam xətaləri, inzibati xətalər və mülki hüquq pozuntuları onlara aiddir.

Mülki hüquq pozuntuları (xətaləri) digər xətalardan qəsdin obyektinin spesifikliyinə görə fərqlənilir. Onlar mülki hüquq normaları ilə, həmçinin əmək, ailə və aqrar hüququnun bəzi normaları ilə tənzim edilən əmlak və onunla əlaqədar olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətləridir. Mülki hüquq pozuntuları təşkilatlara və ayrı-ayrı vətəndaşlara əmlak zərəri vurulmasında, müqavilə üzrə öhdəliklərin icra edilməməsində, şərəf və ləyaqəti pozan rüsvayedicə məlumatların yayılmasında ifadə olunurlar.

İnzibati hüquq pozuntusu fiziki və hüquqi şəxsin hüquqazidd olan təqsirli əməlidir. Belə əməllərə görə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində inzibati məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Bu əməllərin ictimai zərərliliyi ondan ibarətdir ki, onlar dövlət orqanlarının və ictimai orqanların, təşkilatların icra və sərəncam fəaliyyətinin normal həyata keçirilməsinə mane olur, onun sabitliyini pozur və ictimai qaydaya qəsd edirlər. Yol hərəkəti qaydalarının, maliyyə-hesabat qaydalarının, yanğın əleyhinə təhlükəsizlik qaydalarının pozulması inzibati hüquq pozuntularına aiddir.

İntizam hüquq pozuntuları (xətaları) idarə, müəssisə və təşkilatların daxili fəaliyyət qaydalarını pozan hüquqazidd əməllərdən ibarətdir. İntizam xətası törədən şəxs əmək kollektivlərinin normal fəaliyyətini, əmək intizamını, tədris, xidmət, istehsal intizamını və hərbi intizamı pozur.

Hüquq pozuntusunun tərkib elementlərinin anlayışı və növləri

Hüquq pozuntusunun tərkibi – hüquq məsuliyyətinə səbəb olan əlamətlərin məcmusudur.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq, hüquq pozuntuları obyektədən, subyektədən, obyektiv və subyektiv tərəflərdən ibarətdir.

I. Hüquq pozuntusunun obyektə – hüquq normaları ilə nizama salınan və qorunan ictimai münasibətlərdir.

II. Hüquq pozuntusunun subyektə – hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli fiziki şəxslər və həmçinin, hüquqi şəxslər ola bilər.

III. Hüquq pozuntusunun obyektiv tərəfi hüquqazidd əməli zəhəri cəhətdən xarakterizə edən əlamətlərin məcmusudur.

- ictimai təhlükəli əməl;
- ictimai təhlükəli nəticə;
- onlar arasında səbəbli əlaqə.

IV. Hüquq pozuntusunun subyektiv tərəfi hüquqazidd əməli daxili cəhətdən xarakterizə edən əlamətlərin məcmusudur.

- təqsir (qəsd və ehtiyatsızlıq);

- motiv;
- məqsəd.

Hüquqi məsuliyyətin anlayışı və əlamətləri

Hüquqi məsuliyyət sosial məsuliyyətin formalarından biridir. Hüquq ədəbiyyatında hüquqi məsuliyyətin izahı barəsində yekdil fikir yoxdur. Hər bir müəllif onun başlıca, müəyyənədicisi hesab etdiyi cəhətlərinə toxunaraq onu öz mülahizəsinə görə izah etməyə səy göstərir. Müəlliflərin əksəriyyəti hüquqi məsuliyyəti dövlət məcburiyyət tədbiri kimi başa düşür və hüquq pozuntusuna görə cəza ilə eyniləşdirirlər. Tədqiqatçıların başqa bir qrupu hüquqi məsuliyyəti mövcud hüquqi kateqoriyalar çərçivəsində nəzərdən keçirirlər. Onlar hüquqi məsuliyyəti mühafizəedici hüquq münasibəti, spesifik hüquqi vəzifə, hüquq normalarının sanksiyalarının realizəsi kimi izah edirlər. Son dövrdə bir istiqamət də formalaşmışdır. Bu istiqamət hüquqi məsuliyyəti ümumsosial hadisə kimi təhlil edir. Pozitiv hüquqi məsuliyyət konsepsiyası bu təhlilin nəticəsidir.

Sosial məsuliyyətin formalarından biri kimi hüquqi məsuliyyət bir sıra əlamətlərinə görə fərqlənir. O hər şeydən əvvəl, həmişə keçmiş qiyətləndirir. Bu, artıq mövcud olan, baş vermiş hərəkətə (hərəkətsizliyə) görə məsuliyyətdir. Yəni hüquqi məsuliyyət retrospektiv məsuliyyətdir. Bununla da, hüquqi məsuliyyət təşkilati, siyasi məsuliyyətdən və məsuliyyətin digər növlərindən fərqlənir. Hüquqi məsuliyyət hüquqi tələblərin yerinə yetirilməsinə görə deyil, onların pozulmasına görə müəyyən edilir.

Dövlət hüquqi məsuliyyət tədbirini müəyyən edir və ancaq dövlət orqanları onu dövlətin müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirirlər. Bu tədbirlər həmişə hüququ pozan üçün əlverişsiz nəticə – əmlak nəticələri, fiziki, siyasi və s. nəticələr yaradır. Qeyd etmək vacibdir ki, bu nəticələr hüququ pozanın çiyinlərində əlavə yüküdür.

Hüquqi məsuliyyət dövlət məsuliyyəti, hüququ pozanın davranışının əlaqələndirilməsi ilə əlaqələndirilir. Məhz dövlət mü-

hakiməsi hüquqazidd əmələ yol vermiş şəxslərə mühüm tərbiyəvi təsir göstərməyə kömək edir.

Hüquq məsuliyyətinin əlamətləri:

- Hüquq normalarında müəyyən olunur
- Xüsusi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən tətbiq olunur;
- Dövlət məcburetmə tədbirlərinə əsaslanır;
- Müəyyən mənfi nəticələr doğurur və əlavə vəzifələrin yaranması ilə bağlıdır;
- Hüquq norması sanksiyasının realizə forması kimi çıxış edir;

- Prosessual formada müəyyən edilir;
- Yalnız törədilmiş hüquq pozuntusuna görə yaranır.

Hüquq məsuliyyətinin növləri.

Hüquq ədəbiyyatlarında hüquq məsuliyyətinin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Cinayət məsuliyyəti;
2. Mülki hüquqi məsuliyyət;
3. İnzibati məsuliyyət;
4. İntizam məsuliyyəti;
5. Maddi məsuliyyət.

Maddi məsuliyyət hüquqi məsuliyyətin ən yüngül növüdür. O, idarə, müəssisə və təşkilatların işçiləri və işəgötürənləri tərəfindən pul formasında hesablanan zərərin ödənilməsindən ibarətdir. Müvafiq idarə, müəssisə və təşkilata vurulmuş zərəre görə cərimə müvafiq əmr əsasında həmin idarə, müəssisə və təşkilatın müdiriyyəti tərəfindən tutulur. cərimənin tutulması nəticəsində pozulmuş hüquq bərpa və həmin hüquq pozuntusu xitam olunur.

İntizam məsuliyyəti tədris, əmək, xidmət intizamının, eləcə də hərbi intizamın pozulması nəticəsində meydana çıxır. Həmin məsuliyyət xidmət xarakterli əlverişsiz nəticələrin meydana çıxmasından ibarətdir. İntizam məsuliyyətinə görə tətbiq edilən tədbirlərin ən geniş yayılmış növlərinə xəbərdarlıq, töhmət, şiddətli töhmət, işdən çıxarma (son tədbir kimi) aiddir.

İnzibati məsuliyyət böyük ictimai təhlükəlilikdən ibarət olmayan hüquq pozuntularına görə meydana çıxır. İnzibati məsuliyyət, hər şeydən əvvəl, cərimə formasında, yaxud digər az əhəmiyyətli hüquqi məhdudiyyətlərdə ifadə olunur.

İnzibati məsuliyyətə cəlb etmə prosessual formalara əməl etməklə həyata keçirilir. Məsuliyyətin bu növünə cəlb etmənin baş verdiyini əsaslandıran sənəd inzibati xəta haqqında tərtib edilən protokoldur. Protokol səlahiyyətli şəxs tərəfindən tərtib edilir və hüququ pozan şəxs tərəfindən imzalanır. Hüququ pozan şəxsə işin icraatının təmini üzrə tədbirlər qismində şəxsi müayinə, əşyaların və sənədlərin götürülməsi, inzibati saxlama və tutma kimi tədbirlər də tətbiq edilə bilər.

Mülki-hüquqi məsuliyyət əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzim edən hüquq normalarının pozulmasına, həmçinin əmlaka və şəxsiyyətə müqavilədənəzər zərərin vurulmasına görə meydana çıxır.

Məsuliyyətin bu növü adətən, aşağıdakılarda ifadə olunur:

- pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi;
- kompensasiyanın verilməsi.

Göstərilən tədbirlər həm ayrılıqda, həm də kompleks halda tətbiq edilə bilər. Mülki-hüquqi məsuliyyətə cəlb etmə Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin normaları əsasında ciddi prosessual formada həyata keçirilir. Mülki işlər üzrə qərar müstəsna qaydada məhkəmə və ya hakim tərəfindən təkbəşinə qəbul olunur.

Cinayət məsuliyyəti hüquqi məsuliyyətin ən ağır və mürəkkəb növüdür. O, böyük ictimai təhlükəlilikdən ibarət olan və Azərbaycan Respublikası cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan konkret cinayətin (cinayətlərin) törədilməsinə görə meydana çıxır.

MÖVZU № 15. QANUNÇULUQ VƏ HÜQUQ QAYDASI.

Seminar sualları:

- 1.Qanunçuluğun anlayışı və prinsipləri.
- 2.Qanunçuluğun və hüquq qaydasının nisbəti.

3. Demokratik cəmiyyətdə qanunçuluğun və hüquq qaydasının təminatları.

Yazılı tapşırıq:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi və cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanı ilə tanış olmaq və konspektləşdirmək.

2. “Qanunçuluğun təminatları” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq.

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **qanunçuluq, hüquq qaydası, ictimai qayda, qanunçuluğun təminatları, nizam-intizam, qanunçuluğun prinsipləri.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərində qanunçuluğu təmin edən amilləri növünə görə qruplaşdırın:

İqtisadi	Siyasi	İdeoloji	Sosial	Hüquqi

1. qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi
2. əhalinin kəifətət qədər yüksək həyat səviyyəsi
3. ehtiyacı olanlara dövlət qayğısı
4. hüquqi və siyasi mədəniyyətin yüksək səviyyəsi
5. təsərrüfat strukturlarının fəal işi
6. hakimiyyətlər bölgüsü
7. hüquqa hörmət ruhunda tərbiyə etmək
8. hüquqi təbliğat
9. işsizliyin olmaması

10. dövlət hakimiyyətin legitimliyi
11. hüquqi tərbiyənin təşkili
12. hüquqa və qanuna böyük dərəcədə hörmət
13. ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi
14. dövlət hakimiyyətin həyata keçirilməsində demokratik əsasların inkişafı

2. Qanunçuluğun və nizam-intizamın ümumi və fərqli cəhətlərini müəyyən edin:

- a) münasibətlərin və əlaqələrin nizamına yönəlib
- b) bir subyekt digər subyektə tabedir
- c) subyektləri ictimai münasibətlərin bütün iştirakçılarıdır
- d) qanunların və qanuntabeli aktların tələblərinə riayət edilməsi nəzərdə tutulur
- e) əsas elementi daxili təşkilatçılıq, icraçılıq və məcburiyyətə riayətdir
- f) məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinə əsaslanır

3. Müqayisəli cədvəli tamamlayın:

Müqayisə üçün suallar	İctimai qayda	Hüquq qaydası
Yaranması və inkişafı		
Normativ əsası		
Təminatın vasitələri		
Pozmanın nəticələri		

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər

Qanunçuluğun anlayışı və prinsipləri

Qanunçuluq – hüququn bütün subyektləri tərəfindən qanunların və qanunqüvvəli aktların dəqiq və dönmədən həyata keçirilməsində ifadə olunan ictimai - siyasi həyatın rejimidir.

Qanunçuluq – ictimai münasibətlərin bütün iştirakçıları tərəfindən qanun və digər normativ aktlara ciddi və dəqiq riayət olunmasında ifadə olunan, ictimai-siyasi həyatın rejimi, ictimai münasibətlərin hüququn üstünlüyünə əsaslanan hüquqa uyğun vəziyyətidir.

Qanunçuluğun prinsipləri:

- 1) qanunçuluğun vahidliyi və eyni cür başa düşülməsi;
- 2) qanunun digər hüquqi aktlardan üstünlüyü;
- 3) qanunçuluğun ümumiliyi və qətiliyi;
- 4) qanunçuluğun məqsədə uyğunluqla əlaqələndirilməsi;
- 5) qanunçuluğun və ədalətliyin vəhdəti;
- 6) qanunçuluğun dəqiq və dönmədən yerinə yetirilməsi;
- 7) hüququn bütün subyektlərinin qanun qarşısında bərabərliyi;

- 8) hüquq məsuliyyətinin labüdlüyü;
- 9) qanunlara əməl edilməsi üzərində nəzarət.

Qanunçuluğun realizə formaları:

Qanunçuluq sosial subyektlərin fəaliyyətinin prinsipi kimi - qanunun tələblərinə uyğun meydana çıxır;

Qanunçuluq dövlət hakimiyyətinin metodu kimi - dövlət və onun orqanları hüququ rəhbər tutur və hüquq çərçivəsində ictimai ehtiyacların, insan hüquqlarının təminatının realizəsi məqsədilə fəaliyyət göstərirlər.

Qanunçuluq dövlət və cəmiyyətin tələbi və ya bir rejim kimi - mövcud qanunvericiliyin hamı tərəfindən düzgün və dəqiq realizəsini nəzərdə tutur

MÖVZU № 16. HÜQUQ DÜŞÜNCƏSİ VƏ HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİ.

Seminar sualları:

1. Hüquq düşüncəsinin anlayışı, strukturu və növləri.
2. Hüquq mədəniyyəti və hüquqi tərbiyə.
3. Hüquqi nihilizm və hüquqi idealizm.

Yazılı tapşırıq:

“Hüquqi tərbiyə işinin təşkilində polisın rolu” mövzusunda qeydiyyat aparmaq.

Terminoloji tapşırıq.

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **hüquq düşüncəsi, hüquqi ideologiya, hüquqi psixologiya, hüquq mədəniyyəti, hüquqi tərbiyə, hüquqi nihilizm, hüquqi idealizm.**

Təcrübi tapşırıq:

1. Hüquqi ideologiya və hüquqi psixologiyanın elementlərini müvafiq xanalarla yazmaqla cədvəli tamamlayın:

Hüquqi ideologiya	Hüquqi psixologiya

2. Hüquqi nihilizmin və hüquqi idealizmin oxşar və fərqli cəhətlərini qeyd edərək cədvəli tamamlayın:

Oxşar cəhətlər	Fərqli cəhətlər

3. Konspekt dəftərində hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyətinin növlərini sxem şəklində göstərin:

4. Cədvəli tamamlayın:

Hüquq mədəniyyətinin strukturu	Hüquq mədəniyyətinin məzmunu

Mövzu üzrə əsas anlayış və təriflər
Hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti

Hüquq düşüncəsi – hüquq haqqında, hüququn qiymətləndirilməsi və inkişafına dair tələbləri əks etdirən baxışlar, təsəvvürlər və hisslər sistemidir.

Hüquq düşüncəsi insanın və ya bütün xalqın həm qüvvədə olan, həm də keçmiş və gələcək hüquq sistemlərinə olan münasibətidir.

Hüquq düşüncəsi cəmiyyətin hüquqi həyatının təkmilləşdirilməsində və inkişafında mühüm rol oynayır.

Birincisi, hüquq düşüncəsi hüquq normalarının yaradılması zamanı zəruri amildir. Hüquq normaları hüquqyaratma orqanlarının şüurlu, iradəli fəaliyyəti prosesində formalaşır. İnsanların müəyyən mənafe və tələbatları hüquq normalarında ifadə olunmasından əvvəl hüquq normalarını yaradan fərdlərin iradə və şüurundan keçir. Buna görə də, hüquq normalarının keyfiyyəti, onların ictimai inkişafın tələblərinə uyğunluğu hüquqi təsəvvürlərlə, hüquq normalarını yaradanların hüquq düşüncəsinin səviyyəsi ilə ayrılmaz surətdə əlaqədardır.

İkincisi, hüquq düşüncəsi hüquq normalarının dəqiq və tam realizəsinin mühüm və zəruri şərtidir. Hüquq normalarının tələbləri bilavasitə insanlara yönəlmişdir. Bu tələblər həmçinin, onların şüurlu, iradəli fəaliyyəti vasitəsilə yerinə yetirilir. Vətəndaşların hüquq düşüncəsinin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, hüquq normalarının göstərişləri o qədər dəqiq icra olunur.

Hüquq düşüncəsinin strukturu aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Hüquqi ideologiya – ictimai həyatın hüquqi hadisələrini nəzəri formada əks etdirən görüş və təsəvvürlər sistemidir.

2. Hüquqi psixologiya – hüquqa, qanunçuluğa, cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən hüquqi təsisatlar sisteminə müxtəlif sosial qrupların, peşə kollektivlərinin, ayrı-ayrı fərdlərin münasibəti ifadə olunan hisslərin, vərdişlərin, əhval-ruhiyyənin, ənənələrin məcmusudur.

Hüquq düşüncəsinin aşağıdakı növləri vardır:

1. İctimai hüquq düşüncəsi – bütün xalqın mövqeyindən hüquqa münasibəti əks etdirən hüquqi baxışlar və ideyalar sistemidir.

2. Qrup hüquq düşüncəsi – insanlar qrupunun, kollektivlərin hüquq haqqında təsəvvürləridir.

3. Fərdi hüquq düşüncəsi – cəmiyyətin hər bir üzvünün hüquq haqqında baxışlarını, təsəvvürlərini və ideyalarını ifadə edir.

Hüquq mədəniyyəti – qanunu bilməyi, onun zəruriliyi, ədalətliliyinə inam və daxili tələbata görə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Hüquq mədəniyyətinin növləri:

1. Qrup hüquq mədəniyyəti – qrupun, kollektivin, o cümlədən, eyni peşə sahiblərinin kollektivçilik, həmrəylik və qarşılıqlı əməkdaşlıqla xarakterizə olunan hüquq mədəniyyətidir;

2. Fərdi hüquq mədəniyyəti – şəxsiyyətin hüquqi bilikləri, onun qanunun zəruriliyinə inamı, subyektiv hüquqlardan istifadə bacarığı, öz hüquqi vəzifələrini yüksək şüurla icra etməsində ifadə olunan hüquq mədəniyyətidir;

3. Peşə hüquq mədəniyyəti – hüquqşünasın hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti ilə əlaqədar hüquq mədəniyyətidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

I. Normativ hüquqi aktlar

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı. B., 1991-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., 2002-ci il.
3. “Vətəndaşlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının
4. Qanunu, B., 1998-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi. B., 2013-cü il.
6. “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”, Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 2003-cü il.
7. “Siyasi partiyalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 1992-ci il.
8. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 1999-cu il.
9. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 1999-cu il.
10. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 1992-ci il.

11. “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qanunu. 21 dekabr 2010-cu il.

12. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. B., 2000-ci il.

13. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi. B., 2000-ci il.

14. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi. B., 2016-cı il.

15. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. B., 2000-ci il.

16. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosesual Məcəlləsi. B., 2000-ci il.

17. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. B., 1998-ci il

18. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi və cinayətkarlığa qarşı mübarizənin güclənməsi tədbirləri haqqında” Fərmanı. 09 avqust 1994-cü il.

19. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında Fərmanı”. 22 fevral 1998-ci il.

20. Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 13 iyun 2000-ci il № 894-IQ.

21. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu. 28 dekabr 2001-ci il № 246-IIKQ.

II.Dərsliklər və dərs vəsaitləri

a)Azərbaycan dilində

1. “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” dərs vəsaiti. Polis Akademiyası, Bakı, 2007-ci il.

2. “Hüquq Nəzəriyyəsi” fənni üzrə sxemlər albomu. Bakı, 2010-cu il.

3. Fridrix Hayek “Hüquq, qanunvericilik və azadlıq”. III cild (Azad insanların siyasi qaydaları). B., 2002-ci il.

4. “Demokratiya nədir”? (jurnal), «ABS» məlumat agentliyi.

5. «Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri» (elmi məqalələr məcmuəsi), 11-ci buraxılış, Bakı, Hüquq mərkəzi. Bakı, 2005-ci il.

6. V.N.Xropanyuk «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 1995-ci il.

7. M.Məlikova «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 1988-ci il.

8. M.Məlikova «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 1979-cu il.

9. M.B.Əhmədov Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası və cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi. Qanun № 5. B., 1996-cı il.

10. F.Əhmədov «Sovet hüququnun əsasları». Bakı, 1978-ci il.

11. H.Şirəliyev, Ə.Əhmədov «Politologiya». Bakı, 1997-ci il.

12. B.Qubadoğlu «Politologiya». B., 1999-cu il.

13. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə «Psixologiya». Bakı, 2000-ci il.

14. F.Y.Səməndərov «Cinayət hüququ» (Ümumi hissə), Bakı, 2002-ci il.

15. Hüquq ensiklopedik lüğəti, Bakı, 1991-ci il.

16. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi», «100 suala 100 cavab» dərs vəsaiti. Polis Akademiyası, Bakı, 2004-cü il.

17. Çirkin V.Y. «Xarici ölkələrin konstitusiyası hüququ». Bakı, 2000-ci il.

18. M.Cəfərquliyev «Cinayət prosesi» (Ümumi hissə). Bakı, 2001-ci il.

19. E.A.Suxanov «Mülki hüquq» (dərslik). Bakı, 1999-cu il.
20. M.Əfəndiyev «Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi». Bakı, 2002-ci il.
21. M.Mirişli «Konstitution insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları». Bakı, 2005-ci il.
22. İ.B.Novitski «Roma hüququ». Bakı, 1999-cu il.
23. Z.Əsgərov «Konstitusiya hüququ». Bakı, 2002-ci il.
24. Məlikova M., Nəbiyev E. «Müasir dövlət və hüquq tarixi». Bakı, 2002.
25. Məlikova M., Nəbiyev E. «Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi». B., 1997.
26. Süleymanov C.A. «Referendum – xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya formasıdır». B., 2004-cü il.
27. V.N.Xropanyuk «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 1995-ci il.

Digər dillərdə

1. Adnan Güriz «Hukuk başlanğıcı». Ankara, 2003-cü il.
2. Orhan Seçkin «Devlet güvenliyi ve haberalma». Ankara, 2001-ci il.
3. Mehmet Fikret Gezgin «Hukuk başlanğıcı». Ankara, 2002-ci il.
4. M.Akif Aydın «Türk hükuk tarihi», 4-cü basqı, İstanbul, 2001-ci il.
5. Мишин А.А., Барабашев Г.В. «Государственное право буржуазных и развивающихся стран»
6. А.Б.Венгеров «Теория государства и права» Москва, 2002 г.
7. В.Н.Хропанюк «Теория государства и права» Москва, 2003 г.
8. Дж.А.Керимов «Общая теория государства и права» Москва, 1977 г.

9. М.Б.Ахмедов «Конституция Азербайджанской Республики как основа уголовно-правовой охраны граждан от преступных посягательств» (учебное пособие) Баку, 2005 г.

10. М.Б.Ахмедов «Проблемы уголовно-правовой охраны конституционных прав и свобод человека и гражданина от преступных посягательств» Баку, 2005 г.

11. Дж.А.Керимов «Методология права» Москва, 2000 г.

III.Elmi məqalələr:

a)Azərbaycan dilində

1. C.Süleymanov «Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyətinin Konstitusiya təminatı» «Qanun» jurnalı. №1. Bakı-2009.

2. C.Süleymanov «Azərbaycanda demokratik seçki ənənəsinin formalaşması». «Qanun» jurnalı, № 2. Bakı-2008

3. C.Süleymanov «İnsan, vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi polisin ali məqsədidir». «Qoşa ulduz» jurnalı. №4, №5. Bakı-2007.

4. C.Süleymanov «Referendum (ümumxalq səsverməsi): anlayışı və prinsipləri». «Azərbaycan Respublikası DİN-in Məlumat Bülleteni». №3, Bakı-2005.

5. C.Süleymanov «Dünyada konstitusion prosesin inkişafının əsas mərhələləri». «Qanun» jurnal. №2. Bakı-2011

6. C.Süleymanov «Pozitiv hüququn təkmilləşdirilməsi, hüquq elminin əsas vəzifəsidir». «Respublika» qəzeti. 18.12.2010

7. C.Süleymanov «Yerli özünüidarəetmə sistemi demokratik quruculuğun əsas istiqamətlərindəndir». «Respublika» qəzeti. 19.12.2009

8. C.Süleymanov «Ulu öndər Heydər Əliyevin Demokratiya fəlsəfəsi». «Respublika» qəzeti. 01.05.2009

9. C.Süleymanov «Azərbaycanın Konstitusiyası tarixində xalq hakimiyyətinin hüquqi tənzimi». Bakı Universitetinin Xəbərləri Elmi Xəbərləri № 1, Bakı-2014

10. C.Süleymanov «Azərbaycanda demokratik seçki sisteminin formalaşması». Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri № 1, Bakı-2013

11. C.Süleymanov Demokratiya modelləri və onların hüquqi dövlətin konstitusiyasında konvergensiyası. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal № 1, Bakı-2013

12. B.Nəsirov «Qərb və islam hüquq sisteminin mənbələrində insan hüquq və azadlıqları ideyası. «Qanun» jurnalı. №1. Bakı-2007.

13. B.Nəsirov «İslam və demokratiya». «Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri» jurnalı, Bakı-2007, 19-cu buraxılış.

14. B.Nəsirov «İslam hüququna görə siyasi hakimiyyətin mənbəyi». Qanun jurnalı №07. 2010

b) digər dillərdə

1. М.Б.Ахмедов “Концепция прав человека в законодательстве в конституционном законодательстве Азербайджанской Республики //Право, теория и практика №15. Москва, 2004 г.

2. Э.Э.Газвинова «Делегированное правотворчество» Материалы IV научно-практической конференции, посвященной современным проблемам правовой науки. Баку, 2016

3. Э.Э.Газвинова «Конституционно-правовое регулирование принципов правотворчества» //Научно-практический журнал «Ганун» №3 2016

4. Э.Э.Газвинова «Совершенствование правотворческой деятельности на современном этапе с использованием

теорий правовых школ» //Вестник МГОУ Серия юриспруденция №4 2016 г.

Qeyd üçün

*Çapa imzalanıb: 2.07.2024-cü il.
Formatı 30x42, ¹/₄ ş.ç. v.8
Sifariş № 376. Sayı 550 nüsxə*

***DİN-in Polis Akademiyasının
Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat
şöbəində nəşr edilmişdir***